

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ВОЛОДИМИРА ДАЛЯ

ПОЛІТОЛОГІЧНІ ЗАПИСКИ

Збірник наукових праць

№ 2 (10)

Сєвєродонєцьк 2014

ПОЛІТОЛОГІЧНІ ЗАПИСКИ: Збірник наукових праць
Випуск 10

Засновано у 2009 році
Вихід з друку – два рази на рік

Засновник

**Східноукраїнський національний
університет імені Володимира Даля**

Редакційна колегія:

Барановський Фелікс Володимирович	д.політ.н., проф. (Дніпропетровськ)
Бebик Валерій Михайлович	д.політ.н., проф. (Київ)
Гальчак Богдан	д.габiлітований, проф. (Зелена Гура, Польща)
Зеленько Галина Іванівна	д.політ.н., проф. (Київ)
Михайлюк Віталій Павлович	д.і.н., проф.
Наумкіна Світлана Михайлівна	д.політ.н., проф. (Одеса)
Новакова Олена Вікторівна	д.політ.н., проф. (Київ)
Озеров Олексій Олексійович	д.політ.н., проф. (Ростов-на-Дону, Росія)
Півнева Любов Миколаївна	д.політ.н., проф. (Харків)
Поліщук Ігор Олексійович	д.політ.н., проф. (Харків)
Сергієнко Юрій Григорович	д.і.н., проф.
Татаренко Тетяна Михайлівна	д.політ.н., проф.
Токовенко Олександр Сергійович	д.філос.н., проф. (Дніпропетровськ)
Щедрова Галина Петрівна	д.політ.н., проф. (голова редакційної ради)

Політологічні записки : Збірник наукових праць. Вип. 2 (10). –
Сєвєродонецьк: вид-во СНУ ім. В. Даля, 2014. – 216 с.

ISSN 2225-5591

У збірнику публікуються матеріали у галузі політичних наук, в яких висвітлюються найбільш актуальні проблеми сучасного розвитку політичних інститутів та процесів в контексті світового та вітчизняного досвіду модернізації політичної системи, політичної культури та ідеології.

Рекомендовано для друку Вченою радою Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (протокол № 3 від 11 грудня 2014 р.)

Вища атестаційна комісія України визнала збірник наукових праць фаховим виданням з політичних наук (Постанова Президії ВАК України № 1-05/4 від 22.04.2011 р.).

Текст друкується мовою оригіналу

© Східноукраїнський національний
університет імені Володимира Даля, 2014
© Volodimir Dahl East Ukrainian national
university, 2014

ЗМІСТ

Щедрова Г. П., Тиркус Ю. С. КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ НАУКОВИХ ПІДХОДІВ ДО АНАЛІЗУ ПОЛІТИЧНОГО ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНОГО ПРОЦЕСУ	5
Климочук В.Й. ВЗАЄМОЗАЛЕЖНІСТЬ ПОЛІТИЧНИХ СВОБОД ТА ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ЗМІН ЯК ПРОБЛЕМА ТРАНСФОРМАЦІЇ ЛЮДСЬКОЇ СВОБОДИ	22
Новакова О. В. СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ПОЛІТИЧНОЇ УЧАСТІ УКРАЇНЦІВ	31
Проскуріна О. О. ГЛОБАЛЬНЕ ІНФОРМАЦІЙНЕ СУСПІЛЬСТВО В РЕАЛІЯХ СУЧАСНОГО СВІТУ	39
Ханстантинов В. О. СОЦІАЛЬНА ЗГУРТОВАНІСТЬ ЯК ФЕНОМЕН СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОГО РОЗВИТКУ СУЧАСНОЇ ЄВРОПИ.....	49
Sharovalenko M. LEGITIMACY OF TRANSITIVE POLITICAL REGIME	58
Зайдель М. І. ЄВРОПЕЙСЬКА ДЕРЖАВНІСТЬ ЯК РЕЗУЛЬТАТ ПРОТИСТОЯННЯ ВЛАДИ ТА КАПІТАЛУ	64
Карчевська О. В. ПАРТНЕРСЬКА ВЗАЄМОДІЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА І ДЕРЖАВИ ЯК УМОВА СТАБІЛІЗАЦІЇ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ	73
Літвін Л. А. БАЛАНС СИЛ У МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ: СУТНІСТЬ ТА РОЛЬ УКРАЇНИ	85
Мазур О. Г. МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВ	93
Максимець Б. В. ОБ'ЄДНАНА ПАРТІЯ ВИЗВОЛЕННЯ УКРАЇНИ: ОРГАНІЗАЦІЙНІ ТА ПРОГРАМОВІ ЗАСАДИ	110
Масловська О. М. ПОРЯДОК СТАНОВЛЕННЯ ДИПЛОМАТИЧНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ.....	121
Мелеганіч Г. І. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ДИСКУРС ЩОДО РОЗУМІННЯ ЕТНОНАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ.....	127
Павлова Л.І. ПАРЛАМЕНТСЬКА ФОРМА ПРАВЛІННЯ ЯК ЗАСАДА ФУНКЦІОНУВАННЯ ПАРЛАМЕНТАРИЗМУ	135

Ірха К. О.	
НОВІ КАТЕГОРІЇ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ В УМОВАХ МЕРЕЖЕВОВОГО СУСПІЛЬСТВА.....	141
Журжа І. В.	
РУСИНИ ЧИ УКРАЇНЦІ: УКРАЇНСЬКА ДІАСПОРА НА ПІВДЕННОСЛОВ'ЯНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ.....	149
Кондратенко О. Ю.	
УКРАЇНСЬКИЙ ФАКТОР СТАНОВЛЕННЯ НОВОГО СВІТОВОГО ПОРЯДКУ	155
Стряпко І. О.	
ДО ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ФЕНОМЕНУ ПРАВОВОГО РАДИКАЛІЗМУ ..	165
Бондаренко А. Г.	
ПЕРЕДАТНІ Й СПОЛУЧЕНІ ФУНКЦІЇ ПРИ МОДЕРНІЗАЦІЇ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ.....	173
Бобрик В. О.	
ОСОБЛИВОСТІ АДМІНІСТРАТИВНОЇ РЕФОРМИ В СЛОВАЦЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ	178
Коваль Н. І.	
СТАН НАУКОВОГО ОПРАЦЮВАННЯ ДЕФІНІЦІЇ ТА ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИЧНОГО МАРКЕТИНГУ	189
Ониськів М. В.	
ВПЛИВ «МАЙДАНУ-2014» НА ФОРМУВАННЯ ФЕНОМЕНУ ГРОМАДСЬКОЇ МОБІЛІЗАЦІЇ	195
Поліщук О. О.	
ФАКТОРИ ЕЛЕКТОРАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ	206

УДК 323

Щедрова Г. П.,
м. Сєверодонецьк
Тиркус Ю. С.,
м. Івано-Франківськ

КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ НАУКОВИХ ПІДХОДІВ ДО АНАЛІЗУ ПОЛІТИЧНОГО ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНОГО ПРОЦЕСУ

Аналізуються теоретичні засади європейської інтеграції. Серед політичних дослідницьких парадигм розглядаються федералізм, функціоналізм, неофункціоналізм, транснаціоналізм, ліберальний міжурядовий підхід.

Ключові слова: *політичні концепції інтеграції, європейська інтеграція, федералізм, функціоналізм, неофункціоналізм, транснаціоналізм.*

Друге десятиліття XXI століття безсумнівно стане знаковим для політологів у процесі розуміння, спробі розробок пропозицій щодо теоретико-методологічного наповнення численних лагун політичного процесу європейської інтеграції України та аналізу факторів, які впливають на його якість та інтенсивність. Політика «багатовекторності», що реалізовувалася політико-владною елітою України з самого початку здобуття незалежності, протягом понад 20 років, призвела до підвищення рівня соціально-політичної напруженості та зумовила венчурний характер політичного процесу в Україні. У свою чергу, євроінтеграційні прагнення громадян країни стали потужним каталізатором формування вимог щодо докорінної трансформації та демократизації політичної влади у 2013 році. Процеси, які розпочалися в країні, повинні призвести до інституціоналізації зв'язків України з зовнішнім світом, сприяти швидкому та системному реформуванню політико-економічної системи, підвищити рівень консолідації української нації навколо європейських (демократичних) цінностей. Саме тому існує гостра потреба та суспільний запит на дослідження переваг та загроз, які можуть виникати у процесі інтеграції України з ЄС.

Важливість та науково-практична цінність подібних політологічних досліджень підтверджуються поступовим розгортанням вивчення вітчизняними вченими політико-інституціональних засад цього актуального процесу сьогодення.

У науковій літературі термін «інтеграція» (від лат. *integro* – відновлення, об'єднання в єдине ціле) визначається як процес і результат взаємозв'язку, взаємодії, зближення та об'єднання в єдине ціле будь-яких частин, елементів країн, їхніх економік, соціальних і політичних структур, культур, соціальних і політичних груп, етносів, партій, рухів, організацій [13, с. 88].

У словнику англійської мови Мерріама-Вебстера подається таке визначення цього терміну: «Інтеграція – це дія або процес, при якому різні групи (або раси) об'єднуються на рівній основі в єдине суспільство або організацію». Відповідно, «інтегрувати» означає «формувати або поєднувати в єдине ціле» [25].

В українському політологічному словнику міститься наступне трактування категорії «інтеграція»: «Інтеграція – це сукупність політичних процесів, спрямованих на консолідацію, злиття суспільних, політичних, військових, економічних структур або етносів у рамках однієї держави чи кількох держав з метою протидії деструктивним внутрішнім і зовнішнім чинникам» [12, с. 114].

Відомий політолог Дж. Сарторі під інтеграцією розуміє певний кінцевий результат, або процес, або функцію, здійснювану відповідними агентами - державами, партіями, групами інтересів тощо. Однак він застерігає, що в західних політичних системах термін «інтеграція» не застосовується до будь-якого виду «з'єднання» і будь-якого типу «злиття». Так, американські вчені, здебільшого, заперечують, що інтеграція має хоч якийсь відношення до «одноманітності, що нав'язується примусово». Навпаки, вони схильні вважати, що для інтеграції необхідне плюралістичне суспільство і що вона, у свою чергу, породжує його. І безумовно для того, щоб домогтися максимального рівня єднання і згуртованості при мінімальному використанні примусу, має бути інтегруючий агент [15, с. 72].

У роботі «Політична динаміка європейської економічної інтеграції» Л. Ліндберг визначає інтеграцію наступним чином: «Це процес, за допомогою якого нації утримуються від бажання і здатності проводити незалежну один від одного зовнішню і в ключових аспектах внутрішню політику, прагнучи натомість приймати спільні рішення, або ж делегувати процес прийняття рішень новим центральним органам. Інтеграція – це процес, за допомогою якого політичні актори в різних галузях намагаються переорієнтувати свої очікування і політичну активність на новий центр» [24, с. 6].

У сучасній науковій літературі виділяють такі основні види інтеграції:

1) в залежності від предмета можлива політична, економічна, науково-технічна інтеграція;

2) ґрунтуючись на географічних ознаках, виділяють глобальну, регіональну, субрегіональну інтеграцію;

3) за принципом розширення інтеграція може бути «вшир» (коли збільшується кількість членів) або «вглиб» (коли посилюються інтеграційні процеси серед тих самих членів) [9, с. 251].

Вважається, що ретроспективу поняття «політична інтеграція» прослідкував американський економіст Ф. Махлуп. На його думку, воно з'явилося не раніше 1942 р., хоча інтеграційні процеси відбувалися і раніше. З часом дане поняття почало використовуватися в галузі міжнародних економічних відносин. А в політологічних дослідженнях поняття «політична інтеграція» увійшло до наукового обігу на початку 50-х рр. минулого століття [Цит. за: 10].

«Словник політичного аналізу» за редакцією Дж. Плено, Р. Рігза та Х. Робін визначає політичну інтеграцію як «процес, за допомогою якого дві або більше політичних одиниць посилюють між собою контакти у напрямку взаємної співпраці». В якості бажаного або логічного кінцевого результату інтегративного процесу часто розглядається політичне об'єднання. Політична інтеграція вимагає формальних чи неформальних інститутів для прийняття спільних рішень. Крім того, інтеграція припускає високий рівень ведення справ (transactions) між політичними одиницями, а також зростаюче усвідомлення спільності інтересів і цінностей» [29, с. 65].

Цікавим для нас є визначення політичної інтеграції Е. Хаасом, на його думку, це «процес, у ході якого громадян переконують переорієнтувати свою політичну лояльність і активність з держави на новий центр, інститути якого володіють або претендують на володіння вищою юрисдикцією над існуючими національними державами» [22, с. 369]. А К. Дойч писав: «Під політичною інтеграцією ми розуміємо формування в межах даної території «почуття спільності», а також необхідних відносин та інститутів» [20, с. 58].

Необхідно зазначити, що європейська інтеграція в сучасному розумінні – це явище ХХ ст. У цей період такі науковці, як Ж. Монне, П.-А. Спаак, К. Аденауер зазначали, що для європейців «європеїзм» є найконструктивнішою ідеєю століття, а логіка потребує від них об'єднання зусиль, досвіду, енергії, навичок у спільних інтересах [14, с. 10].

У післявоєнній Європі поняття регіональної інтеграції почало означати процес уніфікації. Вчені вважають, що регіональна інтеграція є наступним, після національної, етапом спільного процесу. Досягнувши високих

кондицій національної державності, розвинені країни таким чином переходять на вищий щабель свого розвитку [16, с. 65].

Після завершення Другої світової війни необхідність євроінтеграції актуалізувалася, що пов'язували з важливістю економічного відновлення континентальних країн (Велика Британія, яка постраждала менше за інші країни, уникала євроінтеграційних процесів, намагаючись будувати більш тісні відносини із США та країнами Британської Співдружності) та зі створенням сучасної ефективної системи колективної безпеки. Над проектом інтегрованої Європи працювала група відомих політиків, економістів, учених у складі К. Аденауера, Дж. Беха, Дж. В. Бесна, А. де Гаспері, С. Мансхольта, Р. Маржоліна, Ж. Монне, П.-А. Спаака, А. Спінеллі, В. Хольштейна. Результат їхньої роботи було озвучено 5 травня 1950 р. в Декларації Міністра зовнішніх справ Франції Р. Шумана.

Саме ця концепція (з уточненнями і доповненнями) лягла в основу всього подальшого розвитку європейської інтеграції. Її основні положення, на думку російського політолога-міжнародника Ю. Борка, можуть бути сформульовані таким чином:

1. Замість Європи, роз'єднаної націоналістичними чварами, соціальними конфліктами і тоталітарними ідеологіями, має бути створена єдина демократична і миролюбна Європа. Іншої альтернативи у європейських народів немає. Ініціаторами створення нової Європи мають стати західноєвропейські держави, що керуються принципами демократії, економічного добробуту та соціального консенсусу, принципами миру і рівноправного співробітництва.

2. Європа не буде створена відразу або за єдиним планом. Вона будуватиметься на основі конкретних досягнень, завдяки яким виникне спочатку фактична солідарність, що поширюватиметься на нові галузі спільної діяльності.

3. Будівництво єдиної Європи має бути розпочато в сфері економіки. Не будучи самоціллю, економічне співробітництво найбільшою мірою відповідає повсякденним практичним потребам учасників, сприяє зростанню добробуту народів, і в той же час менше стосується таких уразливих сфер державного суверенітету, як національна безпека, оборона, зовнішня політика тощо.

4. Рух до єдиної Європи не може не бути поетапним – від початкових і обмежених форм регіональної інтеграції до більш складних і широкомасштабних. Об'єднання вугілля і сталі – це початок просування до «економічного співтовариства», «перший етап європейської федерації». Пізніше цей загальний принцип був конкретизований у вигляді такої схеми: від митного союзу і спільного ринку товарів – до єдиного

внутрішнього ринку з вільним рухом товарів, послуг, капіталів та осіб – потім до економічного і валютного союзу – і нарешті, до політичного союзу.

5. Найважливішою умовою успішного просування до єдиної Європи є формування правової бази інтеграції та системи загальних інститутів, що мають почасти міждержавний, почасти наднаціональний характер, тобто наділених правом прийняття обов'язкових рішень і правом контролю за їхнім виконанням державами і всіма іншими учасниками інтеграційного процесу [3, с. 46].

Практичне втілення ця доктрина знайшла 18 квітня 1951 р. у Парижі, коли шість держав (Франція, ФРН, Італія, Бельгія, Нідерланди і Люксембург) підписали Договір про заснування Європейського співтовариства вугілля та сталі (ЄСВС) («Паризький договір»), що набрав чинності 23 липня 1952 р.

З другої половини ХХ ст. теоретичні засади європейської інтеграції можна згрупувати в «економічний» і «політичний» напрями. Дослідження європейських інтеграційних процесів у рамках економічних та політичних теоретико-методологічних підходів викликане тією констатацією, що ЄС притаманні дві основні інтеграційні площини: економічна та політична. Так, економічна площина ЄС проявляється у процесі загальної економічної інтеграції ЄЕС, становлення економічного і валютного союзу (ЕВС) ЄС, формування спільного ринку. Натомість щодо сфери політичної інтеграції, то вона є більш складним процесом і містить у собі питання спільної зовнішньої, безпекової та оборонної політики. Тому одночасне поєднання або навіть синтез у собі різних інтеграційних підходів може бути особливо корисним за умов нових викликів європейській інтеграції.

Серед економічних теорій інтеграції необхідно виділити ринковий підхід, заснований на принципах лібералізму, та ринково-інституціональний підхід, в основу якого покладено методологію інституціоналізму, яка почала формуватися в економічній теорії наприкінці ХІХ ст. Розглянемо ці підходи детальніше.

Зародження інтеграційних процесів у 50-х рр. ХХ ст. було пов'язано, перш за все, із необхідністю створення позитивного економічного клімату на європейському континенті. Ця вимога була зумовлена економічною кризою післявоєнного періоду, остаточним розвалом колоніальної системи, високими темпами росту економіки США, а також появою Ради економічної взаємодопомоги (яка об'єднала держави соціалістичного табору – Албанію, Болгарію, Угорщину, НДР, СРСР, Польщу, Румунію, Чехословаччину, Югославію), яка відрізала країни Центрально-Східної Європи від торгівлі з іншими європейськими країнами, що не мали

членства у РЕВ. Тому виникла нагальна потреба передусім у економічній інтеграції, яка призводила до торговельної та платіжної лібералізації. Французький економіст М. Алле писав, що одним із прийнятних правил для тісної економічної інтеграції між демократичними суспільствами є правило вільного ринку [21, с. 8]. Цілком зрозуміло, що принципи ліберального врегулювання суспільно-економічних відносин на практиці пов'язані із втручанням держав у господарські відносини.

Представники ринково-інституціонального напряму намагаються знайти компроміс між ринковими та державними регуляторними механізмами міжнародної економічної інтеграції. На відміну від представників ринкового підходу інституціоналісти визнають, що інтеграція національних господарств не може бути досягнута одними лише ринковими методами. На думку представників цієї концепції, інтеграція є втіленням певної єдності економічних і політико-правових аспектів [17, с. 12].

Ще в середині 60-х рр. ХХ ст. деякі французькі, англійські та італійські економісти піддали критиці неоліберальні підходи до дослідження інтеграції і запропонували так званий «структурний підхід». Погляди представників зазначеного підходу істотно різняться між собою. Однак є те, що їх об'єднує: по-перше, надто критична позиція щодо традиційної теорії міжнародної торгівлі; по-друге, прагнення виявити структурний аспект інтеграційного процесу. Для представників цього підходу справжня інтеграція – це дещо більше, ніж просто об'єднання кількох економік. Вона можлива лише на стадії економічного союзу, коли відбувається взаємопроникнення національних господарств, що є невід'ємною частиною невідворотного процесу зміни їхньої структури. «Під інтеграцією, – пише П. Стрітен, – слід розуміти спільну політику зайнятості, спільну монетарну і фіскальну політику, а також спільну антимонопольну політику» [28, с. 16]. Інакше кажучи, для повної інтеграції важливе не стільки забезпечення абсолютної свободи руху товарів і факторів виробництва, тобто свободи для ринкового механізму, скільки координація економічної політики держав, що мають за мету пом'якшити нерівномірність економічного розвитку окремих країн інтеграційного комплексу й окремих регіонів усередині цих країн, а також забезпечити усталеність національних платіжних балансів.

Узагальнюючи, необхідно зазначити, що прихильники економіко-теоретичного підходу до дослідження європейських інтеграційних процесів головну причину появи ЄС вбачають саме в бажанні створення митного союзу. Серед представників цього підходу так і не склалося єдиної точки зору щодо природи і мети інтеграції. Деякі з них ототожнювали

регіональну інтеграцію передусім із поверненням до ідеалів вільної торгівлі, а сама інтеграція, на їхню думку, повинна зводитися лише до відміни різних обмежень, що заважають вільному переміщенню товарів і послуг. Інші ж виявилися прибічниками інтенсифікації інтеграційного процесу, причому в різних сферах, і розглядали створення європейського ринку як єдиний шлях для досягнення всезагального добробуту в рамках всієї Європи.

Що стосується політичних концепцій інтеграції, то серед них необхідно назвати федералізм, функціоналізм, неофункціоналізм, транснаціоналізм, ліберальний міжурядовий підхід. Історично першим підходом, який оформився в теорії інтеграції, був федералізм. Його ідеї містилися ще в концепціях М. де Сюлі, Ш. де Сен-П'єра, Р. Куденхова-Калергі, А. Бріана. До представників сучасного федералізму відносять Дж. Елезера, А. Етціоні, А. Спінеллі, К. Фрідріха, які характеризують федералізм як «договірну відмову від централізму, структурно оформлену дисперсію повноважень між різними центрами, законні повноваження яких гарантуються конституцією» [11, с. 42-43]. Міжнародна інтеграція на шляху федералізму розглядається за аналогією з «внутрішніми режимами» держав, побудованими на принципах федерального устрою, тобто на основі етатистської моделі. В основі цієї моделі лежить кілька принципів, які розкривають її сутність. По-перше, це подвійне громадянство в умовах існування центрального і регіонального урядів. По-друге, різноманіття ролі регіональних урядів. По-третє, циклічність зміни сили і ролі регіональних урядів. По-четверте, це походження федералізму, яке має два джерела і, відповідно, дві мети: вплив центроспрямованих сил і проблем, до яких призводить федералізм як засіб проведення єдиної політики; вплив відцентрових сил, у результаті якого федеративні ознаки формуються з метою запобігання розпаду суспільства [18, с. 246].

Отже, федералізм відстоює думку, що в основі взаємовідносин між країнами, які інтегруються, повинна бути модель союзної держави, утворення якої одночасно розглядається і як кінцевий продукт, результат інтеграції. На думку Ч. Пентланда, що була озвучена в роботі «Міжнародна теорія та європейська інтеграція», кінцевою метою інтеграції є створення наднаціональної держави відповідно до принципів централізації і передачі політичних повноважень на найвищий рівень [27, с. 147]. Прихильники федералізму обґрунтовують необхідність існування інституційного утворення, яке впливає як на взаємовідносини між країнами, що інтегруються, так і на розподіл повноважень між ними, з одного боку, і над інституційним утворенням, з іншого. Тобто сутність федералізму полягає в децентралізації влади усюди, де це необхідно, що, у свою чергу, покладено

у основу принципу субсидіарності, який міститься у основоположному документі ЄС – Маастрихтському договорі.

Недоліком класичного федералізму можна назвати те, що його прихильники вважали можливим швидке інституційно-конституційне оформлення об'єднання держав. Подолати недоліки федералізму була покликана концепція функціоналізму.

Засновники функціоналізму (Р. Вульф, Д. Мітрані, П. Райнш, П. Тейлор) відстоювали ідею «функціональної альтернативи» в системі міжнародних відносин, метою якої є світова єдність. Відповідно міжнародна інтеграція (на думку функціоналістів, вона є процесом поступового переходу від традиційної міждержавної системи відносин до функціонального співтовариства, в основі чого міститься перерозподіл владних повноважень, їхнє делегування окремими державами наддержавній структурі, що створюється, та має функціональну ефективність) повинна бути деполітизованою, а її ефективність залежить від зосередження зусиль на спільних для країн питаннях добробуту як всесвітнього, так і національного. Наслідком деполітизованої інтеграції повинно стати створення функціональних організацій з делегованими державами повноваженнями, а кінцевим продуктом – утворення «функціональної системи, елементи якої можуть почати працювати й без загальної політичної надбудови» [7, с. 31]. Д. Мітрані виступає проти ідеї створення федерації та управління континентального масштабу і доводить недоцільність утворення статичного і штучного, територіально обмежувального федеративного об'єднання, визначаючи це як «оману федералізації» [26]. Він стверджує, що міжнародні організації набувають вагомості ролі та значення і стають новими суб'єктами міжнародних відносин, формуючи мережу в контексті динамічної трансформації системи міжнародних відносин.

Кінцевим продуктом інтеграції є створення функціональної системи, елементи якої можуть почати працювати і без загальної політичної надбудови. Узагальнюючи, необхідно зазначити, що мета функціоналістської ідеї полягала у попередженні політичних розбіжностей шляхом поширення мережі міжнародних агентств, націлених на інтеграцію життєвих інтересів усіх націй.

Серед недоліків функціонального підходу можна назвати такі: проголошена децентралізація із засобу максимальної демократизації перетворилася на самоціль, що призвело до розсіювання зусиль та відповідальності створюваних організацій; для держав-членів ЄС виявилось досить проблемним віддати частину свого суверенітету (особливо в політичній та військовій сферах) наднаціональним структурам;

абсолютна деполітизація стала неможливою внаслідок інклюзивності політичної сфери у XX ст.

У 60-70-х рр. XX ст. формується концепція неофункціоналізму, розробники якої прагнули, з одного боку, подолати прорахунки двох попередніх концепцій, а з іншого, – мінімізувати кризові явища, що були характерні для розвитку ЄС у 1970-х рр. Зокрема, йшлося про крах Бреттон-Вудської валютної системи в 1971 р., а також дві енергетичні кризи, які викликали застій в економіці Західної Європи. Багато урядів навіть запроваджували кількісні та технічні обмеження на імпорт продукції з інших країн ЄЕС. У цей час у ЗМІ регулярно з'являлися публікації під такими заголовками, як, наприклад, «З єдиною Європою покінчено», «У смертного одра Європи» [3, с. 50]. Таким чином, неофункціоналісти мали запропонувати шляхи подолання цієї кризи.

Л. Ліндберг, А. Маршал, Е. Хаас, Ф. Шміттер відстоюють ідею, згідно з якою потреби співробітництва в тому чи іншому секторі економічної, соціальної чи культурної діяльності здатні викликати ефект ланцюгової реакції в інших, що, в свою чергу, призведе до необхідності створення спеціалізованих наднаціональних інститутів для їхньої координації і таким чином – до прискорення процесу політичної інтеграції. При цьому починати слід з обмежених економічних проєктів, які сприймаються набагато легше, ніж «великі політичні повороти». Оскільки для їхнього здійснення від держав не потрібно відмови від власної політики, а достатньо лише простої подібності інтересів в конкретній області, остільки і домогтися його відносно легше. Разом із тим неофункціоналісти підкреслюють необхідність структурних умов успіху інтеграції, яким повинні відповідати держави (наприклад, політичний плюралізм, консенсус щодо фундаментальних цінностей), а також відзначають, що логіка функціональної інтеграції носить не механічний, а імовірнісний характер, і сам цей процес залежить від безлічі чинників [18, с. 244].

Е. Хаас розвинув концепцію «переливів» (spill-over), започатковану Д. Мітрані, які відбувалися у функціональному, політичному та географічному напрямках [23]:

– «технічний/функціональний перелив» пояснював процес, за допомогою якого співробітництво в одній узгодженій сфері буде вимагати подальшого співробітництва в іншій суміжній сфері. Наприклад, функціональна інтеграція в Європі розпочалась з ключового сектора економіки – вугледобування та сталеваріння, а отже, зі створення СОВС. Таким чином, інтеграція у даному секторі економіки привела до подальшої економічної інтеграції та підписання у 1957 р. Римських угод про заснування Європейського економічного співтовариства (ЄЕС) і Європейського співтовариства з атомної енергії (Євратом);

– «політичний перелив» пояснював зміну в очікуваннях і діях індивідуумів, які могли з'явитися у відповідь на нову політику, що виникає на європейському рівні. Також передбачалося створення наднаціонального уряду, представники якого були б незалежними від національних урядів і могли б об'єктивно спрямовувати подальший процес європейської інтеграції;

– «географічний перелив» пояснював вплив, який Спільнота мала на держав-нечленів, не змінюючи наявні торговельні зв'язки; а також поступове розширення ЄС (з 1973 р. і до сьогодні ЄС переживає вже другу фазу шостого розширення і має своєю складі 28 держав, останньою із яких стала Хорватія).

Представники концепції транснаціонального підходу Р. Коохейн і Дж. Най у своїй праці «Транснаціональні відносини та світова політика» зазначали, що держава як джерело і носій легітимної політичної влади почала втрачати свою роль. У глобалізованому світі виникли нові форми політичної організації, міжнародного права та нові центри економічної і політичної влади. Поряд з національними державами провідними акторами міжнародних відносин стали не менш, а іноді і більш впливові гравці: міжнародні урядові та неурядові організації, транснаціональні корпорації (ТНК), інші організації та рухи, що утворюють у сукупності багатопланову поліцентричну систему глобального управління [19, с. 254].

У межах цього підходу комунікативну концепцію запропонував К. Дойч. Вона базується на принципі «ізоморфізму». Принцип «ізоморфізму» полягає в тому, що всі соціальні процеси, включаючи стосунки між окремими групами людей і навіть націями, підпорядковуються ідентичним закономірностям, логічним висновкам кібернетики [2, с. 94]. Суб'єктами міжнародних відносин є нації, держави, а не окремі особи чи групи людей. Народи виявляються інтегрованими у міру того, як вони стають взаємозалежними. К. Дойч вважає, що взаємозалежність між націями набагато слабша, ніж усередині нації. Якщо рівень комунікаційних зв'язків на певній території є особливо інтенсивним, то тут виникає так зване політичне співтовариство. Інтеграція – це розвиток мережі соціальних зв'язків, які є комунікаційними та інтенсивними. К. Дойч розглядає інтеграційні процеси з позиції комунікативної взаємодії між націями та державами, тобто як сукупність соціальних взаємозв'язків.

Ліберальний міждержавний підхід презентований в роботах Р. Дарендорфа, Е. Моравчика, В. Уоллеса, С. Хікса, С. Хофмана. Сутність його полягає у трактуванні євроінтеграції крізь призму постійних та швидких змін, що відбуваються в світі. Тому концепція розвитку потребує активної співпраці, а не конкуренції. Один із найбільш відомих

представників цього підходу С. Хофман писав, що національні держави, як і раніше, відіграють ключову роль в інтеграції в умовах плюралістичного характеру чинників інтеграції. У кожній державі геополітичне положення є унікальним, унікальні її інтереси й потреби, унікальні відносини із зовнішніми акторами (США, наприклад). Дослідник увів поняття «низької» (економіка) і «високої» (безпека) політики для того, щоб пояснити, чому в певній сфері вдалися співробітництво й інтеграція, а в іншій ні. Він стверджував, що логіка неофункціоналістів спрацьовує лише у сфері економічної інтеграції за умов цілковитого збігу інтересів акторів, а в політичній інтеграції пріоритет ідеологічних і прагматичних інтересів політичних еліт визначає поступ інтеграційного процесу. Зокрема, у сфері «низької політики» держави готові до інтеграції та співпраці, тоді як у сфері «високої політики» обмеження суверенітету є справою вельми проблематичною [1, с. 3].

У цілому міжурядовий підхід можна охарактеризувати таким чином: уряди держав-членів ЄС (а особливо уряди Німеччини, Франції та Великої Британії) здійснюють вирішальний вплив на політику ЄС. Таким чином, кожен уряд розуміє свій власний інтерес, який бажано досягти в межах ЄС. Провідниками для реалізації цих інтересів виступають наднаціональні структури Євросоюзу. В цілому, від співпраці в межах ЄС виграють всі учасники інтеграційного процесу.

В сучасних умовах поступового розширення ЄС на Схід, кризи у відносинах з Російською Федерацією, економічних проблем в країнах Європи тощо виникає необхідність перегляду класичних теорій інтеграції. Серед концепцій, сформованих наприкінці ХХ ст. необхідно виділити моделі одночасного розвитку декількох організацій, часткового членства, «Європи різних швидкостей», «гнучкої Європи», «Європи концентричних кіл», «Європи ядра». Перша модель передбачає ключову роль міжнародних організацій (Ради Європи, ОБСЄ, ЦЄІ) у інтенсифікації євроінтеграційних процесів.

Модель часткового членства орієнтована на участь асоційованих з ЄС держав у певних заходах Співтовариства, які переважно належать до сфери діяльності міжнародних організацій. Наприклад, можливість приєднатися до «спільних акцій» у межах спільної зовнішньої політики та політики безпеки. Ці моделі передбачають лише аспекти співробітництва з країнами-кандидатами з можливістю їхнього вступу в довгостроковій перспективі [5, с. 22].

«Європа різних швидкостей» (уперше термін з'явився в «звіті Тіндеманса» у 1975 р.) характеризує ситуацію, коли не всі держави-члени можуть або хочуть в однаковому темпі просуватися до інтеграції у певних

сферах. Це вимагає спеціальних заходів для погодження інтересів різних груп держав. Загалом положення «звіту Тіндеманса» були відхилені. Однак при запровадженні європейського механізму обмінних валютних курсів (наприкінці 1970-х років) було все ж допущено можливість «різних швидкостей» у рамках європейської монетарної системи. Реальні загрози Європі «різних швидкостей» виникли й після першої невдалої спроби прийняти Конституцію ЄС, що також свідчило про можливу кризову ситуацію в контексті творення єдиного суб'єкта міжнародних відносин [8].

Модель «гнучкої Європи» (концепція «європейського меню», «Європа за вибором», «Європа la carta», «Європа змінної геометрії») вперше була запропонована прем'єр-міністром Великої Британії Д. Мейджором. Дана модель не була задумана для подальшого поглиблення за покликанням. Скоріше ця концепція відображає мінімалістську тезу інтеграції, що обмежує інтеграцію не за часом, а за предметом (наприклад, щодо зони вільної торгівлі, коли держави-члени будуть визначатися стосовно приєднання до додаткових сфер співпраці, якщо такі є) [6, с. 202]. Таким чином, держава-член зможе самостійно обирати ступінь та сфери залучення до інтеграційних проектів. Велика Британія, наприклад, воліє не брати участь у соціальних проектах ЄС.

Модель «Європа ядра» («Документ Шойбле-Ламерса»), запропонована фракцією ХДС/ХСС німецького Бундестагу, пропонує формування «ядра Європи», яке повинно складатися з Німеччини, Франції, країн Бенілюксу, можливо, Данії та Ірландії. Вибір цих держав орієнтується на здатність виконувати критерії конвергенції, які передбачає Маастрихтський договір для третього ступеню Економічного і Валютного союзу (ЕВС). Названі країни зобов'язані не тільки тісно узгоджувати свою фінансову, фіскальну, бюджетну, соціально-економічну політику, а й у своїх діях більше орієнтуватися на цілі і завдання ЄС, ніж інші члени ЄС, і більш тісно співпрацювати, насамперед у тих галузях, які доповнені Римським і Маастрихтським договорами, в основному це спільна зовнішня політика та політика безпеки, співпраця в галузі юстиції і внутрішньої політики. Одночасно автори підкреслюють принципovu відкритість цієї основної групи по відношенню до всіх членів ЄС. Зокрема, називаються Італія, Іспанія і Великобританія. В рамках цієї моделі наголошується на провідній ролі Франції та Німеччини, чиї відносини мають розвиватися в такому напрямку, щоб теми, які є традиційно спірними між двома країнами (політика в галузі індустрії та сільського господарства, фінансова конституція ЄС, оборона), розглядалися більшою мірою на взаємовигідній основі. Але зазначається, що «група ядра» не повинна утворювати власних інститутів [4].

Модель «Європа концентричних кіл» була запропонована прем'єр-міністром Франції Е. Баладюром і передбачає наявність трьох різних чином інтегрованих кіл держав: зовнішнє коло формують асоційовані з ЄС країни; середнє – всі країни ЄС, і, нарешті, внутрішнє містить тільки ті держави, які готові до тіснішої інтеграції в окремих областях (тобто «ядро»). Головна відмінність між двома моделями «кіл» і «ядра» полягає в тому, що в німецькому проекті «ядро» може змінюватися залежно від сфери та рівня співпраці. Французька модель не допускає держав, які не беруть участі у валютному союзі, до посиленого співробітництва в інших сферах (наприклад, сфері безпеки й оборони). Такий підхід можна застосувати не тільки до інтеграційної структури у межах ЄС, але й в його відносинах з сусідніми країнами, наприклад, поділ: «коло єдиного законодавства», яке об'єднає країн-членів ЄС; «суміжне коло» (країни, що очікують вступу в ЄС) та «особливі кола» (країни, з якими планується поглиблення співпраці в тій чи іншій сфері) [5, с. 24].

Отже, інтеграція є складним, багатостороннім і часто суперечливим явищем. Незважаючи на те, що інтеграція є наслідком усвідомлення необхідності спільного вирішення проблем сучасності, вона, з одного боку, створює умови для формування інтернаціональних (міждержавних чи наддержавних) політичних інститутів, а з іншого – може призвести до протистояння різних соціально-політичних сил, партій, держав, цивілізацій. Оскільки кожен із теоретичних підходів акцентує увагу на певному аспекті інтеграції, то у практичній діяльності наднаціональні організації не застосовують у «чистому» вигляді ідеї якогось одного теоретичного підходу. Проте теоретичні засади інтеграції мали значний вплив на формування програм різноманітних міжнародних союзів.

У сучасній Україні, яка з часів набуття незалежності взяла курс на участь у процесах євроінтеграції, дана тема знаходить своє відбиття у роботах Ф. Барановського, Е. Бевзюка, В. Воронкової, Є. Горюнової, Л. Губерського, М. Згуровського, В. Копійки, А. Кудряченка, В. Марчука, М. Михальченка, Г. Перепелиці, А. Романюка, Ф. Рудича. Окремий дослідницький напрямок становлять праці В. Бакірова, В. Бортнікова, О. Вишняка, А. Гальчинського, М. Кармазіної, С. Конончук, О. Мазур, О. Новакової, М. Паламарчука, О. Фісуна, О. Яроша, які присвячені проблемам функціонування демократичного політичного режиму в Україні, сталість та ефективність якого є важливою передумовою успішного вступу до Європейського Союзу.

В. Денисенко, М. Золкіна, Г. Луцишин, А. Колодій, В. Крисаченко, О. Оржель, Л. Нагорна, Н. Пашина, В. Пироженко, С. Римаренко, М. Степико, Л. Угрин, С. Федуняк аналізують процеси, пов'язані з

внутрішньополітичною консолідацією країни та пошуком української національної ідеї, яка б поєднувала український менталітет, історичні особливості українства з вимогами демократичності, дотримання прав людини, інформаційними викликами та євроінтеграційними прагненнями.

Проблеми, переваги та ризики, пов'язані зі вступом України до ЄС, також активно вивчаються в українському науковому середовищі – свої роботи присвятили даному питанню Ф. Барановський, П. Гайдучкий, О. Дергачов, А. Костенко, Г. Перепелиця, К. Глодя, Д. Ковриженко, А. Круглашов, Б. Мельниченко, О. Ревуцька, Ю. Шемшученко вивчають механізми адаптації законодавства України до норм ЄС. О. Вінніков, Г. Зеленько, К. Ірха, О. Карчевська, М. Лациба, М. Попович досліджують роль інститутів громадянського суспільства у розбудові демократичного політичного режиму, який є важливою передумовою євроінтеграції. І. Бураковський, Т. Галушкіна, І. Голубій, А. Костенко, Н. Осадча, А. Філіпенко, І. Шавкун, О. Шекшув аналізують економічні ризики та переваги від процесу інтеграції з ЄС. Т. Возняк, О. Дергачов, О. Заремба, В. Зубач, Г. Перепелиця, О. Полторацький, М. Шульга визначають геополітичні чинники, які визначають спрямованість інтеграційних процесів України.

Широкий спектр матеріалу стосовно ретроспективного аналізу геополітичних векторів України, зовнішньополітичних орієнтирів країни на сучасному етапі міститься у наукових працях М. Михальченка. Дослідження створює об'ємне уявлення про геополітичний процес і геополітичні вектори української держави в контексті демократичного політичного процесу після проголошення незалежності України і до наших днів. Стратегічним пріоритетам зовнішньополітичного розвитку України присвячуються дослідження А. Гальчинського. Він обґрунтовує європейський вибір нової української політичної еліти після «помаранчевої революції», приділяє увагу аналізу українсько-російських відносин, пропонує шляхи реалізації вибраного геополітичного курсу Україною на сучасному етапі. Ф. Рудич та С. Лотоцький розглядають загальні закономірності та специфічні особливості української геополітики, прагнучи окреслити місце України у геополітичному просторі. В. Ржевська, О. Трегуб, В. Троян розглядають основні теоретико-методологічні аспекти європейської стратегії, аналізують історичні аспекти виникнення та розвитку ідеї єдиної Європи. Ф. Барановський звертає увагу на досить вагому роль України у сучасних зовнішньополітичних процесах і підкреслює важливість демократичної інституціоналізації в Україні при реалізації європейської парадигми сучасної зовнішньої політики.

Окрім спеціальних досліджень параметрів євроінтеграції України, що поводяться окремими політологами, в країні над визначеною проблемою працюють певні наукові школи. Зокрема, комплексне обґрунтування вибору зовнішньополітичної орієнтації України вже понад двадцять років проводиться фахівцями Інституту політичних та етнопонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. У колективних та одноосібних монографіях і навчальних посібниках Інституту, таких як «Україна в сучасному геополітичному просторі: теоретичний і прикладний аспекти» (2002 р., за редакцією Ф. Рудича), «Україна як нова історична реальність: запасний гравець Європи» (2004 р., М. Михальченко), «Партнерський потенціал України: становлення і реалізація» (2009 р., О. Дергачов), «Світоглядно-теоретичний вимір сучасної української політики» (2010 р., керівник авторського колективу – М. Михальченко), «Національний суверенітет України в умовах глобалізації: Національна доповідь» (2011 р., за редакцією В. Гесця та ін.), «Геополітичні ідеї та гіпотези в українській політичній думці ХХ – початку ХХІ століття» (2013 р., О. Заремба, О. Федоренко), «Українська регіональна цивілізація: минуле, сьогодення, майбутнє» (2013 р., М. Михальченко) визначаються особливості української регіональної цивілізації, визначається її унікальність та відмінність від російської, порівнюються моделі політичного розвитку пострадянських країн, вектори зовнішньої політики, обґрунтовується необхідність європейського вибору України.

Іншим відомим закладом, який досліджує інтеграційні процеси в Україні, є Інститут всесвітньої історії Національної академії наук України (до 21 вересня 2011 р. – Інститут європейських досліджень НАН України). Авторський колектив під керівництвом д.і.н., професора А. Кудряченка у своїх монографіях доводить доцільність та оптимальність європейського спрямування зовнішньої політики України. Зокрема, дана думка міститься у таких роботах: «Україна в Європі: контекст міжнародних відносин» (2011 р.), «Культурно-цивілізаційний простір Європи і Україна: особливості становлення та сучасні тенденції розвитку» (2010 р.), «Україна в Європі: пошуки спільного майбутнього» (2009 р.).

Даною проблематикою також займається колектив кафедри політології та міжнародних відносин Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, навчально-методичний і науковий Центр політичних та євроінтеграційних досліджень, створений у Прикарпатському національному університеті імені Василя Стефаника, в рамках виконання держбюджетної теми «Євроінтеграційний вибір України: історія, політика, перспективи». Таким чином, закладається потужна наукова школа дослідження євроінтеграційного процесу, що триває в Україні і сьогодні.

Література

1. Авраменко М. Аналіз концептуальних положень міждержавного підходу до європейської інтеграції / Максим Авраменко // Віче. — 2010. — № 12. — С. 2–4.
2. Барановский В. Г. Политическая интеграция в Западной Европе / В. Г. Барановский. — М. : Наука, 1983. — 159 с.
3. Борко Ю. «Европейская идея»: от утопии – к реальности / Ю. Борко // Заглядывая в XXI век: Европейский Союз и Содружество Независимых Государств. — М. : Интердиалект, 1998. — С. 15–51.
4. Воротицкая Т. Позиции государств-членов Европейского Союза в отношении расширения ЕС на Восток [Электронный ресурс] / Татьяна Воротицкая // Белорусский журнал международного права и международных отношений. — 2004. — № 2. — Режим доступа : <http://evolutio.info/content/view/672/55/>
5. Горюнова Е. О. Євроінтеграція / Е. О. Горюнова. — К. : Академвидав, 2013. — 224 с
6. Грицяк І. Основні концепції диференційованої європейської інтеграції / І. Грицяк, О. Хоменко // Вісник Національної академії державного управління. — 2009. — № 2. — С. 200–210.
7. Європейська інтеграція та розвиток теорії державного управління : наук. розробка / [авт. кол. : О. М. Руденко, В. Д. Бондаренко, І. В. Валентюк та ін.]. — К. : НАДУ, 2012. — 64 с.
8. Кіш Є. Пошуки теоретичних моделей європейської інтеграції / Єва Кіш // Політичний менеджмент. — 2004. — № 6 (9). — С. 103–114.
9. Международные отношения: социологические подходы / [под ред. П. А. Цыганкова]. — М. : Гардарики, 1998. — 352 с.,
10. Миронов В. И. Специфика развития промышленной интеграции в Российской Федерации / В. И. Миронов // Экономический вестник Ростовского государственного университета. — 2007. — Т. 5. — № 4. — Ч. 3. — С. 21–25.
11. Натан Р. П. Современный федерализм / Р. П. Натан, Э. П. Хоффманн // Международная жизнь. — 1991. — № 1. — С. 34–48.
12. Політологічний енциклопедичний словник / [за ред. Шемшученко Ю. С.]. — К. : Генеза, 1997. — 400 с.
13. Політологічний словник : [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.] ; [за ред. М. Ф. Головатого та О. В. Антонюка]. — К. : МАУП, 2005. — 792 с.
14. Расширение ЕС на Восток: предпосылки, проблемы, последствия / [Под ред. Арбатовой Н. К., Гутника В. П., Хесина С. Е., Юданова Ю. И.]. — М. : Наука, 2003. — 344 с.
15. Сартори Дж. Искажение концептов в сравнительной политологии (III) / Джованни Сартори // Полис. — 2003. — № 5. — С. 67–77.
16. Стрежнева М. Социокультурные аспекты европейской интеграции / М. Стрежнева // Мировая экономика и международные отношения. — 1996. — № 12. — С. 65–75.
17. Філіпенко А. Інтеграційні перспективи України: бігравітаційна модель / А. Філіпенко // Економіка України. — 2005. — № 6. — С. 11–22.
18. Цыганков П. А. Международные отношения : [Учебное пособие] / П.А. Цыганков. — М. : Новая школа, 1996. — 320 с.

19. Шевчук Д. Мировая экономика / Денис Шевчук. — М. : Litres, 2013. — 982 с.
20. Deutsch K. W. Political Community and the North Atlantic Area: International Organization in the Light of Historical Experience / Deutsch K. W. (et. al.). — Princeton : Princeton University Press, 1957. — 356 p.
21. Beyond Bretton Woods. Alternatives to the Global Economic Order / [Ed. by J. Cavanagh, D. Wysham, M. Arruda]. — London : Business & Economics, 1994. — 238 p.
22. Haas E. B. International Integration: the European and the Universal Process / E. B. Haas // International Organization. — 1961. — Vol. 15. — № 3. — P. 366–377.
23. Haas E. B. The Uniting of Europe. Political, Social and Economic Forces 1950–1957 / E. B. Haas. — Stanford : Stanford University Press, 1958. — 552 p.
24. Lindberg L. N. The Political Dynamics of European Economic Integration / Leon N. Lindberg. — Stanford : Stanford University Press, 1963. — 367 p.
25. Merriam-Webster Dictionary [Electronic resource] // Official website of the Merriam-Webster Dictionary. — Mode of access : <http://www.merriam-webster.com/dictionary/integration>
26. Mitrany D. A Working Peace System: an Argument for the Functional Development of International Organization / D. Mitrany. — Chicago : Quadrangle Books, 1966. — 221 p.
27. Pentland C. International Theory and European Integration / C. Pentland. — London : Faber and Faber, 1973. — 346 p.
28. Streeten P. Economic Integration. Aspects and Problems / P. Streeten. — [Second Revised and Enlarged Edition]. — Leyden, 1964. — 312 p.
29. The Dictionary of Political Analysis / [Jack C. Plano, Robert Edwon Riggs, Helenan S. Robin]. — ABC-Clio, 1982. — 197 p.

Анализируются теоретические основы европейской интеграции. Среди политических исследовательских парадигм рассматриваются федерализм, функционализм, неофункционализм, транснационализм, либеральный межправительственный подход.

Ключевые слова: *политические концепции интеграции, европейская интеграция, федерализм, функционализм, неофункционализм, транснационализм.*

The theoretical foundations of European integration have been analyzed. Federalism, functionalism, neofunctionalism, transnationalism, liberal intergovernmental approach are considered among political research paradigms.

Keywords: *political conceptions of integration, european integration, federalism, functionalism, neofunctionalism, transnationalism.*

Щедрова Галина Петрівна — проректор з науково-педагогічної роботи і гуманізації навчально-виховного процесу Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, завідувач кафедри політології та міжнародних відносин, доктор політичних наук, професор.

Тиркус Юрій Степанович — здобувач кафедри політології ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»

Рецензент: проф. Поліщук І. О.

УДК 32:123.:342.727/.729

Климончук В.Й.,
м. Івано-Франківськ**ВЗАЄМОЗАЛЕЖНІСТЬ ПОЛІТИЧНИХ СВОБОД ТА
ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ЗМІН ЯК ПРОБЛЕМА ТРАНСФОРМАЦІЇ
ЛЮДСЬКОЇ СВОБОДИ**

У статті досліджується сутність свободи, її форми, зміст та процес інституалізації, зокрема політичних свобод. Стверджується, що людська свобода є єдиним універсальним індикатором визначення стану, рівня розвитку, а, головне, ефективності функціонування всієї системи суспільно-політичних відносин, влади, дії політичних інститутів, різного рівня норм, законів, функціональної придатності політичної системи, громадянських основ буття. Засвідчено, що українському суспільству потрібно значно глибше і ширше розуміти ідеали свободи. Переосмислення всієї історії формування ідей свободи, демократії, рівних прав, приватної власності, справедливості і моральності має важливе значення для України.

Ключові слова: політичні свободи, громадянські свободи, свобода волі, політичні цінності, демократія, приватна власність, справедливість, моральність.

Актуальність теми. Дослідження сутності політичної свободи належить до актуальних проблем, що засвідчує низка обставин науково-гносеологічного, онтологічного, культурно-історичного характеру. Адже людська свобода – єдиний універсальний індикатор визначення стану, рівня розвитку, а головне – ефективності функціонування всієї системи суспільно-політичних відносин, влади, дії політичних інститутів, різноманітних норм, законів, функціональної придатності політичної системи, громадянських основ буття. Усі зазначені вагомими аспекти свободи отримують синтезуюче означення в тому, що це, власне, – чи не найунікальніший феномен, котрий започатковує всю систему цінностей у різних історичних формах буття. Саме як цінність людська свобода цілісно визначає єдність політичних, економічних, соціальних, культурних та інших контекстів людського життя.

В сучасній Україні ідеї політичної свободи гостро актуалізуються у зв'язку з переходом суспільства від тоталітарного до демократичного, вільного, відкритого суспільства. Проблема входження суверенної України в співдружність високо розвинутих демократичних суспільств – це значною мірою проблема досягнення людьми феномена свободи, причому

осягнення на різних рівнях, в тому числі і на рівні здійснення державної стратегії реформування суспільства.

Метою і завданням дослідження є наукове обґрунтування політичної свободи як базової суспільної цінності та інституційно-владного і соціокультурного механізмів її забезпечення в умовах демократії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічна база дослідження спирається на положення та висновки щодо політичної свободи, сформульовані у працях визначних мислителів XVII–XIX ст.: І. Бентама, Е. Берка, Т. Гоббса, Дж. Локка, Дж. С. Мілля, Ш. Монтеск'є, Ж. Ж. Руссо; сучасних зарубіжних і українських вчених: Р. Аррона, В. Бабкіна, В. Бурдяк, І. Берліна, К. Гаджієва, В. Денисенка, Р. Даля, Р. Дарендорфа, А. Колодій, Ф. Кирилюка, М. Кармазіної, І. Кресіної, Ф. Рудича, М. Михальченка, Е. Фромма, Ф. Хайєк, М. Поповича та ін.

Виклад основного матеріалу. Двадцять п'ять років тому, за часів оксамитових революцій у Центрально-Східній Європі, нерозривний зв'язок демократичних свобод та економічного добробуту не викликав сумніву. Стрімке економічне зростання країн, де права людини, приватність, свобода слова та переконань аж ніяк не є цінностями, розхитує впевненість вільного світу у своїй правоті. Зараз перед світом постала загроза: ті, хто не погоджується віддати свободу за спокій, знову стають меншістю і вже не тішаться широкою пошаною та підтримкою. Якщо світова спільнота чогось і навчилась за це двадцятиліття, так це того, що утвердження свободи ніколи не буває остаточним, що свобода ніколи не буває убезпечена повністю. Соціальні мережі, утворені завдяки доступному Інтернету, безсилі, коли по інший бік бракує громадянського духу і панує апатія.

Можливо, захищати свободу у XXI ст. буде так само складно, як і у XX ст. Але втрата свободи в будь-якій країні розхитує фундамент, на якому людство, уособлене вільним світом, спирало свій стрімкий демократичний поступ протягом кількох останніх століть.

Сучасна політична історія української нації є невіддільною частиною тривалого та досить суперечливого процесу внутрішніх відносин різних соціальних структур та стосунків із сусідніми державами, серед яких є й ті, у складі яких були українські землі (Росія, Польща, Румунія). Звідси й особливості ментальних установок мешканців західного та східного регіонів. Наприклад, консерватизм, пов'язаний із підтримкою етнокультурних традицій і цінностей, більшою мірою властивий мешканцям західного регіону, а консерватизм, пов'язаний із «радянською ментальністю», більше виявляється в установках мешканців східного регіону. На Сході проживає значна частина етнічних росіян та російськомовних українців. Вони є носіями російської ментальності, яка

більш етатизована й авторитарніша (шануюча силу), ніж українська [1, с. 359]. Найкраще фіксує відмінності в ментальності та ціннісно-світоглядних орієнтаціях регіональних спільнот той незаперечний факт, що політичні партії та їх керівна верхівка використовують у своїй ідеології та в пропаганді терміни, які сформувалися в період компартійного ідеологічного і владного тоталітаризму. «Тоталітарні режими цілеспрямовано руйнують будь-які спроби налагодження взаємодії громадян поза державним впливом, контролюють усі об'єднання та вихолощують приватну ініціативу, тримають громадян у страху, який паралізує їх самодіяльність. Права людини за тоталітаризму порушуються, а усі сфери суспільного і навіть особистого життя підпорядковуються державному контролю» [2, с. 161].

Насправді в Україні в останні двадцять років спостерігається повільний, суперечливий, але розвиток демократичних інститутів, відбувається їх удосконалення (звичайно, за взірцем європейських країн). Щодо поділу України на Захід і Схід, погоджуємося з О. Майбородою, що відбувається «розмивання не ліній адміністративного поділу, а ліній соціально-психологічних, якими позначені відмінності в інтересах і потребах людей» [3, с. 4].

У сучасній Україні навіть у сфері політичних прав і свобод людини, де справді зроблено стрибок на шляху перетворення людини з партійно-державного підданого, скаржника і прохача на громадянина, все-таки спостерігається невідповідність юридичних декларацій і практики. Конституційне право громадян на участь у справах держави, крім задіяності у виборах, головню зводиться до обмеженої інформаційно-консультативної участі. Набагато гірші справи із соціально-економічними правами (трудовами, житловими, на соціальне забезпечення, соціальні пільги, соціальне страхування тощо). Саме їх здебільшого порушують в Україні.

Розпад старої системи ще не означає наявності об'єктивних і суб'єктивних умов, достатніх для появи принципово нової системи. Демократія, пріоритет прав і свобод людини, навіть коли вони закріплені в чинній Конституції країни, не обов'язково є метою правлячих еліт і лідерів. Розрив між ідеальною моделлю демократії і реальною суспільно-економічною системою України є досить великим. Як справедливо зауважив Блер Рубл, побудова громадянського суспільства вимагає більшого, ніж змін у самому лише інституційному устрої. Демократичні перетворення не меншою мірою вимагають змін у глибоко укорінених звичках думати і діяти. Громадяни режимів, що демократизуються, повинні починати думати інакше про природу політичної гри та влади, переходити

від жорсткої політики «хто кого» до політики, орієнтованої на компроміс і створення механізмів залучення населення до політики [4, с. 259]. Очевидно, для радикальної трансформації потрібна відповідальна участь громадян у суспільно-політичному житті, іншими словами, розвиток громадянського суспільства.

Наведемо правове розуміння громадянського суспільства, яке запропонувала І. Кресіна: «Громадянське суспільство не є інституційним феноменом поряд із такими однопорядковими суспільними інститутами, як держава, партія, громадська організація. Це не утворення, яке в інституційному сенсі чимось відрізняється від суспільства як соціального феномена. Громадянське суспільство є характеристикою суспільства з точки зору його самоорганізації, ступеня розвитку демократії, реалізації прав і свобод людини і громадянина, виконання громадянами своїх політичних обов'язків як носіїв суверенітету, як джерела влади, як свідомих суб'єктів політичної діяльності, як людей, відповідальних за наслідки своїх дій, за майбутнє всього суспільства» [5, с. 3].

Зауважимо, що у процесі трансформації Україна вирішувала питання розбудови національної держави. «Проблема становлення держави відсунула проблему становлення громадянського суспільства, забезпечення прав і свобод особистості. Вважалося, що позитивне розв'язання національних проблем не зашкодить розв'язанню соціальних проблем. Накопичення соціальних проблем, їх нерозв'язання привело до відчуження державної влади від народу, недовіри народу до держави, втрати нею соціального капіталу. Народ не може контролювати владу. А влада не зацікавлена в розбудові громадянського суспільства, оскільки це обмежує владні можливості» [6, с. 221]. Тут ще варто наголосити на тому, що при надмірному захопленні «все більш впевненими трансформаційними змінами» сам феномен трансформації, який є всього лише інструментальною цінністю, перетворюється в універсальну цінність, якій підпорядковуються і людина, і її свобода, і право, і закон [7, с. 217].

Критикуючи не досить виражені в контексті політичних свобод реформи, що розпочалися в Україні, часто не помічають найсуттєвішого. Українське суспільство після тривалого періоду існування в умовах компартійного тоталітаризму втратило зв'язок з історично сформованими демократичними традиціями, не мало політичного досвіду в розбудові новітніх інститутів свободи, слабо усвідомлювало відмінність і суперечливість між державою і суспільством, партією і державою, суспільством і партією та не уявляло собі можливої нової владної ролі в незалежній Українській Державі. У старшого покоління була сформована глибока віра в партію і радянську державу, у політичну довершеність

вождів, водночас воно не мало свого розуміння сутності демократії. Будучи досить відчутно стурбованими своїм майбутнім після проголошення державного суверенітету України, воно вперше випробувало себе у виборах представників різних рівнів владних інститутів і не підозрювало, що його волевиявлення може бути сфальшоване. Така ситуація виявилась істотним чинником для виникнення постійно наростаючого невдоволення наслідками виборів, що й вилилося на «помаранчевому майдані». Стала очевидною одна з домінантних тенденцій демократизації політичного життя в умовах інституалізованих свобод: антиурядові настрої політичного значення набувають тоді, коли вони, по-перше, зачіпають інтереси широких суспільних верств; по-друге, поєднуються з важливими політичними питаннями, які вирішують урядові структури і які не відповідають потребам та інтересам значної частини соціальних структур. У випадку ігнорування вимог людей щодо поліпшення рівня життя протестний потенціал наростатиме і дозріватиме, що призведе до ідіосинкразії, а згодом і до соціального конфлікту [8].

Активна політична позиція учасників мітингів – дрібних і середніх підприємців, вчителів, медичних працівників, лідерів профспілок – породила ці соціальні групи у вимогах до уряду й законодавчої гілки влади. Слід зазначити, що вперше уряд і Верховна Рада делегували своїх представників до протестантів для переговорів і порозуміння. Ці політичні акції засвідчують те, що, з одного боку, формуються початкові ланки громадянського суспільства, з іншого – влада прагнула в легітимний спосіб подолати конфлікт інтересів протестуючих та владних інститутів, перейнялася вимогами і частково їх задовольнила. Отже, міжпрофесійна солідарність протестних рухів набула рівня громадянської справи і стала механізмом захисту своїх економічних і політичних свобод.

Той факт, що підприємці, бюджетники, лідери профспілок зорганізувалися в протестний рух на захист своїх економічних інтересів без залучення політичних партій і блоків, є ознакою інституалізації громадянського суспільства і водночас свідченням функціонування конституційної норми про право громадян на публічні виступи проти влади, яка звужує економічні свободи. Згідно з концепцією А. Колодій, політична практика останніх подій засвідчила, що «демократія стає визнаною цінністю, виникає переконаність у тому, що демократичний спосіб розв'язання суспільних проблем є не тільки можливим, а й бажаним. З повсякденного життя соціуму свідомо витискаються крайнощі фанатизму, нетерпимості, брутального нищення усього, що не відповідає канону. Люди розуміють, що у головних своїх виявах демократія сприяє соціальній творчості, пошукові більш адекватних і прийнятних умов

існування. Вона виступає як соціальний експеримент, як спосіб (почасти – ризикований, іноді – конче необхідний) запровадження суспільних інновацій» [2, с. 32–33].

Світоглядна парадигма більшості українського суспільства, що в Україні влада перебуває в руках кланово-олігархічних груп, достатньо самоусвідомлена. Конфлікт між представниками конкуруючих кіл нових олігархічних груп є не національним чинником, а суто економічним. Тому зміна політичних сил у владі не супроводжується якісно новим її ставленням до нагальних потреб та інтересів народу, значна частина якого за рівнем добробуту є за межею бідності. Саме тому потрібні цілком нові політичні інститути свободи, які унеможливували б безперервне перебування в інститутах влади одних і тих самих представників кланово-олігархічних груп. Потрібні такі інституції, норми яких забезпечували б не лише делегування виборцями політичних прав державним урядовцям, але й забезпечили соціальну, політичну та юридичну відповідальність останніх перед виборцями та механізм відкликання. Згідно з висновками в М. Михальченка, «субстанційне ядро народу не схвалило ідеал напівкримінальних і кримінальних груп у пожаді приватного права на збагачення будь-якою ціною і на новий стиль поведінки «нових українців», які своє несправедливим шляхом нажите багатство виставили перед очима громадськості у різних виявах – у занадто коштовних машинах, будівництві житла і дач, у розвагах тощо» [9, с. 286].

Висновки. Важливою для розуміння сучасної Української Держави є думка Дж. Ньюмена: «Будучи результатом і наслідком діяльності людей, вона необхідна для добра людей і має два головні елементи: могутність (power) і свободу, бо без могутності не буде захисту, а без свободи не буде кого захищати» [10, с. 248]. Те, що в сучасну добу ми іменуємо українським національним державотворенням, – це ще не завершена інституціональна система, яка визначала б напрям поглиблення і стабілізації демократії. У сучасній Україні означені інститути демократії набувають щораз більш партійно-корпоративного облудного вигляду. Вони змушені виконувати свої функції з тягарем корпоративно-партійних інтересів.

Україна глобалізується через інтеграцію в різні наднаціональні інститути та інші національні простори. Глобалізація та інтеграція є найсуттєвішими тенденціями подальшого розвитку України, її різних соціальних структур. Згідно з висновками І. Кресіної, «глобалізація робить світ не тільки більш цілісним, але й наповнює його новими суперечностями. Уніфікація політичних і правових інститутів супроводжується паралельним наростанням кількості нових структур, що

зумовлено об'єктивною необхідністю регулювання якісно нових відносин, для яких раніше створені структури, принципи і завдання їх функціонування стали багато в чому неадекватними» [11, с. 136–137].

Загалом у сучасній Україні, з огляду на внутрішні й геополітичні обставини, спостерігається тенденція гармонізації функціонування інститутів демократії, які забезпечують права і свободи людини і громадянина та різних соціальних верств, обмежують адміністративно-вольове втручання влади у різні сфери приватного і суспільного життя людини. Друга тенденція характеризується зміцненням зв'язків Української Держави, її політичних і громадських інститутів з подібними за функціональністю структурами інших країн. Третя тенденція в суспільно-політичному розвитку демократичних інститутів виявляється в тому, що в міру того, як Україна глобалізується та інтегрується у світову спільноту, відбувається інкорпорація юридичних, політичних, соціально-культурних та духовних цінностей, які розширюють і зміцнюють інститути політичних свобод.

Глобалізацію характеризують не лише як тенденцію, що проектується на майбутнє, а й як реальний факт сьогодення, ознаку нової фази цивілізаційного процесу, що неухильно настає. Важливою координатою глобалізаційних змін є нове наповнення змісту людської свободи, права соціальних зв'язків, тобто загалом нове у процесах самовизначення особи, передовсім зумовлене суттєвими змінами у техніко-технологічних системах і більшою уніфікованістю способів утвердження людської свободи.

У процесі глобалізації та інтегрування України в світову спільноту відбувається інкорпорація юридичних, політичних, соціально-культурних і духовних цінностей, які розширюють і зміцнюють інститути політичних свобод. Одночасно простором утвердження політичних свобод стають не винятково вектори політики (інституції, відносини, сфера прийняття політичних рішень, політична діяльність, межі дії політики і под.), а й вектори економіки, культури, соціальної комунікації.

Проведений аналіз дав підстави констатувати, що в епоху глобалізації існує необхідність формування істинно гуманістичних цінностей, вироблення привабливого соціального ідеалу, який має містити в собі ідею нерозривного зв'язку свободи і відповідальності особистості. При цьому свободу потрібно розуміти як взаємодію гармонійно розвинутого суспільства, в якому враховано інтереси всіх його громадян.

Література

1. Проблеми теорії ментальності / відпов. ред. М. В. Попович. – К. : Наук. думка, 2006. – 403 с.
2. Основи демократії : Підруч. для студ. вищих навч. закладів / за заг. ред. А. Ф. Колодій. – 3-тє вид., онов. і допов. – Львів : Астролябія, 2009. – 832 с.
3. Регіональні версії української національної ідеї : спільне і відмінне. – К. : Світогляд, 2005. – 186 с.
4. Громадянська культура студентської молоді : Навч. посіб. / [О. Б. Кафарська, І. І. Припхан, Л. Б. Стручкова-Гуменна]; за ред. д. ю. н., проф. В. І. Кафарського. – Івано-Франківськ, 2010. – 478 с.
5. Кресіна І. До питання про визначення поняття громадянського суспільства і української революції 2004 року / І. Кресіна // Політичний менеджмент. – 2005. – № 6 (15). – С. 3.
6. Цимбрикевич Й. С. Класовий і загальнонародський підходи до аналізу і оцінки суспільних явищ (до критики класової методології лєнінізму) : Монографія / Й. С. Цимбрикевич. – Івано-Франківськ : Вид. Супрун В. П., 2007. – 268 с.
7. Денисенко В. М. Аксиологія динаміки політичних процесів / В. М. Денисенко, В. Й. Климончук. – Львів : Простір-М, 2005. – 246 с.
8. Машовець М. На порозі соціального вибуху [Електронний ресурс] / Микола Машовець // Освіта регіону. Політологія. Психологія. Соціальні комунікації : укр. наук. журн. – 2011. – № 1. – Режим доступу : <http://www.social-science.com.ua>
9. Михальченко М. І. Україна як нова історична реальність: запасний гравець Європи / М. І. Михальченко. – Дрогобич : Відродження, 2004. – 488 с.
10. Консерватизм : Антологія / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – 2-ге вид. – К. : Смолоскип, 2008. – ххviii + 788 с. Серія «Політичні ідеології».
11. Кресіна І. Українська держава в контексті сучасних цивілізаційних викликів / І. Кресіна // Сучасна українська політика : політики і політологи про неї. – 2009. – Вип. 15. – С. 136–137.

В статье исследуется сущность свободы, ее формы, содержание и процесс институализации, в частности политических свобод. Утверждается, что человеческая свобода является единственным универсальным индикатором определения состояния, уровня развития, а, главное, эффективности функционирования всей системы общественно-политических отношений, власти, действия политических институтов, различного уровня норм, законов, функциональной пригодности политической системы, гражданских основ бытия. Засвидетельствовано, что украинскому обществу нужно гораздо глубже и шире понимать идеалы свободы. Переосмысления всей истории формирования идей свободы, демократии, равных прав, частной собственности, справедливости и нравственности имеет важное значение для Украины.

Ключевые слова: *политические свободы, гражданские свободы, свобода воли, политические ценности, демократия, частная собственность, справедливость, нравственность.*

The article examines the essence of freedom, its forms, content and process of institutionalization, including political freedoms. Argued that human freedom is the only indicator of a universal definition of state-level development, and most importantly, the efficiency of the whole system of social and political relations of power, of political institutions, different levels of norms, laws, functional suitability of the political system, civil foundations of existence. Ukrainian society needs much deeper and broader understanding of the ideals of freedom. Rethinking the history of the formation of ideas of freedom, democracy, equal rights, private property, justice and morality is important for Ukraine.

The article argues that the challenges of globalization primarily related to the change of spatial, temporal and structural and logical relations, which is man. Globalization is characterized not only as a trend that is projected for the future, but as a fact today, a sign of a new phase of civilization process that occurs steadily. An important change is the globalization coordinate new meaningful human freedom, human social relations, that is a whole new person in the process of self-determination, primarily driven by significant changes in technical and technological systems and more unified ways of strengthening human freedom. Globalization and Ukraine's integration into the global community is the incorporation of legal, political, social, cultural and spiritual values that extend and strengthen the institutions of political freedoms. At the same time the space establishment of political freedoms are not only vectors policy (institutions, relationships, political decision-making sphere, political activities, the scope of policy and under.), but vectors economy, culture, social communication. The analysis gave grounds to state that in the era of globalization, there is a need to form a truly humanistic values, making an attractive social ideal, which should include the idea of indissoluble connection of freedom and responsibility of the individual. This freedom should be understood as the interaction harmoniously developed society that takes into account the interests of all its citizens. The essence, forms, and methods of determining the category of freedom in the world's and Ukraine's socio-political thought have been interpreted. The author's definition of the notion of «political freedoms» has been given. The need to study political freedoms in the anthropological and institutional forms of their exercising as well as interaction of these forms of political freedoms in the paradigm of the Ukrainian natiogenesis have been theoretically substantiated. The author's conception has been formulated based on the specific character of studying the state of forming political freedoms in the history of the Ukrainian statehood. It makes it possible to analyze the essence of freedoms by combining anthropological and institutional modi, which balances political foundation of being through the human factor with transforming and activating principles and detached institutional other-manifestations of human nature – political institutes and institutions. It has helped to more perfectly present the concept of dichotomic understating of freedoms in the definition of «freedom from» (naturalistic paradigm) and «freedom for» (social paradigm).

Key words: political freedom, civil liberties, freedom of will, political values, democracy, private property, justice, morality.

Климончук Василь Йосифович — завідувач кафедри політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, доктор політичних наук, професор.

Рецензент: проф. Щедрова Г. П.

УДК 324: 316. 485. 22

Новакова О. В.,
м. Київ

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ПОЛІТИЧНОЇ УЧАСТІ УКРАЇНЦІВ

Стаття присвячена аналізу ідеологічних засад та сутнісних характеристик політичної участі українських громадян у процесі демократичної трансформації суспільства. Предметом аналізу є новітні тенденції формування протестної активності громадян та напрямки її залучення до процесів державного будівництва.

Ключові слова: демократія, політична участь, протестна активність, ідеологія політичної участі.

Аналіз історичного досвіду дозволяє зробити висновок, що результат соціально-політичних катаклізмів (війн, революцій, тощо) визначається боротьбою (взаємодією) носіїв різних соціальних ідеалів (проектів). Вникає особлива проблема вибору, яка торкається живих людей з їх ідеями, інтересами та переживаннями. Саме зіткнення цих ідеалів (проектів) визначає, яка модель соціальних відносин буде реалізована. Розглядаючи боротьбу суспільних ідеалів, необхідно враховувати, що має значення як якісне, так і кількісне співвідношення сил носіїв різних ідеалів. Тому кінцевий результат часто не співпадає ні з одним з ідеалів, оскільки вибір визначається не однією силою, а рівнодіючою усіх соціально-політичних сил.

Фундаментальні засади політичної участі закладені у роботах Г.Алмонда, Б.Барбера, С.Верби, Р.Даля, Л.Ле Дюка, С.Ліпсета, М.Каазе, М.Конвейя, Л.Мілбрайта, Р.Міллса, М.Каазе, Дж.Кіма, Н.Найя, К.Пейтмен, Г.Перрі, Д.Ціммермана та ін. Після отримання незалежності в Україні почалася розробка концепції політичної участі в контексті українських реалій. Феномен політичної участі став об'єктом наукових досліджень І.Алексєєнко, В.Бортнікова, Н.Дембіцької, І.Доцяка, Е.Клюєнка, О.Куценко, Н.Ротар, Л.Угріна, О.Чемшита та ін.

Предметом спеціального наукового аналізу визначена проблематика виступає у наукових працях соціологів: І. Бекешкіної, С. Головахи, Є. Клюєнка, О. Куценко, Н. Паніної О. Стегнія, а також політологів:

В. Бортнікова, В. Бурдяк, Г.Зеленько, А. Колодій, М. Обушного, О.Резніка, А. Романенка, Н.Ротар, В. Цвиха, К. Черкашин, Ю. Шведи та ін.

У працях науковців визначено сутність, типологію та функціональні складові політичної участі. Ретельно проаналізовані мотиваційні механізми залучення громадян до політичної діяльності, вплив політико-культурних чинників на її формування. В той же час, додаткового дослідження потребує специфіка політичної участі громадян України, її протестних складових та ідеологічних засад масової політичної мобілізації населення.

Розв'язання проблеми визначення характеристик політичної участі в контексті сучасних політичних перетворень є одним із найактуальніших для політичного процесу в сучасній Україні. Р. Даль, аналізуючи значення політичної участі для демократизації політичної системи, зазначає, що слід виходити з суті класичних ліберальних свобод, які насичують змістом сам термін політична участь. Це, зокрема, закріплені за громадянами можливості опонування уряду, право формування політичних організацій, дискусії з політичних питань, що ведуться без побоювання переслідувань з боку влади, ознайомлення з альтернативними позиціями в ЗМІ, збереження таємниці голосування виборців, мирна передача влади переможцям виборів [1, с. 20-21]. Саме класичні ліберальні свободи дозволяють чітко визначати критерії демократизації політичного процесу, серед яких Р. Даль на перше місце ставить ефективну участь громадян (у розумінні рівних і дієвих можливостей для висловлення своїх поглядів) та рівне виборче право як «рівні та реальні можливості для голосування, причому всі голоси мають однакову силу» [2, с. 41]. Не менш важливим наслідком демократизації є розширення спектра форм політичної участі, що в поєднанні з політичною конкуренцією спричиняє зміни характеру участі громадян у діяльності політичних партій.

Політичний розвиток України після 2005 року характеризувався негативними тенденціями участі громадян у політичному житті країни. Так, кількість учасників у громадсько-політичних заходах, зменшилась удвічі (з 35,3 у 2006 р. до 17,6% у 2011 р.) [3, с. 219]. Кількість членів громадсько-політичних організацій та рухів скоротилася майже на 4% і стала найнижчою за всі роки незалежності. Так, офіційний чисельний склад політичних партій скоротився втричі (з 4,6% у 2006 р. до 1,4% у 2011 р.) [4, с. 22]. Таким чином, очевидно, що партії не прагнуть реальної політичної соціалізації громадян та незацікавлені у створенні ефективної системи політичної участі. Їх мета — штучне створення потужного фасаду для організації політичної реклами та залучення додаткових інвестицій.

Хоча показники формального партійного членства є невисокими і в інших країнах, у цьому відношенні наші дані майже не відрізняються від

зagalноєвропейських, але рівень залученості українців до громадських організацій та їх діяльності є найнижчим у Європі [5, с. 84]. Згідно з даними «Європейського соціального дослідження» в Україні практика суспільної праці й солідарної активності була обмежена. У рамках дослідження ЄСД-2009 респондентів запитували «чи доводилося Вам упродовж останніх 12 місяців працювати в інших організаціях або об'єднаннях, окрім політичних партій або рухів?». Із українських респондентів тільки 2,9% відповіли ствердно. За цим показником у рейтингу європейських країн Україна посіла одне з останніх місць, лише трохи випереджаючи Туреччину, Словенію і Болгарію. Для порівняння: у Фінляндії показник участі в роботі громадських організацій та об'єднань становить 34,1%, у Норвегії — 27,9%, у Швеції — 26,9%. Одне слово, лідирують країни, в яких домінуючою релігією є лютеранство (класичний протестантизм). Цей показник перевищує 20% також у Німеччині, Нідерландах, Данії, Бельгії [6].

Низький рівень інституціоналізованої політичної участі пов'язувався із зневірою у ефективності політичних партій та громадських організацій як виразників та захисників реальних інтересів громадян, відсутністю близької та зрозумілої людям ідеології, програмних цілей діяльності.

Ознаки глибокої суспільної кризи спостерігалися не лише у офіційно-державницькій сфері, а також і у міжособистісних відносинах. Під час дослідження кінця 2010-початку 2011 років майже 80% українців заявляли, що оточуючим не можна довіряти і треба бути дуже обережним у спілкуванні [7, с. 268]. Згідно з даних Європейського соціального дослідження недовіра до оточуючих перешкоджає формуванню групової солідарності та підвищенню рівня самоорганізаційної активності населення.

Розвиток процесів політичної участі населення також гальмує брак громадянської відповідальності. Лише чверть населення відчуває відповідальність щодо стану справ у державі. Деяко більше українців (близько третини) відчувають відповідальність за стан справ у місті або селі, де вони проживають [8].

Серед основних проблем, що перешкоджають розвитку демократії участі, експерти називають неналежне виконання посадовими особами органів виконавчої влади та місцевого самоврядування вимог чинного законодавства щодо забезпечення участі громадськості у прийнятті рішень; формалізацію діалогу із громадськістю, недосконалість правового та адміністративного середовища для створення та функціонування інститутів громадянського суспільства в Україні [9].

Причинами суспільно-політичної пасивності громадян України також є домінування екстернальності у системі життєвих орієнтацій та усталеність патерналістських установок. Невіра людей у власні сили, звичка покладатись на зовнішні обставини перешкоджає поширенню активістських орієнтацій, а також сприяє усталеності патерналістських установок. Нині, так само як і на початку незалежності, переважна більшість українців покладає сподівання щодо свого соціального захисту на державу. Патерналізм простежується й в уявленнях населення щодо соціальної справедливості. Більшість українців (57,1%) вважають, що держава має підтримувати соціальну справедливість у суспільстві, забезпечуючи матеріальний добробут громадян та не допускаючи великої різниці у доходах; третина (39,3%) – що соціальна справедливість має забезпечуватись шляхом створення рівних умов для діяльності громадян, гарантуючи при цьому дотримання законів [10].

Накопичення вищезазначених негативних тенденцій привело до різкого падіння ефективності інституціональних механізмів політичної участі та підсилення неформальних, протестних форм боротьби за свої права. Саме відсутність можливостей захистити свої права у межах існуючого політико-проправового поля, колосальне відчуження влади вивели людей на вулиці і докорінно змінили ситуацію у країні.

Опитування показали, що кожен п'ятий говорить про те, що особисто брав участь у подіях на Майдані. При цьому тільки 5% опитаних сказали, що бували особисто на головному Майдані незалежності в Києві. 6% респондентів повідомили про підтримку місцевих зборів за євроінтеграцію і проти режиму Януковича, 9% - допомагали протестуючим.

Серед регіонів найбільше учасників Майдану - жителі центрального та західного регіонів України: 9% були в Києві, кожен четвертий на місцевому Майдані, третина збирала допомогу. Найменше, участь в Євромайдані взяли жителі Донбасу і півдня України - всього 3% [11].

Як наголошує Ю.Шведа, справжня революція відбулася саме у суспільній свідомості українців. Такий потужний та масовий спалах громадянської непокори став явищем «несподіваним та неочікуваним». Глибина та потужність масових виступів на Майдані зимою 2013-2014 рр. визначалася, передусім, ціннісним зламом, втратою будь-яких правових можливостей захисту громадянських прав та свобод. Українці почали відчувати небезпеку існування у власній країні, яка формувалася під впливом системних загроз з боку влади. В соціально-економічній сфері такі загрози мали вигляд корупційного тиску з боку органів держави, унеможливлення будь яких форм автономності громадян та самостійної організації соціального простору. Разом з цим зходили на нівець формально

декларовані державою послуги із соціального та медичного забезпечення, освіти чи охорони правопорядку. Сукупність цих процесів привела до руйнації стабільного способу життя представників середнього класу та виштовхнула за межі цивілізованого існування значну кількість менш забезпечених громадян.

Особливий вплив на ставлення громадян до влади як джерела загроз мали також негативні тенденції у розвитку системи правового захисту. Правоохоронні органи фактично діяли за гаслом: «Для своїх — право, для ворогів — закон!». Вони використовувалися як ефективний засіб боротьби з опонентами, вибивання корупційних платежів та формальної легітимізації шахрайської діяльності владної еліти. Щодо пересічних громадян, то вони були абсолютно позбавлені правового захисту і зустрічали у відповідних органах лише знущання, зневагу та хабарництво.

Загрозливою для більшості громадян України виглядала і гуманітарна політика правлячого режиму. За умов відсутності помітного прогресу в економічній та соціальній сферах влада намагалася мобілізувати підтримку, виконуючи передвиборчі обіцянки у мовній та історико-культурній галузях. Н.Паламарчук слушно наголошує, що «такі дії влади, як фактичне повернення до радянського погляду на події Другої світової війни та її схильність використовувати ярлик «фашистів» проти власних політичних опонентів, здійснювана за її потурання кампанія Комуністичної партії України з реабілітації Й. Сталіна, – усе це створювало враження у багатьох громадян, що відбувається повернення не лише ідеології, а й репресивних практик тоталітарних часів» [12].

Актуальні політичні події свідчать про те, що на наших очах формується нова ідеологія політичної участі — ідеологія та культура спротиву, що ґрунтується на усвідомленні своєї причетності та відповідальності за власне життя та життя народу. Звичайно, ця ідеологія ще дуже неоднорідна, революційна руйнація пробудила до життя різноманітні суперечливі процеси, що можуть привести до непередбачуваних наслідків.

Для того, щоб ідеологія спротиву поступово набувала неконфліктних, конвенційних форм необхідно активно використовувати розбурхану енергію народу для реальних змін у суспільстві. Цікаво, що попри усі розбіжності виборчих кампаній 2012 та 2014 років, є одне спільне гасло, яке активно використовувалося майже усіма політичними силами. Це гасло — реформи.

Тут важливо нагадати твердження С. Хантінгтона, що необхідною умовою успішності реформ у країнах, які трансформуються, є відповідність активності населення та інституціоналізації. С. Хантінгтон у праці «Політичний порядок у суспільствах, що змінюються», зазначав, що

найважливішим з того, що відрізняє одну країну від іншої в політичному відношенні, є не форма правління, а наявність політичного порядку. Демократичні країни і диктатури відрізняються один від одного менше, чим відрізняються ті країни, політичне життя яких характеризується згодою, міцністю громадських зв'язків, легітимністю, організованістю, ефективністю, стабільністю, від тих, де цього найбільше бракує. Відповідно, досягнення політичного порядку на основі повернення довіри до органів державної влади, до держави – є нині одними з найбільш актуальних задач, які мають бути вирішені для того, щоб розпочати вирішувати проблеми подальшого розвитку країни.

Інституціоналізація наразі в Україні відстає. Одна з ознак цього — проведення виборів за старим виборчим законом, збереження політичними гравцями правил виборів, в яких саме вони добирають корпус майбутніх парламентарів. Усі найбільш потужні політичні сили декларували свою прихильність до виборів на основі преференційного голосування у пропорційній системі. Але за півроку ніхто не ініціював публічного діалогу з цього питання і не організував відповідних заходів. Політичні гравці, не маючи наміру досягати консолідованої позиції, просто заговорили проблему, змагаючись у представленні найрізноманітніших варіантів голосування.

Крім того, внаслідок збереження «закритих списків» громадяни позбавлялися можливості голосувати за осіб, яким вони делегують своє право на управління. Зважаючи на те, що більшість партій не інституціалізована, кадровий склад у них сформовано не самими партіями, а ініціаторами використання партій, списки партій є наборами представників політичних гравців.

Іншою яскравою ознакою відставання інституціоналізації активності громадян є нездатність політичних партій здійснювати свої головні функції — артикуляцію та агрегацію реальних інтересів українців та захист їх за допомогою ресурсів влади. Абсолютна більшість партій належать до прагматичного табору, використовуючи ідеологічні гасла з розрахунку на політичну кон'юнктуру. Судячи з аналізу передвиборчих програм, партії не встигають за змінами, які вже настали, і тим паче, не усвідомлюють та не формулюють перспективні стратегії діяльності. Їхні функції звузилися до виконання завдань «машин для голосування», чого абсолютно недостатньо, особливо у період глибокої системної кризи суспільства та зовнішньої військової агресії. Цілком очевидно, партійна політика, умови функціонування цих суб'єктів політики потребують змін, які стимулюватимуть партії до інституціоналізації, відкритості та

ідентифікації. У протилежному випадку буде неможливою політична відповідальність і відповідальна державна політика.

Партії для виконання своїх природних функцій повинні адаптувати і виражати інтереси, що народжуються суспільством. Багатьом громадянам складно визначитися зі своєю підтримкою через те, що люди не можуть ідентифікувати партії за жодним із маркерів (ідеологічним, організаційним), крім лідерського, а оцінка діяльності та побудова очікувань ґрунтується на прихильності або причетності до влади (колишня – майбутня).

Сучасні події привели до влади новий, проєвропейський і реформаторський парламент. **Уперше за часи незалежності Україна стала на справжній шлях євроінтеграції.** Однак, якщо Україна хоче процвітання, їй потрібні справжні реформи. Потрібне швидке й ефективне їх запровадження. Треба багато зробити, зокрема, зміцнити верховенство права, викоринити корупцію, скоротити бюрократичну тгганину та забезпечити бізнес-середовище, що дозволяє підприємцям процвітати, примножувати багатство й створювати робочі місця. Чимало реформ будуть непростими, але, як свідчить досвід західних сусідів України, це чітка дорога до успіху.

Література

1. Даль Р.А. Поліархія. Участь у політичному житті та опозиція / Даль Р. ; пер. з англ. О.Д. Білогорського. – Х. : Каравелла, 2002. – 216 с.
2. Даль Р. О демократии / Даль Р. ; пер с англ. А.С. Богдановского ; под ред. О.А. Алекринского. – М. : Аспект-Пресс, 2000. – 208 с.
3. Резнік О. Динаміка громадсько-політичних практик і протестних настроїв в Україні / О.Резнік // Українське суспільство. Двадцять років незалежності. Соціологічний моніторинг: У 2-х т. Том 1/ Аналітичні матеріали / За ред. д.ек.н. В.Ворони, д.соц.н. М.Шульги. – К.: Інститут соціології НАН України, 2011. – 576 с.
4. Вісник «Твій вибір-2014. Парламентські вибори». Український незалежний центр політичних досліджень. – Київ. – 2014. – № 5.
5. Українське суспільство. Двадцять років незалежності. Соціологічний моніторинг: У 2-х т. Том 2: Таблиці і графіки / За ред. д.філос.н. Є.І.Головахи, д. соц.н. М.О.Шульги. – К.: Інститут соціології НАН України, 2011. – 480 с.
6. Єрмолаєв А. «Вишневий сад» українського традиціоналізму // «Дзеркало тижня. Україна». – 2011. – №21. – С. 1, 11.
7. Соболева Н. На шляху надій і розчарувань: сподівання та страхи сучасних українців / Н.Соболева // Українське суспільство. Двадцять років незалежності. Соціологічний моніторинг: У 2-х т. Том 1/ Аналітичні матеріали / За ред. д.ек.н. В.Ворони, д. соц.н. М.Шульги. – К.: Інститут соціології НАН України, 2011. – 576с.

8. Степаненко В. Політична культура і суспільна відповідальність // Результати щорічного соціологічного моніторингу «Українське суспільство – 2010» Інституту соціології НАН України, 2010. [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://i-soc.com.ua/institute/pdp.php>
9. Про стан розвитку громадянського суспільства в Україні. Аналітична доповідь, 2012 // Офіційний сайт Національного інституту стратегічних досліджень. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/795/>
10. Украинский характер (Характерные социально-психологические особенности населения Украины). Аналитический доклад, 2011 // Сайт Центра социальных исследований «София» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dialogs.org.ua/_files/20110616.pdf
11. Соцпрос: более половины украинцев благодарны Майдану [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://joinfo.ua/society/1054000_Sotsopros-polovini-ukraintsev-blagodarni-Maydanu.html
12. Паламарчук Н.О. Суперечності між безпекою владного режиму та безпекою особи в Україні як рушій на сила внутрішньополітичного конфлікту (листопад 2013-лютий 2014 рр. // Стратегічні пріоритети – 2014. – № 2 (31). – С. 5-10.

Статья посвящена анализу идеологических основ и существенных характеристик политического участия украинских граждан в процессе трансформации общества. Предметом анализа выступают новые тенденции формирования протестной активности граждан и направления привлечения ее в сферу государственного строительства.

Ключевые слова: демократия, политическое участие, протестная активность, идеология политического участия.

The article is devoted the analysis of ideological principles and essence descriptions of political participation of the Ukrainian citizens in the process of democratic transformation of society. The article of analysis are the newest tendencies of forming of protest activity of citizens and directions of its bringing in to the processes of state building.

Keywords: democracy, political participation, protest activity, ideology of political participation.

Новакова Олена Вікторівна — професор кафедри політичних наук Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова, доктор політичних наук, професор.

Рецензент: проф. Півнева Л. М.

УДК 070

Проскуріна О. О.,
м. Київ**ГЛОБАЛЬНЕ ІНФОРМАЦІЙНЕ СУСПІЛЬСТВО В РЕАЛІЯХ
СУЧАСНОГО СВІТУ**

У роботі розглянуто ідеї, концепції та реальні шляхи переходу країн до глобального інформаційного суспільства в сучасному світі.

Ключові слова: інформаційне суспільство, глобалізація.

Ідея інформаційного суспільства як характеристики сучасності виникла на початку 60-х років ХХ століття і до 80-х окремі аспекти інформаційної революції стали предметом жвавих дискусій.

Вивчення питань глобальних змін має багаті традиції в руслі концепцій постіндустріалізму. Уперше поняття «інформаційне суспільство» з'явилося в другій половині 1960-х років. Припускають, що винахід самого терміна «інформаційне суспільство» належить професорові Токійського технологічного інституту Ю. Хаяші. Основні характеристики суспільства знань були визначені у звітах, представлених японському уряду низкою організацій: Агентством економічного планування, Інститутом розробки використання комп'ютерів, Радою за структурою промисловості. Показовими є самі назви документів: «Японське інформаційне суспільство: теми та підходи» (1969 р.), «Контури політики сприяння інформатизації японського суспільства» (1969 р.), «План інформаційного суспільства» (1971 р.) [1, с. 30-35]. У перерахованих звітах високо індустріальне суспільство визначається як таке, де розвиток комп'ютеризації надасть людям доступ до надійних джерел інформації та позбавить їх рутинної роботи, забезпечивши високий рівень автоматизації виробництва. При цьому істотні зміни торкаються безпосередньо виробництва, в результаті його продукт стане більш «інформаційно ємним», що призведе до значного збільшення частки інновацій, дизайну й маркетингу в його вартості. Виробництво інформаційного продукту, а не продукту матеріального, на думку авторів, буде рушійною силою освіти та розвитку суспільства.

Стрімкий розвиток і поширення нових інформаційно-комунікаційних технологій вносить кардинальні зміни в інформаційній сфері на глобальному рівні. Їх революційний вплив стосується державних структур та інститутів громадянського суспільства, економічної та соціальної сфер,

науки та освіти, культури та способу життя людей. Як підкреслюється в Окінавській Хартії глобального інформаційного суспільства, інформаційно-комунікаційні технології стають важливим стимулом розвитку світової економіки. Вони є одним з найбільш значимих факторів, що забезпечують функціонування світових товарних ринків, ринків інформації та знань, капіталу та праці [2, с.51-56].

В умовах глобалізації та становлення нового міжнародного інформаційного порядку слова «хто володіє інформацією - володіє світом», висловлені майже чотири сторіччя тому відомим англійським філософом Ф.Беконом, здобувають якісно новий зміст. Сьогодні ми є не лише пасивними свідками, але й, найчастіше, активними учасниками процесу формування і розвитку ринку інформації та знань, як факторів виробництва на додаток до традиційних ринків природних ресурсів, праці та капіталу. Можна з повною впевненістю говорити про те, що знання та інформація стають одним із стратегічних ресурсів держави та суспільства, ресурсом соціально-економічного, технологічного і культурного розвитку. Масштаби використання цього ресурсу стали порівнюваними з використанням традиційних ресурсів, а величина сумарних витрат на нього вже має макроекономічну значимість.

XXI століття, по праву, називають століттям інформації, інформаційної революції, основу якого становить безпрецедентний за швидкістю та обсягом передачі інформації розвиток нових технологій. Разом з цим не варто забувати, що інформаційно-технологічний прорив має об'єктивні передумови. Багатоміліардова еволюція засобів масової інформації та комунікації містить чимало воістину епохальних подій, серед яких: винахід телеграфу та ротативної типографської машини (1847 р.), телефону (1870 р.), радіо (1895 р.), бездротового телеграфу (1922 р.), телебачення (1930 р.). В 1946 році в Сент-Луїсі (США) створена радіотелефонна система, яку вважають родоначальницею мобільного зв'язку. Саме вони підготували ґрунт для наступної сенсаційної події: поява в 1986 році Інтернету.

Буквально за кілька останніх десятиліть склалася наступна картина традиційних засобів масової інформації: телевізорів сьогодні – 2 млрд. одиниць, радіоприймачів – більше 2 млрд., щоденних газет – приблизно 10 тис. назв, щорічно випускається близько 4 тис. кінофільмів, а сумарний тираж книжкової продукції становить близько 10 млрд. екземплярів [3, с. 17].

Однією з найважливіших тенденцій сучасного світу стала глобалізація, що наклала відбиток і в інформаційно-комунікаційній сфері. Інформаційні потоки виходять за межі національних та інтегруються у світовий

інформаційний простір, чому в значній мірі сприяє вдосконалення в ході інформаційної революції комунікаційних систем і способів використання космічного простору для передачі інформації. Так, заснована в 1980 році Т.Тернером компанія CNN, задумана як цілодобовий канал новин у Сполучених Штатах, перетворилася сьогодні в невід'ємну частину інформаційного простору планети. Всесвітню популярність CNN принесло використання, починаючи з 1984 року, мобільних супутникових технологій, що дозволяє компанії вести прямі трансляції безпосередньо з місця подій. Одночасно з цим керівництво компанії більше уваги стало приділяти розширенню по всьому світу мережі корпунктів. Репортери CNN, як правило, одними з перших з'являлися на передовій, у самій гущі подій. Сьогодні навіть з'явився такий термін - «дипломатія CNN». Оскільки дипломати в міністерствах закордонних справ і в посольствах одночасно одержують інформацію про події, що відбуваються у світі, останні більше можуть зосередити своєї уваги на аналізі й прогнозуванні їх подальшого розвитку.

До числа дійсно світових інформаційних агентств (Рейтер, Франс Пресс, Асошіейтед Пресс, ІТАР-ТАРС) незабаром можна буде віднести Юнайтед Пресс, ДПА, ЭФЭ, АНСА, Кіодо Цусін тощо. Успішна робота тут у великій мірі залежить від використання новітніх засобів комунікації. Удосконалювання комп'ютерних мереж і супутникового зв'язку дозволяє досягти більш високого рівня оперативності, а відтак, і конкурентоспроможності. Незважаючи на наявні проблеми в пресі продовжують створюватися «глобальні» газети, яких поки, щоправда, не так багато: «Wall Street Journal», «Financial Times», «USA Today», «International Herald Tribune».

До числа основних технологічних нововведень, що зробили можливим перехід до інформаційного суспільства, варто віднести широкомасштабне використання напівпровідників. Саме вони дали життя комп'ютеру, що, у свою чергу, зробив революційні зміни не лише в засобах обробки інформації, але й у світі зв'язку, взявши на себе функції обробки потоків інформації. Так, в 1971 році з'явилася перша мікросхема, а в 1981 році компанія ІВМ створює персональний комп'ютер.

До 1960 року в усьому світі, за оцінкою фахівців, використовувалося не більше 7 тисяч комп'ютерів. Історичний перелом настав лише в 1993 р., коли вперше обсяг виробництва персональних комп'ютерів перевершив обсяг виробництва легкових автомобілів і досяг 35,4 млн. одиниць, а до 1995 року він уже наблизився до 60 млн. [4]. Можливості, надані «інтелектуальною» машиною, були оцінені належним чином. Сьогодні в деяких країнах, наприклад у США, персональних комп'ютерів виробляється

й продається більше, ніж телевізорів, і ця тенденція має властивість до поширення.

Треба, однак, урахувати, що феноменальне зростання виробництва засобів обчислювальної техніки саме по собі не стало основною умовою переходу до інформаційного суспільства. Донедавна комп'ютери працювали в основному ізольовано один від одного. Локальні мережі, системи управління базами даних і навіть мультимедійні технології використовувалися в основному як інструмент внутрішньої автоматизації окремих компаній і фірм. Наступний етап інформаційної революції нерозривно пов'язаний з появою глобальних комп'ютерних мереж, які значно збільшили потужність та інформаційні можливості окремих комп'ютерів.

Ситуація стала швидко змінюватися, починаючи з 1995 року, у різних країнах з різною швидкістю й варіаціями, але, в цілому, в тому самому напрямку. Найважливішим каталізатором цього процесу стало світове визнання міжнародної комп'ютерної мережі Інтернет. Саме вона змогла об'єднати мільйони людей і сотні країн, скоротити географічні відстані та ліквідувати перешкоди для спілкування в різних галузях науки, культури та освіти. Багаторазово випробувані переваги Інтернету практично в усьому світі привели до поступового переходу від розвитку власних корпоративних або відомчих мереж до побудови відкритих стандартизованих систем і їх інтеграції в Інтернет.

Історія мережі йде з початку 60-х років ХХ століття. Тоді перед Міністерством оборони США виникло нелегке стратегічне завдання, як управляти країною у випадку виникнення ядерного конфлікту з СРСР. Інакше кажучи, побоювання складалися щодо можливого удару по національному комунікаційному центру США, що згодом був би не в змозі забезпечити зв'язок військового керівництва країни з Американськими стратегічними силами. Рішення цього завдання було покладено на відділ департаменту Міністерства оборони США, відомий за назвою ARPA (Агентство дослідницьких проектів особливих труднощів) [5, с. 43-46]. За результатами дослідницьких робіт було ухвалене рішення створити децентралізовану мережу, що складається з окремих незалежних сегментів. В основу її інформаційного обміну була закладена оригінальна конструкція розщеплення інформаційних даних на малі порції – «пакети», які досягали мети призначення різними шляхами. Для цього кожний «пакет» забезпечувався адресою, і у випадку, якщо він з якихось причин не дійшов до одержувача або був перекручений у процесі передачі, то передавався повторно [6]. Так, в 1969 році з'явився АРПАНЕТ. Початком становлення світової комп'ютерної мережі Інтернет прийнято вважати 1986 р., коли

Національний науковий фонд створив наукову комп'ютерну мережу й об'єднав її з АРПАНЕТ. Відтоді її популярність постійно зростає, а кількість користувачів становить, за деякими оцінками, збільшується більше, ніж на 10% на місяць. Із засобу передачі електронних послань Інтернет перетворився сьогодні в місце для зустрічей, переповнене людьми та ідеями, став кіберпростором, світом комунікацій, інформації та розваг, у якому не існує поняття «відстань».

Поява Інтернету та лібералізація ринку, наслідком якої стало відповідне зниження вартості комунікаційних послуг, – два важливих фактори, які прискорили розвиток інформаційної сфери, підсилили її соціальний аспект. Зниження цін на комп'ютери та зв'язок зробили їх доступними для широких мас, а не лише для бізнесу та державних установ, що, у свою чергу, зробило вирішальний вплив на інформаційну індустрію, у якої з'явилися мільйони нових споживачів і великі ринки збуту. Результати дослідження міністерства торгівлі США довели, що для впровадження радіо знадобилося 30 років, щоб досягти аудиторії в 50 млн. чоловік, телебаченню – 13 років, а Інтернету – усього 4 роки [7, с. 8-9].

Швидкість розвитку мережі Інтернет разюча. В 1993 році у світі було всього близько 70 тис. її користувачів, в 1999 році – близько 200 млн., до кінця 2001 року – 552, 51 млн., а в травні 2002 року це число досягло, за даними компанії Nua Internet Surveys, уже 580,78 млн., що становить 9,57% від населення Землі. [8]. В 2005 році число користувачів Інтернету у світі перейшло межу в 1 млрд. Однак розподіл користувачів по регіонах світу досить нерівномірний: 32% від загального числа користувачів доводиться на Європу, 31,45% – на Північну Америку (США та Канада), а, приміром, на Латинську Америку – лише 5,7%, не говорячи вже про Близький Схід, Африку тощо.

Для тих, хто має доступ до нових інформаційно-комунікаційних технологій відкриваються величезні можливості. Використовуючи Мережу, ви можете, наприклад, задати питання, що цікавить вас, усьому світу, швидко одержати численні відповіді й висловити свою точку зору, взяти участь у віртуальних конференціях, знайти друзів і колег, довідатися про чийсь досягнення та повідати світу про свої власні. Головне, мабуть, полягає в тім, що людина стає більш вільною у виборі інформації. З'являється реальна можливість самостійно формувати набір ділової та розважальної інформації, самому визначати, що й коли слухати й дивитися.

Завдяки розвитку інформаційно-комунікаційних технологій підвищується індивідуалізм у роботі. Співробітник може повноцінно працювати вдома або в іншому місці, не тільки в офісі. Відповідно, виникають нові види трудових відносин, росте незалежність співробітників

у формуванні свого робочого графіка. Все більше людей використовує можливості дистанційного навчання, починає активно реалізовуватися принцип постійного підвищення кваліфікації. Поліпшення підготовки фахівців відкриває компаніям і установам нові обрії в управлінні персоналом, а, виходить, і можливості зростання виробництва. В свою чергу, для кожного співробітника це означає більш успішну й динамічну кар'єру, що породжує більшу мотивацію до праці.

Щодо дистанційного навчання, то на сьогодні воно є одним з напрямків у світовій освітній системі, який найбільш активно розвивається. Його переваги обумовлені значним розширенням можливостей і сервісу в наданні освітніх послуг тим, хто навчається, використанням системи гнучкої безперервної освіти, гнучких графіків проведення занять у синхронному й асинхронному режимах. Основною особливістю гнучких режимів навчання є те, що вони не так жорстко регламентують часові та просторові межі проведення занять і спілкування між викладачами та учнями. Більшою мірою переваги дистанційного навчання проявляються у викладанні гуманітарних дисциплін, оскільки дозволяють сполучити теорію та практику, використовувати свіжу інформацію для ілюстрації теоретичних положень та аналізу складних ситуацій. Значні перспективи дистанційного навчання пов'язують сьогодні з інтеграцією телекомунікаційних та Інтернет-технологій, одним з видів якої є електронні інтерактивні відео конференції [9, с. 29-35].

Крім можливостей отримати гарну освіту й «заробити» сучасні інтернет-технології надають і великі можливості для того, щоб «витратити». Потенційний покупець, який має вдома персональний комп'ютер, підключений до мережі Інтернет, може сьогодні, не виходячи з дому, подорожувати магазинами міста, країни проживання, а також інших країн світу. Подорожуючи, він може докладно ознайомитися з асортиментами пропонованої продукції, її якістю та цінами, зробити оплату по Інтернету і навіть здійснити покупку з доставкою продукції додому [10, с. 36-37]. Таким же чином можна робити різноманітні операції з нерухомістю, такі, як покупка, продаж, обмін, передача в спадщину, здавання внайми та багато чого іншого. Реалізація будь-якої операції з вищенаведеного переліку традиційними засобами потребувала б раніше значно більше часу.

Останнім часом інформаційно-комунікаційні технології переживають процес прискореного розвитку. Якщо раніше він протікав у напрямку чітко визначеної спеціалізації та диференціації, то сьогодні ситуація принципово змінилася; головною умовою, якій повинні відповідати технології, є можливість їх універсального використання. Ця вимога, зокрема, знайшла

відбиття в розвитку мобільного Інтернету, як нового виду комунікації, смартфонів, комунікаторів, як засобів роботи в цьому середовищі. Гідним підтвердженням цьому може служити смартфон Palmi, створений південнокорейськими компаніями SK Telecom і PalmPalm Technology. Він орієнтований на підтримку високошвидкісного багатофункціонального сервісу IMT-2000, підтримуваного SK Telecom у мережах стільникового зв'язку, передача даних на зовнішні пристрої здійснюється за протоколом Bluetooth. Смартфон має можливість працювати з мультимедіа-даними, анімаційними зображеннями, MP3-файлами, відео. Апаратна частина базується на процесорі з тактовою частотою 206 МГц, 4-дюймовому кольоровому дисплеї, включає відеокамеру й голосовий кодек, а програмне забезпечення крім програвача MP3 і web-браузера Opera містить програми розпізнавання тексту й голосу [11]. На думку фахівців, у майбутньому основні доходи виробники мобільних телефонів, смартфонів тощо будуть одержувати не від продажу самих пристроїв, а від сервісного обслуговування й розробки програмного забезпечення для них.

Таким чином, завдяки інформаційній революції, що розгорнулася на тлі процесів глобалізації, можна говорити про те, що світ вступає в нову стадію свого розвитку (нехай це не саме інформаційне суспільство, але хоча б його переддень), при цьому, як і завжди, вкрай нерівномірно й суперечливо.

Сучасні досягнення у сфері розвитку інформаційних і комунікаційних технологій сприяють формуванню зовсім нових економічних, соціальних і культурних відносин у житті людей, які характеризуються єдиним поняттям – «глобальне інформаційне суспільство».

Розвиток інформаційно-комунікаційних технологій несе в собі значні зміни в політичному житті суспільства. По-перше, з'являється можливість оперативного доступу максимального числа людей до текстів законопроектів ще на стадії їх попередньої розробки, а також до великого обсягу аналітичної інформації з цього приводу. По-друге, принципове нововведення полягає в можливості кожного громадянина з відносно мінімальними витратами звернутися до необмеженого аудиторії та висловити власну думку з того або іншого питання.

Сьогодні практично всі державні відомства мають свої «сторінки» в Інтернеті, що, в остаточному підсумку, сприяє вдосконалюванню демократичних процедур, підвищенню політичної активності населення, більш ефективному діалогу держави з громадськістю.

Вивчення питань глобальних змін, має багаті традиції в руслі концепцій постіндустріалізму Ю. Хаяші. Основні принципи й особливості

прийдешнього суспільства представлені в книзі І. Масуді «Інформаційне суспільство як постіндустріальне суспільство».

Істотним поштовхом для подальшого розвитку ідей глобального інформаційного суспільства послужив вихід в 1973 році книги американського соціолога Д. Белла «Прийдешнє постіндустріальне суспільство. Досвід соціального прогнозування». Починаючи з першої половини 90-х років, більшість американських і європейських дослідників і фахівців у цій галузі акцентували увагу на ролі та значенні не стільки самої інформації в різних сферах життя, скільки знань і безпрецедентного прискорення їх приросту. Якщо в 70-і роки минулого століття обсяг сумарних знань людства збільшувався вдвічі раз в 10 років, в 80-і роки - раз в 5 років, то до кінця 90-х років він подвоювався практично щороку.

У міру розвитку електронних засобів масової інформації та інформаційних технологій у наукових колах більш активно ведеться дискусія про функції та роль інформації в житті суспільства, тенденціях формування глобального інформаційного суспільства (М. Макклуюен (Канада) і Е. Тоффлер (США) [13, с. 93-116]. Межу 1980-1990-х років можна визначити як початок нового етапу в розвитку ідей глобального інформаційного суспільства (П. Дракера і М. Кастельса. П. Дракер та ін). За останнє десятиліття до теми глобального інформаційного суспільства неодноразово зверталися різні вчені, які розробили власні визначення нового суспільства - А.І. Ракітов, Г.Л. Смолян і Д.С. Черешкін, М. Мойсєєв, Ю.Б. Кашлев, В. Л. Иноземцев, С. Т. Онуфршев, О. О. Проскуріна, В. І. Шкляр та інші [13, с. 141-161].

Узагальнюючи існуючі підходи до трактування поняття «глобальне інформаційне суспільство», можна сказати, що це:

- суспільство нового типу, що формується в результаті нової глобальної соціальної революції, основою якої є інтенсивний розвиток і конвергенція інформаційних і телекомунікаційних технологій;
- суспільство знання, у якому головною умовою благополуччя кожної людини і кожної держави стають знання, отримані завдяки безперешкодному доступу до інформації та вміння з нею працювати;
- глобальне суспільство, у якому обмін інформацією не буде мати ні часових, ні просторових, ні політичних кордонів, де за допомогою наукової обробки даних і підтримки знання будуть прийматися більш продумані та обґрунтовані рішення з метою поліпшення якості життя у всіх її аспектах;
- суспільство, яке, з одного боку, сприяє взаємопроникненню культур, а з іншої, відкриває кожному співтовариству нові можливості для самореалізації.

Сьогодні в багатьох країнах світу відбувається перехід до нової формації - глобального інформаційного суспільства, яке набуває вигляду сукупності національних інформаційних інфраструктур. Варто означити, що формуються різні моделі інформатизації, на фоні яких більш помітними будуть і державні відмінності. Як правило, критеріями для цього служать макроекономічна політика та концепція держави в контексті формування інформаційного суспільства, специфіка його законодавчої системи, особливості національної культури та менталітету. Умовно виділяють дві основні моделі розвитку інформаційного суспільства: західну і східну. Причому в межах західної моделі варто виокремити шлях, обраний Європою, від американського шляху, а в межах східної особливе місце в цьому плані займає Китай.

Дотримуючись прикладу розвинених країн Західної Європи та США, країна змогла домогтися блискучих результатів в адаптації імпортованих технологій, і сьогодні її головним пріоритетом стає власне виробництво нового знання, технологій і нових продуктів. Активно розвивається Інтернет, віртуальні магазини, з'являються нові форми банківських і фінансових послуг, країна впритул підійшла до освоєння засобів мобільного зв'язку п'ятого покоління.

В основі інформаційного розвитку «азіатських тигрів» (Південна Корея, Тайвань, Сінгапур і Гонконг) лежить так звана модель економічного співробітництва держави та ринку.

Термін «глобальне інформаційне суспільство» досить широке й містить у собі, насамперед, глобальну уніфіковану інформаційну індустрію, що розвивається на тлі безупинно зростаючої ролі інформації та знань в економічному і соціально-політичному контексті. Особливу роль в інформаційному суспільстві набуває фактор соціального устрою, який відбивається в принципово нових «електронних» формах демократії та докорінному переломі в структурі зайнятості населення.

Процес інформаційних перетворень у світі необоротний, але поки що ним охоплені далеко не всі країни. Створюється нова карта світу - інформаційна, яка демонструє стан даної сфери в кожному регіоні. Висока щільність інформації, інтенсивність розвитку та використання нових інформаційних технологій приходить сьогодні, у першу чергу, на США, країни ЄС, Японію. В решті країн ці показники значно нижчі, а подекуди й зовсім відсутні. Разом з цим, треба констатувати, що навіть у розвинених країнах суспільство насправді ще досить далеке від того, щоб повною мірою стати інформаційним. Дотепер значна кількість людей у цих країнах зайняті простою працею, у багатьох сферах використовуються старі технології, недостатньо розвинена комунікаційна інфраструктура.

Література

1. Алексеева И. Ю. Возникновение идеологии информационного общества / И. Ю. Алексеева // Информ. об-во. – 1999. – № 1. – С. 30–35.
2. Окинавская Хартия Глобального Информационного Общества // Дипломат. вестн. – 2000. – № 8. – С. 51–56.
3. Кашлев Ю. Б. Становление глобального информационного общества и место России / Ю. Б. Кашлев // Информация. Дипломат и я. Психология : сб. материалов «круглого стола» и лекций преподават. кафедры массовой коммуникации и связей с общественностью Дипломатической академии МИД России. – М., 2002. – С. 14–22.
4. Immer weniger Amerikaner werden immer reicher // Suddeutsche Zeitung vom 21.04.1995. – S. 24.
5. Кочетов А. Н. Влияние Интернета на развитие общества // Информ. об-во. – 1999. – № 5. – С. 43–46.
6. Интернет для журналистов [Электронный ресурс]. – Режим доступа : // (<http://www.press.ru>).
7. Министерство торговли США сообщает... // Мир Internet. – 1998. – № 6. – С. 8-12.
8. <http://www.homepc.ru/offline/2002/70/17451/inde>:btml>.
9. Дятлов С. А. Интернет-технологии и дистанционное образование / С. А. Дятлов, А. В. Толстопятенко // Информ. об-во. – 2000. – № 5. – С. 29–35.
10. Бойко О. Д. Україна в 1985–1995 рр. : основні тенденції суспільно-політичного розвитку / О. Д. Бойко ; НАН України, Ін-т політ. і етнонац. дослідж. – К., 2002. – 306 с.
11. History of American Sociology. First Sid /7 Park R.E. Human migration and the marginal man // American Journal of Sociology. – Chicago, 1928. – Vol. 33. – № 6. – P. 881–893.
12. Bell D. The Coming of Post-Industrial Society. – N.Y. 1976. – 483 p.
13. Проскуріна О.О. Політична культура інформаційного суспільства : монографія / Олена Олександрівна Проскуріна :Держ. закл. «Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка». – Луганськ: Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2008. – 352 с.

В работе рассмотрены идеи, концепции и реальные пути перехода стран к глобальному информационному обществу в современном мире.

Ключевые слова: информационное общество, глобализация

Ideas are in-process considered, conceptual and the real ways of transition of countries to global informative society in the modern world.

Keywords: informative society, globalization.

Проскуріна Олена Олександрівна — професор кафедри політології та правознавства Луганського національного університету імені Тараса Шевченка доктор політичних наук.

Рецензент: проф. Щедрова Г. П.

УДК 327 : 316.5 (4)

Ханстантинов В. О.,
м. Миколаїв**СОЦІАЛЬНА ЗГУРТОВАНІСТЬ ЯК ФЕНОМЕН СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОГО РОЗВИТКУ СУЧАСНОЇ ЄВРОПИ**

Політичний розвиток європейського суспільства в наш час все більше орієнтується на потреби людини. Складалась Європейська модель соціальної політики, сформовані її нормативні та інституційні засади. Одним із ключових понять, за допомогою якого розкриваються цілі та механізми соціальної політики, ухваленою європейськими структурами, є соціальна згуртованість. В статті проаналізовано зміст та особливості цього концепту. Визначено деякі рекомендації щодо впровадження політики соціальної згуртованості в Україні.

Ключові слова: соціальна політика, соціальна згуртованість, соціальний діалог, соціальні права, соціальна солідарність, соціальна інтеграція.

Курс України на модернізацію є стратегічним напрямом її розвитку, що зумовлюється світовим трендом до осучаснення всіх сфер суспільного життя, адже лише з формуванням економіки знань та інноваційного характеру змін в ній можна в умовах сьогодення забезпечувати людський вимір самої політики. Ядром політики модернізації є євроінтеграція. У світлі цього вивчення передового досвіду європейської спільноти у різних галузях, запозичення його і адаптація до вітчизняних реалій стає важливим теоретичним і прикладним завданням для українських політиків і науковців.

Одним із новітніх понять європейської політичної думки та практики є соціальна згуртованість. Його дослідженню присвячені праці таких вчених, як Л. Вігте, М. Каргалова, В. Кирилюк, А. Колот, Н. Ларіна, М. Осокіна, О. Панькова та ін.

Однак в них переважає дослідження соціальної згуртованості в контексті соціальної політики загалом, крізь призму економічного розгляду причин, сутності й особливостей її змісту та інструментів її реалізації. З нашого погляду, бракує опрацювань суспільно-політичного аспекту цього явища, окреслення та обґрунтування передумов поступового запровадження політики соціальної згуртованості в Україні. Заповнити деякі прогалини в осмисленні цієї актуальної проблеми автор ставить за мету своєї статті.

Передовсім слід підкреслити, що однією з прикметних ознак відбудови післявоєнної Європи стало критичний аналіз жаклих наслідків другої світової війни, визначення причин таких безпрецедентних за масштабами порушень властивих європейській культурі та духовності традицій гуманізму. Усвідомлення унікальності людини і непорівняної ні з чим цінності її життя посприяло більшій увазі влади та громадськості до всієї соціально-гуманітарної проблематики. Крім того, задля запобігання руйнівних соціальних вибухів під радикальними гаслами стала очевидною необхідність розроблення та запровадження комплексу організованих державою та підтримуваних її ресурсами й інститутами заходів, спрямованих на соціальний захист людини.

Цей новий погляд на людину як точку відліку в ієрархії суспільних цінностей остаточно оформився у Хартії основних прав Європейського Союзу, де зафіксовано, що ця поважна організація, орієнтуючись на неподільні, всезагальні цінності – гідності людини, рівності і солідарності, принципи демократії і правової держави, ставить людину в главу кута своєї діяльності [1].

Конкретизація і деталізація гуманістичного підґрунтя соціальної політики в об'єднаній Європі послідовно здійснювалась її керівними структурами з урахуванням глобальних викликів і змін соціально-економічної та політичної обстановки в світі та у зв'язку із входженням до складу ЄС нових членів. Було розроблено ряд програмних документів. Як результат ми маємо достатньо завершену оригінальну Європейську модель соціальної політики, яка, як справедливо відмічає М. Каргалова, є найкращою в світі [2, с.9].

Ця модель заснована на сприйнятих усіма державами – членами ЄС таких цінностях, як: нерозривний зв'язок між економічним розвитком і соціальним прогресом; високий рівень соціального забезпечення, що має універсальний характер; розвинуте трудове законодавство, що захищає найманого робітника; рівність шансів і боротьба з дискримінацією; ключова роль держави у вирішенні соціальних проблем і як арбітра у відносинах між соціальними партнерами; наявність галузі соціальної інфраструктури; боротьба за зайнятність і викорінення бідності і соціального відчуження в суспільстві; гідна оплата праці; діалог соціальних партнерів; соціальна справедливість і солідарність у суспільстві [3].

Політичною стратегією Ради Європи, що спряжена з виконанням ключових завдань цієї організації в області прав людини, демократії і верховенства права, стала соціальна згуртованість, Концепція якої була сформована і ухвалена на Другому Саміті глав держав і урядів в 1997 році. На її виконання у 1998 році був заснований Європейський комітет з питань

соціальної згуртованості. В 2000 році прийнято окремим документом Стратегію соціальної згуртованості, а 2004 року – її нову, Переглянуту редакцію. В 2007 році як проміжний підсумок моніторингу реалізації вказаної Стратегії була підготовлена та оприлюднена Доповідь спеціальної робочої групи високого рівня з питань соціальної згуртованості у XXI ст. «На шляху до активної, справедливої та соціально згуртованої Європи». В 2010 році прийнято новий документ – «Європа 2020. Стратегія розумного, усталеного та інклюзивного зростання».

В цих та деяких інших нормативних актах соціальна згуртованість оцінюється як головний напрям соціальної політики в Європі і визначається як багатопланове явище, що передбачає включення всіх громадян та їх участь в економічному, соціальному, культурному і політичному житті. Досягнення суспільного благополуччя, гармонійних і стабільних соціальних відносин розглядається як невід’ємна складова соціально-економічного прогресу і мирного співжиття різних груп та спільностей людей. Визначено соціоконструктивну роль соціальної згуртованості як основи конкурентної економіки знань, що в першу чергу робить наголос на активізації людського фактору, в тому числі шляхом сприяння максимальній зайнятості населення.

Характеризуючи особливості соціальної згуртованості, автори цього поняття виходять з розуміння того, що вона не виникає сама по собі з нічого, не може бути запроваджена «згори» адміністративними зусиллями, а утворюється сильними соціальними зв'язками і згодою членів суспільства виконувати злагоджено з іншими свої обов'язки, передумовою і наслідком чого виступає їхня здатність брати участь в економічному житті і користуватися його благами. Але цього можна досягти, по-перше, завдяки відповідальній діяльності органів влади, що має бути підконтрольною соціуму, і, по-друге, (з огляду на факт масового вільного пересування національної робочої сили в межах всього континенту і прибуття ззовні до нього численних мігрантів, що включаються у трудовий процес) прояву терпимості до представників чужих культур. Центральна роль при цьому відводиться дотриманню поваги до цінностей свободи, плюралізму, основоположних прав людини, до формування європейської ідентичності та її пропагування, особливо з огляду на виклики з боку глобалізації.

Механізмом практичної реалізації автономії людської особистості, її прав, свобод і самобутньої культурної ідентичності на основі визнання цінностей плюралізму Стратегія визначає соціальний і громадянський діалог. Зокрема, підкреслюється, що мета громадянського діалогу полягає в досягненні консенсусу і розв'язанні конфліктів в Європі, яка потребує ненасильницьких заходів, таких, що здатні примирювати в ситуації

розподілу дефіцитних ресурсів і зіткнень носіїв несхожих ідентичностей. Діалогізація має сприяти процесам співробітництва і вмінню діяти колективно. Особливої ваги набуває діалог як форма міжкультурної, міжгенераційної, міжгрупової (йдеться про потенційні об'єкти дискримінації – меншини, вразливі групи населення тощо) взаємодії, адже саме діалог є безальтернативним демократичним засобом, здатним гарантувати безпеку кожного і впевненість людей і спільностей у завтрашньому дні.

В переглянутій стратегії соціальної згуртованості наголошується на ролі двох демократичних компетенцій, необхідних для забезпечення на ділі соціальної згуртованості – консультацій і спільному ухваленні рішень. Саме вони здатні розширювати простір для діалогу, акцентують суб'єктність індивіда, відновлюють і зміцнюють довіру між людьми. Підхід, заснований на соціальній згуртованості, надає пріоритет налагодженню контактів між соціальними акторами – представниками потенційно конфліктуючих між собою груп в умовах об'єктивних соціально-економічних, політичних і культурних розмежувань. Стратегія соціальної згуртованості як раз і спрямована на пом'якшення цих суспільних розмежувань, скорочення соціально зумовлених «розривів» між індивідами, кожен з яких є однаково значущою клітиною для підтримання єдиності суспільного організму [4].

Важливим нововведенням стало поняття корпоративної соціальної відповідальності, поява чого пояснюється необхідністю зробити акцент не на ролі держави як гаранта забезпечення мінімуму соціального захисту людини, а на створенні керованої і підтримуваної з боку влади ефективної системи взаємодії всіх суб'єктів економічного життя з метою залучення підприємств на добровільних засадах робити свій додатковий (окрім вже визначеного законом) внесок у розвиток соціальної, економічної та екологічної сфери [5, р.59].

Як бачимо, концептуалізація феномену соціальної згуртованості торкається і прямо або опосередковано включає теоретичне осмислення феноменів соціально орієнтованої ринкової економіки, демократичних інститутів, традицій економічної солідарності, поваги до культурного плюралізму, забезпечення гендерної, міжгенераційної рівності, підтримки вразливих груп населення, шляхів і механізмів зменшення майнової поляризації і вирівнювання матеріального благополуччя в країнах Європейського Союзу.

Діяльність держави в сфері соціальної політики вже не зводиться до добродійності або соціальної допомоги окремим членам суспільства, які перебувають у найбільш скрутному положенні. Йдеться про те, щоб

гарантувати всім практичні можливості у реалізації прав. Тому в руслі втілення політики соціальної згуртованості було утворено відповідний Фонд, до якого згодом додали Європейський фонд адаптації до глобалізаційних викликів з метою надання допомоги громадянам країн ЄС, які втратили свої робочі місця.

Подальшій деталізації політики соціальної згуртованості та визначення її конкретних напрямів була присвячена представлена Раді Європи ініціатива «2010 – Європейський рік боротьби з бідністю і соціальною ізоляцією», яка мала здійснюватися під гаслом «Зупинимо бідність зараз». В цьому документі підкреслюється, що найбільш постраждалими від економічної рецесії виявились бідні верстви населення і що для побудови більш інтегрованого і справедливого суспільства потрібна мобілізація спільних зусиль громадян, влади і бізнесу, що має врешті-решт помітно підвищити рівень зайнятості, особливо серед молоді, некваліфікованих працівників і осіб передпенсійного віку, а також мігрантів. У нерозривному зв'язку з діями стосовно подолання безробіття, європейські чиновники виділяють як напрям боротьби з бідністю вирішення житлової проблеми. Застосоване тут поняття «інклюзивне зростання» позначає дії щодо більш високого рівня зайнятості, соціальної та територіальної згуртованості [6].

Одразу після виходу цього рішення, була оприлюднена доповідь незалежних експертів «Нові трудові навички для нових робочих місць: негайні дії», в якій ставилось питання стосовно конкретних кроків оптимізації загальноєвропейського ринку праці в контексті соціально орієнтованої економіки. В ній, зокрема, пропонуються заходи щодо підвищення кваліфікації та можливості перекваліфікації упродовж всього життя у відповідності до поточних запитів економіки і ринку праці [7].

Аналіз щойно наведених нормативних підвалин розвитку загальноєвропейської політики соціальної згуртованості дозволяє дійти таких висновків. По-перше, джерелом продукування уявлень щодо сутності і змісту соціальної згуртованості як теоретичного концепту стали традиції гуманізму, імперативи ліберальних вчень про особистість, її природні права і свободи, цінності плюралізму і толерантність, ідейні надбання соціал-демократії та профспілкового руху, вплив на суспільно-політичний клімат вимог соціальної доктрини католицької церкви та активістів-екологів.

По-друге, такий ідейний суміш виявився і необхідним, і можливим. Виходячи з фундаментального соціологічного положення, згідно з яким суспільство як живий соціальний організм являє собою єдність різних складових і здатен повноцінно функціонувати, лише зберігаючи свою

цілісність, політика соціальної згуртованості як раз і стала важливим механізмом підтримання такої цілісності.

По-третє, оскільки від збереження такої цілісності вирає як суспільство загалом, так і кожна з його складових, то демократичним шляхом її забезпечення стає діалогізація, економічно-виробничого, суспільно-політичного і духовно-культурного життя. Тому становлення засад політики соціальної згуртованості і їх корегування здійснюється в процесі і в формах соціального і громадянського діалогу, що дозволяє, в тому числі, враховувати особливі позиції, побажання або заперечення. Так, приміром, після нищівної критики Франції проекту Переглянутої стратегії (Лісабон, 2007 р.) до її тексту було включено положення про важливу роль держави та про її відповідальність за вирішення соціальних проблем [8]. Теорія і практика соціальної згуртованості є відкритою для нових ідей, критики, змін і доповнень. Не випадково, підкреслюється потреба в знаходженні нових майданчиків для діалогу, адже лише у процесі багатосторонніх соціальних консультацій може зароджуватися і зміцнюватися довіра між громадянами і владою, бізнесом і найманими працівниками, між носіями несхожих світоглядів і культур.

По-четверте, політика соціальної згуртованості регулює «благополучне» суспільство, що ґрунтується на активних громадянах, яких держава при необхідності активізує, а за нагальної потреби матеріально і морально підтримує» [9, с. 42]. Тобто, її активуючий ефект спрямовується на вироблення здатності людей до самоорганізації, розгортання їх ініціативи та відповідальності за досягнення рубежів у житті. Тому ця політика не зводиться до юридичного закріплення прав і обов'язків різних соціальних і політичних суб'єктів. Її зміст полягає у запровадженні дієвих механізмів, які практично забезпечують кожному реальну можливість послугоування його правами.

Стимулюючи індивідуальну активність і спроможність до творчої професійної самореалізації упродовж життя, політика соціальної згуртованості в той же час наголошує на необхідності постійної уваги влади до явищ маргіналізації і дискримінації, а принципом державного впливу на них має бути забезпечення співробітництва між групами з відмінними соціально-економічними і культурно-духовними рисами на основі дотримання рівності, гідності і залучення їх до суспільних справ.

По-п'яте, політика соціальної згуртованості ґрунтується на парадигмі «золотої середини» у вирішенні проблеми, що властиве європейській філософській традиції, починаючи ще від давньогрецьких мислителів, зокрема, Аристотеля. В основі її раціональне обґрунтування та прагматичний підхід, завдяки чому вдається при пошуку варіанта виходу зі

складної ситуації керуватись не ідеальними уявленнями, не абсолютизувати зло, не сподіватися отримати зі стовідсотковою впевненістю увесь запланований результат. Політика соціальної згуртованості дозволяє досягати й утримувати баланс інтересів бізнесу, працівника, суспільства, поєднувати їх через постійний конструктивний діалог і скеровувати спільно їхні зусилля у напрямі служіння Загальному благу.

Завдяки раціональному підходу вдається сприймати невдачі та вади соціальної політики не як атрибутивні системні недоліки, а як сигнал для вдосконалення, як чергову головоломку на безкінечному еволюційному шляху до Добра.

Врахування цих висновків є, на наше переконання, абсолютно необхідною передумовою запозичення Україною передового європейського досвіду політики соціальної згуртованості. Проте, якщо уважно перечитати Конституцію, Закони України, інші нормативно-правові акти, програми партій, виступи політичних лідерів, можна побачити, що аксіологічні та етико-політичні засади європейської політики соціальної згуртованості не є для нас чимось абсолютно новим, незбагненим або далеким за своїми ідейними підставами. На рівні прийнятого публічного дискурсу практично всі вони – гідність людини, її права і свободи, рівність і справедливість тощо – визнаються як основоположні орієнтири для процесів державотворення, знаходять своє втілення у визначеннях та обґрунтуваннях України як демократичної, соціальної, правової, сучасної, європейської держави. Справа лише за тим, аби від декларування відданості цим позначкам європейськості перейти до їх безпосередньої праксеологізації.

Варто підтримати пропозицію А. Колота віднести соціальну згуртованість до числа національних стратегій та пріоритетів. Необхідно запровадити ряд заходів інституціонального, управлінського характеру, які мають забезпечити координацію міжвідомчої наукової і практичної діяльності у галузі соціальної згуртованості. Конче необхідно опрацювати та затвердити показники (індикатори) соціальної згуртованості та запровадити моніторинг стану останньої на загальнодержавному та регіональному рівнях. Підвищенню соціальної згуртованості має сприяти ратифікація ряду міжнародних нормативно-правових актів і, зокрема, Європейського кодексу соціального забезпечення [10, с. 19]. Нарешті, не останню роль у формуванні суспільства соціальної згуртованості має відіграти зміцнення довіри та соціального капіталу, подолання розриву між словом і ділом у практиці управлінської діяльності високопосадовців різного рангу [11].

Література

1. Хартия основных прав Европейского Союза. [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/994_524
2. Социальная Европа в XXI ст. /под ред. М.В. Каргаловой. – М. : Весь мир, 2011. – 528 с.
3. Ларіна Н.Б. Перспективи становлення Європейської соціальної моделі [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/apdu/2014-2/doc/6/01.pdf>
4. На пути к активной, справедливой и социально сплоченной Европе/ Доклад специальной рабочей группы высокого уровня по вопросам социальной сплоченности в XXI веке [Электронный ресурс] – Режим доступу: <http://refdb.ru/look/1098037.html>
5. European SMEs and social and environmental responsibility Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities. Observatory of European SMEs, 2002, No 4. – 72 pp.
6. Europe 2020. A strategy for smart, sustainable and inclusive growth: [Электронный ресурс] – Режим доступу: http://ec.europa.eu/commission_2010-2014/president/news/documents/pdf/20100303_1_en.pdf.
7. Европейский Союз : факты и комментарии. Вып.59 (январь – март 2010г.) /под ред. Ю.А. Борко. [Электронный ресурс] – Режим доступу : <http://www.edc-aes.ru>
8. Осокина М. А. Реформирование социальной модели Европейского Союза в 2000-е гг. [Электронный ресурс] – Режим доступу: <http://cyberleninka.ru/article/n/reformirovanie-sotsialnoy-modeli-evropeyskogo-soyuza-v-2000-e-gg>
9. Вітте Л. Європейська соціальна модель і соціальна згуртованість: яку роль відіграє ЄС? / Л. Вітте. – К.: Заповіт, 2006. – 44 с.
10. Колот А. М. Соціальна згуртованість як доктрина забезпечення стійкості розвитку суспільства в умовах глобальних викликів/ А. М. Колот // Україна: аспекти праці [Електронний ресурс] : наук.-екон. та сусп.-політ. журнал / Вид-во «Праця»; гол. ред. О. Варецька. — 2009. — № 7. — С. 11–19.
11. Кирилук В. В. Основні чинники формування соціальної згуртованості суспільства/ В. В. Кирилук. – Вісник ОНУ ім. І. І. Мечнікова. 2014. Т. 19. Вип. 2/5. – С. 55 – 58.

Политическое развитие европейского общества в наше время все больше ориентируется на потребности человека. Сложилась Европейская модель социальной политики, сформированы её нормативные и институциональные основы. Одним из ключевых понятий, с помощью которого раскрываются цели и особенности социальной политики, принятой европейскими структурами, является социальная сплоченность. В статье анализируется содержание и особенности этого концепта. Сформулированы определенные рекомендации относительно внедрения в Украине политики социальной сплоченности.

Ключевые слова: социальная политика, социальная сплоченность, социальный диалог, социальная стабильность, социальная солидарность.

Political development of European society today is increasingly focused on human needs. A European model of social policy has been developed, its regulatory and institutional framework has been formed. One of the key concepts with which reveals the purpose and characteristics of social policy, adopted by the European institutions, is social cohesion. The article analyzes the content and features of this concept. Some recommendations concerning implementation a social cohesion policy in Ukraine are formulated.

Keywords: *social cohesion, social solidarity, social dialogue, social rights, social stability, social integration.*

Ханстантинов Віталій Олександрович — завідувач кафедри економічної теорії і суспільних наук Миколаївського національного аграрного університету, доктор політичних наук.

Рецензент: проф. Токовенко О. С.

УДК 316.3

Shapovalenko M.,
Kharkiv**LEGITIMACY OF TRANSITIVE POLITICAL REGIME**

Dispersion of regime outcomes after an initial transition to competitive regimes has occurred in many parts of the world in the third and fourth waves of democratization. Many transitions to newly political regimes failed, resulting in a burgeoning number of competitive authoritarian regimes that sponsor controlled elections. Some regimes have status hybrid regimes. But many of them need legitimacy and legitimating. Freedom House's monitoring shows that Ukraine is hybrid regime. Political system of Ukraine is very instability and fragile under external factor. This article is devoted to analysis of some features of political institutions. Permanent political crisis during several years increases potential risks for Ukrainian independent and authoritarian tendencies

Key words: *legitimacy, transitive political regime, consolidation of regime.*

For the some post-communist countries stable and effective political institutions remain as important challenge. The main parameters of effectiveness and good governing of the political system are the quality of the institutions of democracy (democratization, dedemokratyzation) and degree of strength of state institutions. Theories of political changes and transition to democracy underscore the complexity of determining patterns of change in this area. Attention is drawn to the fact that it can lead to a successful democratization of the political system, and that, and conversely, dedemocratization factors in this process. In the national political science literature, the problem of sustainability and legitimization of political institutions of newly political regime to some extent found its mark. Interesting in this regard there are the articles and monographs of scientists Babkina O. Horbatenko V. Matsiyevskiy J., Rudich, F., Yakushik V., M.I Sazonov, O. Romaniuk, O.Fisun, H.Zelenko and others. Modern theorists on democracy transitions including, A.Melvil, V.Lamentovych, K.Makfol, G.O'Donnell, S.Mainwaring, M.Plattner using S. Huntington's theory of democratization "wave" in the world, have carried modern post-communist countries to the so-called "fourth wave" of democratization. Democratic transit, which took place in the former Soviet Union has been still unique. The process of post-communist transition encouraged the proliferation of different institutional frameworks for exercising political power. Political regimes in these countries are hybrid, and hence their potential legitimization should be subject to

detailed analysis because the political process is not linear and constantly moving to authoritarian democracy.

Legitimation can be defined as a process of explanation and justification of an institutional order. Thus it consists of normative and cognitive parts that includes both the formation of knowledge institutions and the formation of values. Knowledge of institutions involves the formation and distribution of rolls that define right and wrong actions of some predefined institutional framework. Legitimization first explains why an individual should do so and not otherwise, and then makes it clear why the order of things is the way it is. States are legitimate when citizens accept their right to rule over them. But legitimacy is also a political process of bringing order to social relations, and political actors are often central to it. Legitimacy matters because without it there is likely to be conflict and disorder. All states need a degree of legitimacy to govern effectively.

Consolidating democracy is impossible without both legitimacy belief that the leadership of this country competently and citizens must obey its decisions. This classic approach to the definition of "legitimacy" and "legitimized" as a process of constant reproduction rights to political power was developed by Max Weber. From his point of view, the process of legitimizing power occurs constantly provided political faith main participants in these relationships and value-rational untie their mutual actions and motives. "The legitimacy of the order can be guaranteed only internally ..." [1,c.639]. In this definition, there are two key points - the subordination and the right to control. Willingness to obey the decisions made manifest in trust, faith, loyalty and support. In this regard, S. Lipset legitimacy gave the following definition: "the ability of the system argue that it is these political institutions are the most adequate (acceptable) given society" [2, p.77]. H. Linz suggested minimalist definition: legitimacy - is "the belief that, despite the mistakes and failures, these political institutions are better than any other that could be installed and need to obey" [3, p.65]. In modern literature, identify different types of legitimacy: traditional, charismatic, legal-rational, eudemonic (conducive to happiness), officially nationalistic, traditional. For some types of legitimacy are important such external (primarily international) factors, such as the formal recognition or informal support from international organizations and the world community. In the history of any state there were situations when the leader was unpopular at home and enjoyed a very low support and confidence of the population, but have international credibility and appropriate support. Definitely need the support of democracy, and the country's leadership, declaring their commitment to democratic values, must continually legitimize itself. However, only the electoral mechanism demonstrates the credibility of the main political institutions (leaders, political

parties, public authorities), and the degree of support for democratic values. Undemocratic regimes are less dependent on public support and may not have this, but they are also in need. Therefore, the definition of legitimacy can be used mostly only in relation to democratic states.

Typology of Weberian legitimacy in the modern world is of little use, because good examples of traditional legitimacy today is almost gone, charismatic legitimacy, in terms of M. Dogan, also virtually non-existent in the twentieth century, because most often it is the official policy of either the product or creativity biographers (eg, charismatic Nasser). Even Mussolini and Stalin can not be considered charismatic leaders. Rational- legal legitimacy is, in terms of M. Dogan , in the modern world is presented in several very different groups of countries.

- Development of a pluralistic democracy (there is a stable democracy for over 20 years).

- Authoritarian bureaucratic system in which civil liberties are respected and partly they have support among some of the population, and the question here is not whether or not to have the legitimacy they have, and the question is how " diffuse support " (D. Easton).

Rational- legal legitimacy is in terms of M. Dogan, is presented in several very different groups of countries in the modern world:

- Development of a pluralistic democracy (there is a stable democracy for over 20 years).

- Authoritarian bureaucratic system in which civil liberties are respected and they have partly support among some of the population, and the question here is not whether or not to have the legitimacy they have, and the question is how " diffuse support" (D. Easton) which they have.

- Totalitarian and dictatorial regimes , which may not have support, but at the same time the leaders of these powers can be charismatic. Lack of revolution does not indicate legitimacy of the regime , and is tantamount to rebellion social suicide.

"Third World" (Asia, Africa and Latin America), with respect to which all the arguments about the legitimacy of a completely pointless, because these societies not be adequately structured and differentiated, power is perceived as divine or natural given, but the absence of violence does not says that there is legitimacy. Therefore, from the point of view of some scholars, typology Weber is actually an anachronism, since its inception[4, p.61].

English political philosopher D. Held offers the following typology of legitimacy [5, p.182]: no choice, due to the established order or the threat of violence; We can not choose the way due to the tradition; apathy; pragmatic submission (though we do not like the situation, but we can not imagine things

differently, and perceive the regime as fate); instrumental adoption (despite the dissatisfaction with the existing order, we believe that the regime will eventually enable us to obtain certain benefits and advantages); o regulatory consent, as this order is correct and adequate, then we must obey him; o-ideal normative agreement - all the knowledge that we might like, all the possibilities that we could uncover, we accept as relevant to our standards and expectations. they are normally political regime does not have a 100% support, so it is necessary to introduce indicators that would allow to judge the degree of support for the regime. D.Easton suggested as indicators to measure the extent of the political legitimacy of the use of violence and expressions of defiance, dimensions of the dissident movement, the funds allocated by the government for security, which can serve as an indicator of support [4, p.163].

But quite difficult to measure the degree of violation of the law, the scope of the dissident movement, etc. undertaken political regimes attempt to manipulate public opinion - to influence the sympathy / antipathy towards the leaders or the policies they rate - may not coincide with the actual attitude of policy-. There is an important degree of confidence to the different political institutions and personalities. But quite difficult to measure the degree of violation of the law , the scope of the dissident movement , etc. undertaken political regimes attempt to manipulate public opinion - to influence the sympathy / antipathy towards the leaders or the policies they rate - may not coincide with the actual attitude towards policies. There is an important degree of confidence to the different political institutions and personalities. As noted by S. Lipset, people with incredible ease lose confidence in the institutions representatives, but not by the institutions. Therefore it is necessary to distinguish the legitimacy of the political regime, the credibility of its institutions and the popularity or confidence in its leaders. Mismatches unpopularity leaders and the legitimacy of the political system. Democratic regime can not break up, because there is no better alternative to democracy than its democratically improve [6, P.69].

Therefore, we can say that there is a significant "gap" between confidence in the institutions as such and trust in their representatives. Widespread penetration (born ubiquity) of this "gap" between trust in institutions and individuals in all pluralistic democracies actualizes the problem of representation functions mediative institutions, etc. [6, p.416-423].

Legitimacy based on "ignorance" people unconscious acceptance of prevailing values and attitudes. Under "ignorance" means incomplete , distorted , mystified knowledge that enables legitimization of their own power. The very power is exercised through the structures (political parties, interest groups, decision-making centers - legislative, executive and judicial branches of

government) and the aggregation process , articulating interests , collection and storage of information , evaluation of resources , decision-making and policy-making [7, p .79-83] .

This, in turn, can not be achieved without socialization and recruitment of new actors of the political process. Constant criticism by opposition forces official policy contributes to the improvement and correction of the political system, integrates into the legitimate political system, any potential anti-systemic effect, contributing to the stability and soundness of individual political institutions and the political system as a whole.

Incomplete policy and group structuring Ukrainian society can turn green light for rapid establishment of authoritarian structures in the future without much stress dispose of the burden of democratic demands and restraining mechanisms. Even nowadays there are some hazards. These include, in particular, the merging of state bureaucracy into a single anti-democratic force, representing various branches of government. This political party frequently provides political decision to bypass the constitutionally enshrined procedures leads to the chaotic nature of the legislation, which manifests itself in adopting imperfect laws, a large number of regulations, hampering the emergence of an effective system of social control and regulation. As T.Kuzio stresses, that Ukraine has ten logical inconsistencies: low public trust, monopoly of power, threats to democracy (including low level of legitimacy mainly political institutions and high level of corruption during all period of independency of Ukraine), political parties and elections under oligarch 's control and state apparatus, absent of political will and missed opportunities, greed trumps national interest, virtual policies, imitating Euro-Atlantic integration, naivety about Russia, Russia factor. The ten factors have remained constant over two decades of Ukrainian independence regardless of the fact they are illogical inconsistencies [9, p. 5-10].

The absence of democracy is an important reason for declining legitimacy in a society where most citizens place a high value on adherence to democratic procedures and protection of individual freedoms in evaluating their respective governments' claims to legitimacy.

Thus, the legitimacy of political institutions in Ukraine is in its infancy. Given that Ukraine has often changed the basic rules of the struggle for power, respectively, and values formation process is far from over. This confirms the popular belief, a low level of civic political culture in Ukraine. But hardly alarmed, because the regular holding of elections helps to maintain such level of legitimacy of political institutions which will ensure the stability and effectiveness of minimum total institutional order.

Literature

1. Вебер М. Протестантская этика и дух капитализма / М. Вебер ; пер. с нем. Ю. Н. Давыдова // Вебер М. Избранные произведения. – М., 1990. – С. 273-306.
2. Lipset S. Cleavage structures, party systems and voter alignments. An introduction / S. Lipset, S. Rokkan // Party systems and voter alignments. – New York, 1967. – P. 1-64.
3. Linz J. J. Presidential or parliamentary democracy : does it make a difference? / J. Linz // The failure of presidential democracy / ed. J. J. Linz & A. Valenzuela. — Baltimore, 1994. — P. 3-87.
4. Easton D. A Systems Analysis of Political Life / D. Easton. — New York : Wiley, 1965. — 507 p.
5. Di Palma G. Legitimation from the top to civil society: politico-cultural change in Eastern Europe / G. Di Palma // World Politics. – 1991. – Vol. 44, № 1. – P. 49-80.
6. Held D. Models of Democracy (3rd edition) / D. Held. – Publisher : Polity Press, 2007. – 408 p.
7. Democracy and authoritarianism in postcommunist world/ edit. By V. Bunce, M. McFaul, K. Stoner-Weiss. — Cambridge, 2010. — 367 p.
8. Сравнительная политология сегодня: мировой обзор: учеб. пособие / Г. Алмонд, Дж. Пауэлл, К. Стром, Р. Далтон ; пер. с англ. М. В. Ильин, А. Ю. Мельвиль. — М. : Аспект Пресс, 2002. — 537 с.
9. Kuzio T. Twenty years as an independent state: Ukraine's ten logical inconsistencies / T. Kuzio // Communist and Post-Communist Studies— XXX— 2012. — P. 1–10.

Практика останніх десятиліть свідчить, що найбільш вразливими та дуже важлими є механізми та чинники легітимації нових політичних інститутів в країнах, в яких почалися процеси демократизації внаслідок третьої та четвертої «хвилі» трансформації. Багато демократичних переходів проявили чіткі тенденції до зменшення впливу демократичних інститутів на політику та зростання привабливості авторитаризму в очах населення. За результатами моніторингу Діму свободи Україна посідає місце у групі країн під назвою «гібридний» режим.

Ключевые слова: легітимність, транзитивний політичний режим, консолідація режиму

Практика последних десятилетий свидетельствует о том, что многие переходные политические режимы не удалось трансформировать в либеральные демократии в результате чего выросла численность конкурентных авторитарных режимов, которые спонсируют и контролируют деятельность политических партий и непосредственно избирательный процесс. Некоторые режимы имеют статус гибридных режимов. Однако их все объединяет слабость политических институтов демократии и низкий уровень легитимности. Это увеличивает риски независимости Украины, стабильности политической системы.

Ключевые слова: легітимність, переходний політичний режим, консолідація режима

Шаповаленко Марина Володимирівна — професор кафедри політології Харківського національного університету імені В. Каразіна, доктор політичних наук.

Рецензент: проф. Барановський Ф. В.

УДК 321: 323.2

Зайдель М. І.,
м. Харків

ЄВРОПЕЙСЬКА ДЕРЖАВНІСТЬ ЯК РЕЗУЛЬТАТ ПРОТИСТОЯННЯ ВЛАДИ ТА КАПІТАЛУ

Розглядається специфіка взаємин між владою та капіталом в історичному розрізі. Акцентується увага на роль феодалізму та абсолютизму в розбудові національної держави та поступовому розосередженні влади та демократизації суспільних відносин. Підкреслюється, що капіталізм та демократизація Європи є результатом збігу обставин, а не цілеспрямованої політики.

Ключові слова: феодалізм, абсолютизм, капітал, національна держава, державність, влада, Європа.

Сучасна капіталістична світ-система і міжнародна система національних держав є продуктом розвитку країн Європи в епоху Нового часу. Каталізатором поступової демократизації суспільного життя в Старій Європі стало запровадження інституту приватної власності і виникнення капіталізму, а також установлення громадських й політичних прав і свобод людини, що виходять з них. Проте демократична і капіталістична Європа в її сучасному вигляді викристалізувалася протягом кількох сторіч як результат тривалих соціальних конфліктів, класової боротьби, війн і революцій (Сторічна, Тридцятирічна, Семирічна війни, Славна революція, Фронда, Велика французька революція тощо), що не лише визначило кордони сучасних європейських держав, але й здобутки яких по праву роблять європейські цінності еталоном для незахідного світу – парламентаризм, загальне виборче право, формування відповідального уряду, верховенство права, незалежність особистості, недоторканність приватної власності тощо.

Феодалізм, в основі якого лежало поєднання соціального насилля із виробничими відносинами, з середини XIV сторіччя лишається осторонь Західної Європи в наслідок низки селянських повстань, що прокотилися Європою від Англії, Португалії до Західної Фландрії і Німеччини протягом XIII-поч. XIV сторіччя, якраз поблизу розвинутих міст і міцних комун, що було реакцією населення на стрімке зростання податкових «апетитів» феодалів [1; 2]. Як зазначає К. Б. Макферсон, жоден із селянських рухів, що прокотились у Європі в епоху пізнього Середньовіччя, не поставив ребром

питання представництва і встановлення демократичного політичного устрою, а зосередились переважно на вимогах права власності для всіх задля переходу до безкласового або однорівневого суспільства, що призвело до зворотних процесів – посиленню апарату королівської влади і становленню абсолютистської держави як засобу боротьби аристократії з селянськими заворушеннями [3].

Власне, абсолютизм був єдиною ефективною можливістю відродження влади феодальної аристократії в умовах соціально-економічної перебудови – первинного накопичення капіталу і розповсюдження товарного виробництва, що підривали феодальне панування і економічну експлуатацію аграріїв, які трималась на вилучені ренти. Повернення римської правової системи, що прийнято вважати одним із стрижнів закріплення системи абсолютистських держав у Європі, економічно відповідало інтересам торговців дрібної буржуазії – захищало приватну власність, впровадило контрактне право і професійне коло юристів, регулювало економічні трансакції. Якщо первісна форма європейської державності, як визначають її Ч. Тіллі і М. Манн, була за своєю суттю рекетирською – вимагала платню за гарантії захисту від злочинного вимагання інших угруповань, то абсолютистська держава виникає як «сума правил і гарантій проти власного свавілля» в обмін на сплату податків і військову службу підданих [4, с.135]. Державотворча місія абсолютизму полягала у розбудові громіздких і більш складних політичних інститутів, що прийшли на зміну феодальній роздрібненості, а також у найвищому ступені централізації державної влади через інституціоналізацію відповідних важелів: бюрократичного чиновницького апарату, функції якого полягали в утриманні влади над територією через адміністративний примус; утворенні постійної армії та поліції; системи оподаткування; юридичної уніфікації через впровадження єдиної системи римського права. Чиновницький апарат формувався через систему продажу бюрократичних посад, що було додатковим механізмом фінансового збагачення корони. Таким чином бюрократичний апарат поступово переходив під вплив аристократичних сімей, які були зацікавлені не лише в посиленні економічних привілеїв, але й в захопленні державного апарату для конвертації капіталу в політичну владу шляхом системи неформальних торгів з короною.

З одного боку, мета цих заходів полягала в спробі осучаснити аристократичне правління через впровадження нових форм залежності і експлуатації (через оподаткування і військову повинність) селянства, яке вирвалось з пазурів феодального кріпацтва. З іншого, аристократія фактично орендувала державний апарат задля власного збагачення,

використовуючи вилучені економічні ресурси задля ведення завойовницьких війн і розширення власного територіального панування.

Територіальна експансія європейських держав поступово набула політико-економічного змісту – паралельно зосередженню, концентрації капіталістичної влади, яка раніше була розпорошена в складній структурі середньовічного феодалізму, відбувалась все більша «абсолютизація» суверенітету (Франція, Іспанія), що дозволяло державам конкурувати і вести боротьбу за панування на континенті. Капіталістична світ-економіка здобула глобальну перемогу завдяки тому, що відбулось поєднання держави і капіталу. Посилаючись на Ф. Броделя, Дж. Аррігі стверджує, що тріумф капіталізму відбувається тоді, коли він сам стає державою. В умовах конкуренції, яка розвернулася між імперіями і за мобільний капітал, і території, держава змушена грати за правилами, які диктує капітал, аби забезпечувати привабливу і вигідну інфраструктуру задля його залучення. Вирішальним у світовій перемозі капіталізму стало «поєднання міждержавної конкуренції з постійно зростаючою концентрацією капіталістичною влади в світосистемі в цілому», а також паралельний процес «формування політичних структур, які наділені ще більш широкими і складними організаційними можливостями для контролю за соціальною і політичною середою накоплення капіталу в світовому масштабі», ніж їхні попередники [5, с.52-54].

Абсолютистська держава відкривала можливості задля первинного накопичення капіталу, що надалі стало трампліном для перемоги капіталістичної логіки влади. Якщо влада монарха трималась на логіці територіальної влади, тобто поєднанні суверенітету та власності, то аристократія, яку монарх наділив фіскальним імунітетом та перевагами в обмін на її здатність до мобілізації війська з селянства задля утримання королівського маєтку і витрат державного апарату, фактично керувалась логікою постійного накопичення капіталу. І саме це прагнення аристократів і олігархів до постійного примноження статків стало поштовхом до реорганізації політичного простору, де інтереси капіталістів зіштовхнулись з інтересами самої системи правління. XVII сторіччя характеризується політичним розломом між монархом і аристократією – низкою повстань проти абсолютистської держави у Франції, Іспанії, Італії, Англії. Королівська влада все більше фінансово залежала від капіталу, тому змушена була йти на поступки у вигляді надання прав і свобод підданам – «багатство приватних осіб накладає обмеження на владу держави» [1, с. 178]. Історія абсолютизму супроводжувалась чергуванням зльотів і падінь у відносинах між аристократією та державою в залежності від міжнародної економічної кон'юнктури в умовах боротьби світових імперій

за глобальну владу та міжкапіталістичної конкуренції за мобільний капітал, що сприяло подальшій раціоналізації політичної системи.

Утворення національної держави в епоху раннього Нового часу відбувалось в умовах раціоналізації і модернізації політичного управління, детермінантом чого виступала постійна воєнна загроза, міждержавна геополітична конкуренція та боротьба за можливість розширення територіального простору держави через поглинання і завоювання слабких в умовах зародження капіталізму в надрах феодалізму, що фактично призводило залишки середньовічної системи управління до стану перманентного хаосу. Політична карта Середньовічної Європи являла собою складну систему міждержавної ієрархії, де «різні політичні ступені були географічно переплетені і стратифіковані, рясніли множинними васальними залежностями, асиметричними сюзеренітетами і аномальними анклавками» [6, с.36]. Ключову роль у формуванні національної держави як обмеженого простору політичного суверенітету відіграє централізована абсолютистська держава на чолі з монархом, де класичним прикладом утвердження територіального суверенітету вважають французький абсолютизм XVII сторіччя. На думку Б. Тешке формування національної держави і капіталізму не змогло б відбутися без абсолютизму – проміжного етапу при переході від позаекономічного примусу феодалізму до економічних виробничих відносин. Якщо феодалізм був децентралізованою і персоналізованою системою з роздрібним суверенітетом, абсолютизм – все ще персоналізованим династійним правлінням («Держава-це Я»), але вже більш централізованим, то капіталізм – це централізоване і деперсоналізоване правління держави Нового часу, де основою влади правлячого класу є приватна власність і контроль над засобами виробництва, а «державі» більше не потрібно напряму втручатись у процеси виробництва та вилучення додаткової вартості» в силу наявності відповідного бюрократичного апарату [7, с.365]. Наслідком такої деперсоналізації державної влади є розмежування політичного і економічного, формування публічної сфери влади і приватної сфери особи, утвердження капіталізму як «виключно економічної форми панування» над територією [8, с.167]. Таким чином, національну державу можна вважати особливим політичним оформленням нового економічного порядку – капіталізму, де відтворення правлячого класу, найманих працівників і власників капіталу відбувається через ринок як систему економічного примусу.

Перехід до національних держав Нового часу в Європі відбувався нерівномірно (так само як і трансформація докапіталістичних відносин власності в капіталістичні) в силу відмінностей першопричин і наслідків

класових конфліктів, а також неоднорідності економічного і політичного розвитку, що в подальшому призвело до несхожості інституціоналізації відносин між державою і суспільством, владою і капіталом. У XVII сторіччі такі абсолютні монархії як Франція, Іспанія, Швеція фактично існують за рахунок постійного включення у конфлікти і зазіхання на сусідні території. Для них війна – головне джерело швидкого збагачення аристократії, а насилля є переважно приватним інструментом контролю над торгівельно-економічною діяльністю, що є більш привабливим, ніж розвиток господарства. Відтак, концентрація застосування примусу визначає шлях становлення держави. У порівнянні з персоналізацією влади в континентальній Європі, процес формування інституту держави в Англії відбувається значно динамічніше, де в результаті Славної революції відбувся перехід до парламентаризму, куди переміщувалась централізована державна влада. Королівські поступки призвели до становлення нових політичних інститутів, модернізації і раціоналізації адміністративного апарату. З прийняттям Білля про права 1689 року, Трирічного акту 1694 року, Акту про улаштування 1701 року під парламентським контролем опинялась армія, податки, зовнішня торгівля, судочинство. Запит на нову модель управління у Франції не відразу привів до виникнення державного апарату сучасного типу. Франція йде шляхом реінвестування у засоби насилля задля політичного відтворення, що «призвело до поглинання землевласників спадковою державою в процесі продажу постів і посад». Британія в цей час наслідувала вже зовсім іншу логіку розвитку – «державна перетворилась в інструмент капіталістичних землевласницьких класів, необхідних для управління загальними справами» [7, с. 365]. Ч. Тіллі стверджує, що вони за своєю суттю є результатом поєднання військово-адміністративного примусу (оподаткування) і капіталістичного фінансування (державний борг приватним капіталістам) у різних концентраціях [4; 9]. Система відносин між державою і суспільством, що склалась у Британії раніше, ніж на європейському континенті, сприяла перетворенню організованого насилля в суспільне благо завдяки тому, що підтримання легітимного порядку «вимагало менше реального насилля і примусу» [10]. Розбудова відносин між державою та капіталістами як найбільш впливовим соціальним класом передбачала пряме включення останніх до влади, що дозволяло їм не тільки лобювати інтереси власників, але й виступало обмеженням свавілля корони, яке панувала практично по всій абсолютистській Європі, – поступки, які робилась капіталістам і банкірам, були наслідком зменшення монархічної влади.

Фінансування державних витрат у Британії спиралась на стимулюванні економіки і торгівлі, що сприяло підвищенню продуктивності податкових

надходжень. Фіскальна політика за своєю суттю стає способом «узгодження приватних інтересів (ринок) із загальним інтересом (держава)» [11, с. 120]. Відтак британська могутність полягала у здобутках промислової революції, яка набирала обертів, і продуктивній комерціалізованій і капіталізованій економіці, тобто здатності власників капіталу, інтереси яких представлені у парламенті, до самооподаткування, що значно полегшувало доступ до грошей для ведення війни. Неабияку роль й відіграють здобутки епохи Просвітництва, яка розпочала дискурс ліберальної демократичної держави, прав і свободи особистості, визначення меж держави, її співвідношення з особистістю і суспільством, розділення суспільних і приватних інтересів, проблеми суспільного блага, справедливості, рівності, критика меркантилізму та поява економічної доктрини «*Laissez-faire*» - функціонування економіки відповідно до законів ринку і мінімальне державне втручання. Інституціоналізація ліберальної держави стала політичним наслідком задоволення фіскальних потреб держави в обмін на гарантії контрактів, захист прав власності та забезпечення судочинства, що Й.Меллер ёмко і влучно визначив як «велику угоду ліберальної держави», яка була можливою лише за умови «поєднання фіскальних стимулів і соціальних обмежень, ... коли правителю потрібен сталий приплив прибутків, а піддані достатньо міцні, щоби вибивати з нього поступки» [12, с.187].

На фоні економічного і політичного піднесення Британії в континентальній Європі відбувається знесення держав в економічному і фінансовому плані через неспроможність подолати виклики і воєнні загрози зі сторони Англії. У таких умовах реакція на необхідність трансформування політико-економічної організації і відносин власності фактично відбулась примусово – під тиском геополітичної конкуренції, фінансового знесення та цілої низки соціальних конфліктів і класових протистоянь (революції «знизу», Велика Французька революція, війни Наполеона тощо). Європейські революції, що відбулись протягом ХІХ-поч. ХХ сторіччя, сприяли загальноєвропейському поширенню капіталізму і відповідних благ – «нова логіка вільної торгівлі встановила нетериторіальні правила міжнародного присвоєння додаткового продукту, заснованого на неполітичних контрактах приватних громадян» [7, с.377]. Р. Лахман доводить, що зародження капіталізму зумовлене прагненням акторів до покращення власних соціальних позицій. Ці довгострокові зміни, які певною мірою і досі визначають логіку функціонування соціально-політичних структур, стали результатом прагнення еліти та нееліти до забезпечення власної виживаності. Отже, агентами переходу до капіталістичних суспільних відносин стали не індивідууми чи класи, а саме

еліти, які діяли заради себе, прагнучи захистити привілеї та повноваження, якими вже володіли, таким чином несвідомо ставши каталізаторами розбудови нових соціальних відносин, засобу виробництва та політичних інститутів Нового часу. На думку дослідника, траєкторія розвитку суспільних відносин власності визначалась в першу чергу конфліктом між елітами, який фактично був первинним, і зумовлений прагненням до монополізації політичного і економічного просторів, встановлення контролю над новими територіями й якнайшвидшого збагачення еліт, а потім вже – конфліктом між елітами і селянством, тобто прагненням останніх до зниження тиску, який виходив зі сторони перших у формі позаекономічного примусу, оподаткування тощо. Фактично капіталізм став ненавмисним результатом прагнення власників капіталу до самовідтворення в умовах тривалих соціальних тисків і класового конфлікту, в боротьбі за збереження існуючих позицій «ніхто не міг передбачити економічних результатів своїх політично мотивованих вчинків», що робить розповсюдження капіталізму насамперед політичним процесом, а потім вже економічним. Поступки, на які йшли еліти задля залучення підтримки мас, «давали довгострокові права всім переможцям», а також були зафіксовані в інституційній системі держави [13, с. 414, с.431; 14].

Підбиваючи підсумки, необхідно зазначити, що європейська державність є своєрідним еталонним прикладом для країн, що стоять на шляху демократичних перетворень. Проте капіталізм та демократизація Європи значною мірою є результатом випадковостей і збігу обставин, а не цілеспрямованої політики, адже капіталізація Європи стала поштовхом до перетворення виняткових привілеїв у громадянські права. Економічна нерівність як і будь-яке інше соціальне виключення із суспільних відносин і політики на підставі релігійних, майнових, територіальних (регіональний) відмінностей, несе в собі загрозу революції і соціальних заворушень. Так, саме результати соціальних заворушень й революцій і загроза нових, які стали наслідком зародження і піднесення третього стану в період пізнього Середньовіччя – раннього Нового часу. Поступове включення інтересів дрібних власників у інституційну структуру монархій через систему парламентського представництва, стали каталізатором системних перетворень, відповідно до яких відбувся перехід від політичного капіталізму, який базується на позаекономічному примусі і шуканні ренти як засобі контролю за насиллям, до раціонального капіталізму й встановленню єдиних загальних правил гри. Так чи інакше, роль еліт у розбудові демократії була суттєвою, а часом і вирішальною. Необхідно враховувати той факт, що мотивацією еліт до самообмеження владних

повноважень і перетворення власних привілеїв у безособові загальні права стало зростання демократичних рухів робітничого класу, яким живиться капіталізм, що дозволяє розглядати ці поступки і під іншим кутом зору – егоїстичної меркантильної політики особистого збагачення правлячої еліти.

Озираючись на досвід розбудови європейської державності, необхідно зазначити, що для сучасної України єдиним рецептом побудови власної незалежної держави європейського зразка в умовах боротьби різноманітних елітних групувань та міжкласової конкуренції є демократичний пакт та реформування інститутів, що їй забезпечить їм менші видатки у довгостроковій перспективі, аніж короткострокове збагачення за схемою «переможець отримувє все».

Література

1. Пайпс Р. Свобода и собственность / Р. Пайпс. – М. : Московская школа политических исследований, 2008. – 416 с.
2. Андерсон П. Переходы от античности к феодализму / П. Андерсон. – М. : Издательский дом «Территория будущего», 2007. – 288 с.
3. Макферсон К. Б. Жизнь и времена либеральной демократии / К. Б. Макферсон. – М.: Издательский дом Гос. ун-та – Высшей школы экономики, 2011. – 174 с.
4. Дерлугьян Г. Современное национальное государство и очередная капиталистическая глобализация / Г. Дерлугьян // «21 век». – 2004. – №4(6). – С. 133-148.
5. Аригги Д. Долгий двадцатый век: деньги, власть и истоки нашего времени / Д. Аригги. – М.: Издательский дом «Территория будущего», 2006. – 472 с.
6. Андерсон П. Родословная абсолютистского государства / П. Андерсон. – М.: Издательский дом «Территория будущего», 2010. – 512 с.
7. Тешке Б. Миф о 1648 годе: класс, геополитика и создание современных международных отношений / Б. Тешке. – М.: Изд-во: Высшая школа экономики, 2011. – 416 с.
8. Вуд Э. М. Логика власти: дискуссия с Дэвидом Харви / Э. М. Вуд // Прогнозис. – лето 2008. – №2. – С.164-189.
9. Тилли Ч. Принуждение, капитал и европейские государства: 990-1992 / Ч. Тилли. – М.: Издательский дом «Территория будущего», 2009. – 360 с.
10. Волков В. Смысл налоговых отношений в контексте истории формирования государств [Электронный ресурс] / В. Волков. – Режим доступа: http://ecsocman.hse.ru/data/096/693/1219/glava_6.pdf
11. Розанвалон П. Утопічний капіталізм. Історія ідеї ринку / П.Розанвалон. – К.: ВД «Києво-Могилянська академія», 2006. – 248 с.
12. Меллер Й. Откуда берется либеральное государство? Судьба демократии в постсоветском пространстве с точки зрения фискальной социологии / Й. Меллер // Прогнозис. – 2008. – № 1(13). – С. 175-191.

13. Лахман Р. Капиталисты поневоле: конфликт элит и экономические преобразования в Европе раннего Нового времени / Р. Лахман. – М.: Издательский дом «Территория будущего», 2010. – 456 с.
14. Райнерт Э. Как богатые страны стали богатыми, и почему бедные страны остаются бедными / Э. Райнерт. – М.: Изд. дом Гос. ун-та – Высшей школы экономики, 2011. – 384 с.

Рассматривается специфика взаимодействия власти и капитала в историческом разрезе. Акцентируется внимание на роль феодализма и абсолютизма в построении национального государства и постепенном рассредоточении власти и демократизации общественных отношений. Подчеркивается, что капитализм и демократизация Европы являются результатом совпадений, а не целенаправленной политики.

Ключевые слова: феодализм, абсолютизм, капитал, национальное государство, государственность, власть, Европа.

Peculiarities of relations between power and capital in historical view are examined. The role of feudalism and absolutism in building of national state and phased dispersal of power and democratization of social relations is analyzed. It is underlined capitalism and democratization of Europe is the result of coincidence, not an effort politics.

Keywords: feudalism, absolutism, capital, national state, statehood, Europe.

Зайдель Марина Ігорівна — старший викладач кафедри політології Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, кандидат політичних наук.

Рецензент: проф. Наумкіна С. М.

УДК 321.6/8:061.2 (477)

Карчевська О. В.,
м. Сєвєродонецьк**ПАРТНЕРСЬКА ВЗАЄМОДІЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА
І ДЕРЖАВИ ЯК УМОВА СТАБІЛІЗАЦІЇ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ
УКРАЇНИ**

У статті розглядається специфіка відносин громадянського суспільства і держави в умовах політичної кризи, яка розгорнулася в Україні протягом 2014-2015 років. Запропонована авторська модель партнерської взаємодії, що дозволить об'єднати потенціал громадянського суспільства та держави і забезпечити поступову стабілізацію соціально-політичної ситуації в країні.

Ключові слова: політична криза, партнерська взаємодія, громадянське суспільство, громадська активність, політична система, держава, стабілізація.

Трансформація політичної системи, яка відбувається сьогодні в Україні, в першу чергу, має бути спрямована на оптимізацію взаємодії суспільства та держави. Цього вимагає ситуація, яка склалася між владою і суспільством у 2014-2015 роках. Останні події забезпечили створення нових форм впливу людей на державно-управлінські процеси, обумовили раціоналізацію активності громадян, сприяли підвищенню їх соціально-культурної та політичної зрілості, зробили затребуваними позиції лідерів громадської думки. Тобто, громадськість в Україні почала виходити із тіні політичної влади і набуває характеристики повноправного суб'єкту політичного процесу.

Сьогодні «оголені» всі аспекти життєдіяльності громадянського суспільства в Україні: політичні, економічні, соціальні, філософські та правові. Тому гуманітарні науки повинні надати, нові, обґрунтовані рекомендації до розв'язання тих важливих проблем, які постали на сучасному етапі перед українським суспільством, безпосередньо українським народом.

Одним із найважливіших завдань сьогодення є визначення оптимального співвідношення між державою і суспільством.

Пошук порядку в людському суспільстві, зазначав видатний соціальний філософ В. Соловйов, супроводжується пошуком влади [1]. Просування України демократичним шляхом прямо пов'язане, по-перше, з перерозподілом соціального простору між державою і громадянським

суспільством, а по-друге, з їх визначеною, бажано, ефективнішою взаємодією, або, хоча б, налагодженим співіснуванням в нових політичних умовах. Демократичний вектор розвитку України знаходиться в безпосередній залежності від стану функціонування громадянського суспільства, покликаною ініціювати, здійснювати і підтримувати посередництво між правлячою елітою і населенням, сприяти формуванню і зміцненню інтеграційних зв'язків в системі «держава-громадянин».

Співпраця держави і структур громадянського суспільства є найважливішою умовою стабілізації всього політичного життя, істотним критерієм суспільної довіри. Також, ефективна взаємодія виступає найважливішим критерієм формування ефективних, відкритих відносин між владою, громадянами та їх об'єднаннями, стає чинником стабілізації і гармонізації соціально-політичних стосунків. Отже, питання пошуку дієвих механізмів взаємодії держави і суспільства актуалізують, сформульовану в темі статті, проблему.

Метою роботи є дослідження стабілізаційного потенціалу громадянського суспільства та пропозиції щодо впровадження рівневої моделі партнерської взаємодії суспільства і держави для зниження кризового напруження в Україні.

Політична стабільність як ознака функціональної діяльності демократичної держави, має внутрішній і зовнішній виміри. Внутрішньо – політична стабільність є визначальною умовою для успішного курсу модернізації і реформ, якісної трансформації і встановлення демократичного політичного режиму, громадського миру і згоди. Внутрішня політична стабільність передбачає цивілізовані відносини між політичними партіями і різними об'єднаннями, соціальними групами (верствами) суспільства та між інститутами держави і громадянського суспільства. Зовнішня політична стабільність, включає чотири вектори: геополітичний, політичний, зовнішньоекономічний і військово-політичний. У сучасній Україні на перше місце виходять саме військово-політична та геополітична. Специфіка механізмів забезпечення політичної стабільності полягає у своєчасному знятті політичної і соціальної напруги шляхом налагодження багаторівневого та багатовекторного діалогу влади і суспільства.

В умовах сучасних демократичних змін повноцінна, конструктивна співпраця органів державної влади з інститутами громадянського суспільства має стати гарантом зміцнення української державності. Партнерська взаємодія громадських і державних структур сприятиме об'єднанню громадян в цілісну спільність, спонукатиме останніх до усвідомлення своєї ролі в політичному житті, як наслідок можна очікувати

– підвищення громадської відповідальності, вироблення механізмів узгодження і координації громадських інтересів.

При цьому розвиток і зміцнення партнерства в системі «громадянське суспільство-держава» потребує вдосконалення діяльності інститутів представництва громадян, зміцнення політико-правових основ функціонування сфери громадянського суспільства, пошук нових раціональних форм співпраці і держави на всіх рівнях. Основне завдання полягає в тому, щоб подолати фрагментарний, несистемний характер взаємодії, налагодити ефективний діалог, виробити оптимальну систему прямих і зворотних зв'язків між громадянським суспільством і структурами держави. Консолідувати, об'єднати в єдину систему громадські ініціативи можливо тільки в умовах збалансованого підходу до співпраці між громадянським суспільством і державою сферою.

Ефективність взаємодії інститутів держави і громадянського суспільства в умовах кризового періоду в значній мірі залежить від досягнення суспільної згоди по стратегічних цілях соціально-політичного розвитку. Своєчасною виглядає теза відомого вченого А. Грамши, що сукупність інститутів громадянського суспільства розглядається як «резервна» держава, що здатна гарантувати цілісність соціуму навіть в умовах катастрофічної національної кризи [2, с. 20].

Компетентні аргументи з цього приводу наводить відомий представник французького лібералізму Ф. Гізо. В своїй праці «Про засоби правління і опозицію в сучасній Франції» він пише: «Справжні засоби правління – не в цих безпосередніх і видимих знаряддях впливу влади. Вони зосереджені в надрах самого суспільства і не можуть бути від нього відокремлені. Саме там слід їх шукати... Завдячуючи небесам, людська спільнота – не поле, яке обробляє господар; суспільство живе іншим життям, ніж розвиток матерії; воно володіє і саме виробляє надійніші засоби правління; але для того, щоб їх отримати, потрібно звертатися саме до суспільства. Марно претендувати на управління суспільством за допомогою сил зовнішніх, що не мають коріння в його надрах і не черпають звідти принцип свого руху» [3, с. 342-343]. Взаємодія з масами, народом, вважає Ф. Гізо, є основним засобом правління. Іншими словами, звертаючись до людей, утверджуючи громадянське суспільство, влада легітимізує своє правління.

Громадянське суспільство, як показує світовий досвід, має значний модернізаційний і стабілізаційний потенціал. Воно здатне розвивати інститути демократії, формувати середній клас, вдосконалювати діяльність політичних партій і розвиток неурядових організацій, формувати цивілізовані відносини влади і бізнесу, протидіяти корупції, долати

тінізацію суспільства, сприяти соціалізації громадян, які готові працювати на майбутнє України. При всіх недоліках влади, її невизрашній ідеології і суперечливій політиці, на цьому шляху, необхідно налагодження продуктивної взаємодії суспільства з структурами влади. На нашу думку, одним із них є створення концепції ефективної взаємодії на горизонтальному та вертикальному рівнях усіх структур громадянського суспільства з чітко зорієнтованою діяльністю та функціями його інститутів. Ці програми мають бути зорієнтовані на ефективне співробітництво з державними структурами та максимально стимулювати розвиток громадських ініціатив.

Сучасний російський дослідник А. Дібіров вважає феномен легітимності основним питанням політики. Вирішення його знаходиться на межі двох площин – політичної системи і громадянського суспільства. Вчений наголошує: «Об'єкт легітимації – це суспільство, і саме його підпорядкування домагається суб'єкт влади» [4, с. 166]. Тобто, «зоною легітимації» є елементи політичної системи і громадянського суспільства, в яких відбувається визнання, виправдання і згода людей з державним управлінням. За логікою А. Дібірова, політична рівновага і стабільність залежать не від того, як іде боротьба за владу, а визначаються тим, настільки розподіл влади адекватний інтересам класів і соціальних груп, кристалізація яких відбувається в сфері громадянського суспільства. Легітимним є те правління, яке має підтримку знизу, якому люди добровільно підкоряються.

Засадничі ресурси громадянського суспільства, свідомо підтримка влади знизу формують середовище для легітимного правління та конструктивного державотворення. Функціональне громадянське суспільство перетворює підданих у громадян, мешканців країни – в суверенний народ, націю. Утвердження демократії, становлення легітимного правління корелюється з інтересами народу і вимірюється рівнем розвитку громадянського суспільства, як протипаги політичному класу й бюрократії, змушуючи їх поважати суспільну волю. Якщо національна ідея підносить державу для служіння народу, то громадянське суспільство передбачає обмеження інституту держави, аби він не загрожував суверенності особи. Стратегічне завдання новітньої України – наповнення національної держави управлінськими регуляторами громадянського суспільства [5].

На жаль, сьогодні громадянське суспільство не можна вважати сформованою системою, оскільки практично не реалізуються її найважливіші ознаки: автономність від держави і різнорівневі горизонтальні зв'язки. Партії не стали посередниками між суспільством і

державою, слабо здійснюють політичний синтез і трансляцію соціальних інтересів на державний рівень та контролюючу функцію. Громадські організації недостатньо представляють і захищають інтереси суспільства, не забезпечують узгодження їх інтересів. ЗМІ в більшості своїй залежні від впливів фінансової еліти, тому не реалізують право громадян на отримання достовірної і повної інформації, не є інструментом досягнення суспільного консенсусу, не забезпечують прозорість дій влади. Через це, інститути громадянського суспільства характеризуються низьким статусом і недостатньо задіяні у розробці та реалізації державних і місцевих програм, законів, в здійсненні контролю за діяльністю влади.

Цілком зрозуміло, що означені проблеми та складнощі на шляху побудови розвинених партнерських відносин держави та громадянського суспільства щодо досягнення політичної стабільності є комплексними та багатомірними. Для того, щоб дослідити їх більш ґрунтовно та сформулювати пропозиції щодо виправлення ситуації, видається доцільним розробити модель партнерської взаємодії громадянського суспільства та держави. Така модель дозволить встановити, яким чином має здійснюватися комунікація інститутів громадянського суспільства та органів державної влади щодо досягнення політичної стабільності в умовах демократії. Подальше порівняння моделі з фактичними суспільними відносинами дасть змогу визначити проблемні аспекти сучасного стану взаємодії, чинники, що ускладнюють останню, а також сформулювати напрямки вдосконалення впливу громадянського суспільства на становлення демократичної політичної стабільності.

В основу пропонованої моделі доцільно покласти виокремлення різних за ступенем узагальнення та представництва суспільного інтересу рівнів взаємодії держави та громадянського сектору. З урахуванням того, що в політичній теорії аксіоматичним є положення про те, що будь-який суспільний інтерес проходить стадії виникнення, узагальнення та легітимації, нами пропонується модель партнерської взаємодії інститутів громадянського суспільства і структур держави, яка має три рівні: громадський, регіональний і державний.

На громадському рівні відбувається первинна самоорганізація та артикуляція інтересів суспільства. Очевидно, що основними суб'єктами взаємодії на цьому рівні з боку громадянського суспільства є самі громадяни та їхні первинні організації, до яких можна віднести, наприклад, представників самоорганізації громад, квартальні, вуличні комітети, територіальні осередки різноманітних громадських організацій тощо. Зміст процесу взаємодії на даному рівні, на нашу думку, має такий вигляд. По-перше, визначення та формулювання інтересів суб'єктів, пошук та

пропонування початкових варіантів реалізації означених інтересів; по-друге, налагодження первинних форм комунікаційного зв'язку між громадянами і його організаційне закріплення; по-третє, співпраця з органами державної влади щодо реалізації сформульованих громадянами інтересів.

Регіональний рівень є більш високим за масштабом діяльності, він характеризується агрегацією вимог суспільства і закріпленням їх у програмах регіонального розвитку. Суб'єктами взаємодії на цьому рівні переважно виступають територіальні громади, органи місцевого самоврядування, регіональні осередки політичних партій та інші громадянські структури цього рівня. На цьому етапі відбувається узагальнення і узгодження претензій і пропозицій, у тому числі й тих, які не знайшли розв'язання на громадському рівні, перетворення їх у певну політичну позицію і надання їм вигляду політичної заяви, декларації, платформи, програми, що й буде джерелом подальшого регіонального розвитку. Означені заходи є важливим етапом і засобом гармонізації соціальних розбіжностей й інтересів та способом забезпечення демократичної стабільності.

У свою чергу, державний рівень включає співпрацю державних і громадських інститутів з метою реалізації виробленого політичного курсу. Учасниками взаємодії з боку держави на цьому етапі виступають структури вищої державної влади – Президент, уряд, парламент, міністерства та відомства тощо. Інтереси громадянського суспільства зазвичай представляють політичні партії, рухи, об'єднання громадян загального державного рівня. Зміст взаємодії на цьому рівні, як правило полягає у розробці та прийнятті нормативних актів (законів, указів Президента, постанов уряду тощо), в яких закріплюється запропонований і сформульований на попередніх рівнях взаємодії порядок реалізації певних суспільних інтересів.

Зазначимо також, що до головних характеристик наведеної моделі слід віднести її нелінійність. Було б невірно розглядати досліджуваний процес тільки в контексті схеми «громадська ініціатива – регіональна агрегація – державне закріплення». До взаємодії громадянського суспільства та державної влади безсумнівно відноситься й доведення змісту та значення державного рішення через інститути самоорганізації населення до громадськості з метою забезпечення ефективного виконання цих рішень та можливості конструктивного вдосконалення політичного курсу країни. Ми маємо на увазі, що певний соціальний інтерес, після його агрегації на регіональному рівні та нормативному закріпленні на державному продовжує бути предметом процесу партнерської взаємодії. По-перше,

шляхом використання комунікаційних каналів громадянського суспільства, прийнятому на державному рівні, законодавчому рішенню забезпечується ефективне виконання. Цьому сприяє обґрунтування та необхідність його усвідомлення на громадському та регіональному рівнях. По-друге, ефективність прийнятого на державному рівні законодавчого рішення забезпечується ще й тим, що в разі виявлення певних вад, необхідності його подальшого вдосконалення, відповідні державні інститути отримують через канали громадянського суспільства інформацію про дані недоліки, ініціативи щодо їхнього усунення та мають можливість швидкого реагування. Отже, процес партнерської взаємодії представляє собою нелінійну, динамічну комунікацію між інституціональним середовищем громадянського суспільства та владою на громадському, регіональному та державному рівнях, що забезпечує урахування інтересів громадськості в процесі формування державної політики шляхом прийняття відповідних рішень, подальшу ефективну їхню реалізацію та своєчасне й послідовне вдосконалення у разі необхідності.

На нашу думку, ця модель найбільш чітко та рельєфно розкриває ієрархію комунікаційних зв'язків та форми співпраці суб'єктів держави та громадянського суспільства. Достатньо наочно застосування такої моделі у демократичних країнах можна продемонструвати на прикладі процесу прийняття у Сполучених Штатах Америки так званого федерального «Закону Меган», який демонструє можливості та ефективність правозахисного громадського руху. В 1994 році громадськість Америки була шокована випадком, що мав місце з семирічною Меган Канка в штаті Нью-Джерсі. Дівчинку вбив сусід, який раніше вже був засуджений за злочини проти дітей. При цьому батьки дівчинки не знали про його минуле, а отже не мали можливості попередити трагедію.

У результаті громадської кампанії, яку було розгорнуто в Нью-Джерсі, а потім і по всій країні під гаслом «Право знати», в жовтні 1994 року в цьому штаті, а потім і в багатьох інших, було прийнято акти, що отримали назву «Законів Меган». На базі цих законів місцеві громади отримали можливість бути проінформованими щодо поселення на їх території звільнених злочинців.

Уже в травні 1997 року президентом США був підписаний федеральний «Закон Меган». Це відбулося після закінчення широких громадських обговорень на рівні штатів та федерації, висновків компетентних органів щодо конституційності запропонованих положень [6, с. 249-250].

Таким чином, наведений приклад взаємодії громадянського суспільства та держави є показовим для розуміння рівневої моделі. Так, на

громадському рівні було визначено та сформульовано проблему відсутності у громадськості інформації про потенційно небезпечних членів суспільства, започатковано правозахисний рух, метою якого було отримання відповідного права громадою; на регіональному рівні відбулося остаточне визначення сутності суспільної вимоги, прийняття нормативних документів регіонального значення та підготовка проектів відповідних загальнодержавних нормативних актів; нарешті, на державному рівні було остаточно сформульовано доповнення до законодавства, проведено їхній аналіз на предмет відповідності конституційним нормам, політичний курс держави було уточнено відповідно до соціальної ініціативи. Нелінійність та динамічність процесу взаємодії в даному випадку полягає в тому, що ефективність виконання норм нового закону багато у чому забезпечується подальшою участю в ньому громадських організацій, які ініціювали його прийняття. Крім того, саме ці структури, в разі необхідності, ініціюють його вдосконалення.

Запропонована нами рівнева модель дозволяє не тільки чітко та структурно представити процес партнерської взаємодії інститутів громадянського суспільства та структур державної влади, але й визначити головні чинники, що ускладнюють його ефективність, послідовно сформулювати основні напрямки вдосконалення.

Цікавою і корисною в цьому плані є думка К. Поппера. Він писав: «Демократичні інститути не можуть поліпшуватися самі, поліпшення вище названих залежить від нас самих. Проблема поліпшення демократичних інститутів – це завжди проблема, що постає перед особистостями, а не перед інститутами» [7, с. 167]. Слід цілком погодитися з видатним ученим у тому, що головною проблемою взаємодії на громадському рівні слід вважати відсутність достатнього ступеню активності та індивідуальної ініціативності.

Найбільш вдало коло основних проблем взаємодії інститутів громадянського суспільства та структур державної влади на регіональному рівні окреслили українські дослідники О. Здіорук та Н. Пеліванова. Вони зазначають, що місцеві ради більшості територіальних громад не сприймають органи самоорганізації населення як партнера по вирішенню місцевих проблем, а як підпорядковану структуру. В переважній більшості міст реалізація громадської ініціативи зводиться лише до імітування врахування громадської думки через організацію обговорень, громадських слухань, засідань консультативно-дорадчих органів, результати яких не впливають на прийняття місцевими радами рішень та не зобов'язують їх діяти в інтересах громади [8, с. 138].

До головних проблем процесу взаємодії громадянського суспільства та влади на державному рівні, на нашу думку, слід відносити: недосконалість правової регламентації; недостатність розвитку середнього класу як основного суб'єкта інституціоналізації та функціонування громадянського суспільства; існування радикально полярних політичних поглядів, що ускладнює консолідацію суспільства; закритість політичної еліти, що унеможливорює ефективне представництво нею інтересів громадянського суспільства.

Як слушно зазначає Д. Сірик, необхідно підняти на якісно новий рівень участь громадян у контролі за діяльністю органів влади, максимально ефективно використовувати всі можливості. Участь громадян покликана надати гуманістичної спрямованості управлінській діяльності органів виконавчої влади. Важливо, щоб після тривалої риторики в центрі уваги влади справді був громадянин, щоб діяльність інститутів влади визначалася потребами та цілями всього населення, а не прихованими утопіями олігархічних груп, що відвертають увагу [9, с. 51]. Отже, вдосконалення правових засад громадського контролю слід розглядати як необхідний захід свідомого спрямування дій структур влади у потрібному для суспільства напрямі з метою досягнення збалансованості інтересів.

Крім того, необхідно відзначити, що існують наскрізні, властиві всім трьом визначеним у моделі рівням, проблеми, які ускладнюють партнерську взаємодію держави та громадянського суспільства, знижують можливості останнього в сфері досягнення політичної стабільності. До них слід відносити такі негативні суспільні явища як недостатність політичної культури, правовий нігілізм, корупція. Так, численні прояви недостатньої політичної культури на державному рівні, що виявляються у непрофесійності, відсутності розуміння необхідності компромісних рішень, неповазі до поглядів опонентів, безвідповідальності в разі вчинення аморальних проступків та навіть дій з ознаками злочинів, з необхідністю призводять до різкого зниження рівня політичної культури на інших рівнях зазначеної моделі – громадському та регіональному. Зокрема, на громадському рівні це виявляється у відчуженні й низькій довірі пересічних громадян до політики та її функціонерів, близькому до критичного збільшенні кількості громадян, які усвідомлено не бажають брати участь у заходах виборчої демократії тощо. Більшість українських громадян переконані, що вони не зможуть впливати на рішення, які приймаються владою, та хоч приблизно розбиратися в хитросплетіннях політики і державних справ.

Це свідчить про відсутність у свідомості більшості найважливішої складової «громадянської культури», що лежить в основі зацікавленого

відношення громадян до політики в стабільних демократіях – почуття політичної компетентності. Складається неусвідомлене та визнане самоусунення громадян від політичної діяльності на ґрунті відчуття некомпетентності в політиці. Як стверджує французький учений Д. Кола: «людина вважає себе некомпетентною і не усвідомлює, що її позбавляють конституційного права, навіть не бачить цього позбавлення, бо ілюзія некомпетентності створює справжню некомпетентність» [10, с. 105].

Треба долати існуючий і вже вкорінений в суспільне тло правовий нігілізм, зумовлений зневірою населення у можливості легального і правового розв'язання певних питань особистісного характеру, соціального, економічного або політичного змісту, а також відсутністю альтернатив щодо розв'язання таких питань з боку громадянського суспільства. Це обумовить зростання зацікавленості громадян у неформальному вирішенні власних проблем, сприятиме подоланню корупції та встановленню елементарного порядку. Громадська думка засвідчує, що рівень корупції в країні залишається дуже високим. Незмінним є факт, що вимагають хабарі вдвічі частіше, ніж пропонують. За даними досліджень, саме корупція є однією з причин, що призвела до масових протестів в Україні наприкінці 2013 р. – на початку 2014 р. Згідно з результатами дослідження «Барометру Світової Корупції» (Global Corruption Barometer) проведеного міжнародною організацією Transparency International у 2013 р., 36% українців були готові вийти на вулицю для боротьби з корупцією. Згідно з результатами проведеного Міжнародною фундацією виборчих систем (IFES) наприкінці 2013 р. дослідження громадської думки, корупція вже входила до переліку найбільших проблем населення і викликала особливе занепокоєння у 47% громадян. Згідно з дослідженнями Індексу сприйняття корупції українці вважають свою державу однією з найбільш корумпованих у світі: у 2012-2013 роках держава займала 144 місце з 176 країн, охоплених дослідженням [11].

Цікавим зразком консолідації громадськості у питанні подолання корупції є діяльність об'єднання Громадянське партнерство «За відкритість майнових декларацій публічних службовців України». До нього увійшли представники понад 40 моніторингових неурядових організацій, журналістських агенцій та індивідуальних розслідувачів. Разом з Transparency International Україна, Інформаційно-правовим центром «Наше право», Поліським центром міжнародних і регіональних досліджень, Донецькою обласною організацією Комітету виборців України та Дніпропетровським координаційно-експертним центром з питань регіональної політики провели національний моніторинг відповідності стилю життя високопосадовців змісту оприлюднених ними майнових декларацій, який тривав з жовтня 2013 року до березня 2014 року.

Метою було – дослідити стиль життя на відповідність змісту майнових декларацій міністрів, голів обласних державних адміністрацій, міських голів обласних центрів, а також усіх їхніх заступників. Аудит був здійснений, і 405 високопосадовців з яких 63 – керівники Уряду, міністри та їх заступники, 37 – голови Державних служб України та їх заступники, 153 – голови ОДА та їх заступники, а також 152 – міські голови (міст обласних центрів) та їх заступники з хвилюванням пояснювали чому зміст майнових декларацій не відповідає їхньому стилю життя [12]. Громадські моніторинги дозволили викрити лише верхівку корупційного айсбергу. Використовуючи свій досвід та результати досліджень, громадські організації спільно із міністерством юстиції та профільним парламентським комітетом розробили Антикорупційний пакет законів. І 7 жовтня 2014 року під загрозою бути закиданими гнилими томатами народні депутати України прийняли у першому читанні частину законопроектів Антикорупційного пакету.

Отже, небайдужість, активна позиція громадян може бути рушійною силою перетворень в Україні. Революція Гідності і Євромайдан продемонстрували високий рівень самоорганізації населення. Але, як ми бачимо, без взаємодії з державою, без визнання останньою громадянського суспільства в якості партнера може посилитися соціально-вибухова небезпека, яка буде мати зворотну, від стабілізаційної, силу.

Ефективне вирішення цих та інших завдань з метою забезпечення національної безпеки України можливе лише за умови повноцінного використання не лише всіх державних інститутів (особливо, враховуючи їх надзвичайно ослаблений стан), але й можливостей недержавного сектору, зокрема, потенціалу інститутів громадянського суспільства.

Література

1. Соловьев В. С. Сочинения в 15-ти т. / В. С. Соловьев / [отв. ред. А. А. Носов; сост. Н. В. Котрелев, А. А. Носов]. – М. : Наука, 2000. – Т. 1 : 1873-1876. – М. : Наука, 2000. – 391 с.
2. Гражданское общество в России: структуры и сознание / Холодковский К. Г., Димиченский Г. Г., Перегудов С. П. и др. — М. : Наука, 1998. — 256 с.
3. Гизо Ф. О средствах правления и оппозиции в современной Франции / Гизо Ф. // Классический французский либерализм: Сборник / [пер. с фр.]. — М. : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2000. — С. 263–506.
4. Дибиров А. Теория политической легитимности: Курс лекций / Дибиров А. — М. : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2007. — 272 с.
5. Гордієнко М. Цінності та ідеї громадянського суспільства в системі легітимного правління [Електронний ресурс] / М. Гордієнко // Сучасна українська політика: політики і політологи про неї. – К. : Український центр політичного менеджменту,

2008. — Спецвипуск: Політичний менеджмент. — 364 с. — Режим доступу до журн. : <http://www.politik.org.ua/vid/bookscontent.php3?b=28&c=694>
6. Уголовное право зарубежных государств. Общая часть: учебное пособие / [под ред. И. Д. Козочкина]. — М. : Омега-Л, Институт международного права и экономики им. А. С. Грибоедова, 2003. — 576 с.
 7. Поппер К. Открытое общество и его враги: в 2-х томах / Карл Поппер ; [пер. с англ.]. — М. : Феникс. — 1992. — Т. 1 : Чары Платона. — 1992. — 446 с.
 8. Україна в 2008 році : щорічні оцінки суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку : [монографія] / за заг. ред. Ю. Г. Рубана. — К. : НІСД, 2008. — 744 с.
 9. Сірик Д. Організаційно-правові форми участі громадян у діяльності виконавчої влади // Підприємство, господарство і право. — 2008. — № 9. — С. 48—51.
 10. Кола Д. Политическая социология / Доминик Кола ; [пер. с фр.; предисл. А. Б. Гофмана]. — М. : Весь Мир, ИНФРА-М., 2001. — 400 с.
 11. Джерела даних для індексу корупції – 2014 [Електронний ресурс]. Офіційний сайт Transparency International Україна. — Режим доступу до сторінки : <http://ti-ukraine.org/what-we-do/research/4527.html>
 12. Основні результати проведення аудиту відповідності стилю життя високопосадовців змісту їх майнових декларацій [Електронний ресурс]. Офіційний сайт Transparency International Україна. — Режим доступу до сторінки : <http://ti-ukraine.org/declarations/results>
 13. Оніщенко Н., Кузнецова Н. Громадянське суспільство і виклики часу: від теорії до практичних дій [Електронний ресурс] / Оніщенко Н., Кузнецова Н. // Віче. — 2014. — № 7. — Режим доступу до статті : <http://www.viche.info/journal/4133/>

В статье рассматривается специфика отношений гражданского общества и государства в условиях политического кризиса, развернувшегося в Украине в 2014-2015 годах. Предложена авторская модель партнерского взаимодействия, которая позволит объединить потенциал гражданского общества и государства, и обеспечит постепенную стабилизацию социально-политической ситуации в стране.

Ключевые слова: *политический кризис, партнерское взаимодействие, гражданское общество, гражданская активность, политическая система, государство, стабилизация.*

In the article the specificity of relations of civil society and the state as a political crisis that unfolded in Ukraine for 2014-2015 years. The author 's model of partnership that will combine the potential of civil society and the state and ensure the gradual stabilization of the socio-political situation in the country.

Keywords: *political crisis, partnerships, civil society, civil activity, political system, state, stabilization.*

Карчевська Олена Василівна — доцент кафедри політології та міжнародних відносин Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля кандидат політичних наук.

Рецензент: проф. Наумкіна С. М.

УДК 327.3(477)

Літвін Л. А.,
м. Сєверодонецьк**БАЛАНС СИЛ У МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ:
СУТНІСТЬ ТА РОЛЬ УКРАЇНИ**

У статті розглядаються сутнісні особливості балансу сил у міжнародних відносинах, аналізується роль сучасної України у формуванні та реалізації балансу сил, а також вплив українсько-російського конфлікту на геополітичну рівновагу світу.

Ключові слова: баланс сил, міжнародні відносини, формула рівноваги світу, українсько-російський конфлікт.

Протягом своєї історії людство зазнало безліч міжнародних і локальних конфліктів. І навіть у ХХІ столітті поряд з науково-технічним прогресом, демократизацією та глобалізацією спостерігаються локальні воєнізовані конфлікти, де задіяні національні інтереси держав, етнічні та територіальні питання, а також геополітичний порядок і розстановка сил на міжнародній арені. Не стала виключенням і Україна, де спостерігається один із найскладніших воєнно-політичних конфліктів останніх часів. Зважаючи на неспроможність сучасних міжнародних політико-правових норм забезпечити мир і стабільність, зокрема, в Україні, наразі необхідне певне оновлення концепції світового порядку, основою якого є баланс сил у міжнародних відносинах та рівновага світу. Цим і визначається актуальність даної теми.

Метою роботи є визначити сутність балансу сил у міжнародних відносинах та роль України в ньому.

Засади теорії й сам принцип політики балансу сил були розроблені й апробовані в державах Стародавнього Сходу та Стародавній Греції. Так, ще Фулідід у своїй роботі «Афіни проти Мелоса» описував формування балансу сил між давніми державами задля загального порядку й процвітання. Окремі елементи проблематики викладені в працях Н. Макіавеллі, Т. Гоббса, М. Вебера, А. Шопенгауера. Д. Г'юм зауважив, що теорія балансу сил ґрунтується на здоровому глузді та очевидній розсудливості. Автором сучасної теорії балансу сил беззаперечно вважають американського вченого Г. Моргентау (1904–1980), який проголосив її «основним і непорушним законом міжнародних відносин».

До нещодавнього часу в Україні приділялась недостатня увага дослідженням балансу сил у міжнародних відносинах та ролі України в ньому. Це питання розглядалось поверхнево, в контексті загальної характеристики міжнародних відносин, національних інтересів України, геополітики тощо. Але останні воєнно-політичні події активізували науковий інтерес щодо ролі України в розстановці сил на міжнародній арені. Наприклад, є цікавою робота М. Сунгуровського, який аналізує баланс сил і зміни в ньому на тлі українсько-російського конфлікту. Українська дослідниця О. Новакова розглядає українсько-російські відносини крізь призму зовнішньополітичних відносин європейських країн. На сьогоднішній день перспективами досліджень є роль України в міжнародному балансі сил, значення балансу сил для України, визначення особливостей модернізації сучасного балансу сил, оновлений геополітичний концепт розвитку для України тощо.

М. Мальський і М. Мацяк зазначають, що в зовнішній політиці реалізація концепції балансу сил полягала в тому, щоб не допустити переваг у тому чи іншому регіоні світу однієї з держав шляхом створення ворожих коаліцій [5, с. 283].

У той же час теорію балансу сил не визнають як ефективну й домінуючу багато вчених. Її критикували такі геополітики як Н. Спайкмен, Г. Кісінджер, Г. Шварценберг. За їх ствердженням, ідея сили переважає над ідеєю права, безпека держави ґрунтується тільки на її силі, та саме сили надається перевага як найдієвішому засобові зовнішньої політики.

Але, не зважаючи на можливу недосконалість теорії балансу сил, у сучасному глобалізованому високотехнологічному світі саме її реалізація може зберегти стабільний розвиток людства. Більше того, баланс сил у своїй основі не заперечує використання сили, а навпаки, обґрунтовує використання силових і коаліційних ресурсів для забезпечення світової рівноваги.

Узагалі, баланс сил у міжнародних відносинах (англ. Balance of power) – зовнішньополітична теорія, основною засадою якої є ідея закономірності розвитку відносин між державами в межах певних циклів упродовж усієї світової історії. Зміст теорії балансу сил формулюється в трьох тезах:

основою раціональних міжнародних відносин є стабільність, що ґрунтується на рівновазі сил держав, які потенційно можуть воювати між собою;

причиною війни є порушення рівноваги сил між державами-ворогами, що дає підстави сильнішій сподіватись отримати перемогу та робить її позицію безкомпромісною, а поведінку – агресивною;

стабільність можна підтримувати, створюючи коаліції, спрямовані проти найсильнішої з держав (порушника рівноваги), до того ж сумарна сила членів коаліції має бути не менша за силу протилежної сторони [5, с. 282].

Наразі саме коаліція європейських держав, зокрема, України, може стати одним із ефективних засобів вирішення геополітичної напруженості, що склалася, зберегти стабільність міжнародної системи, остаточно визначити вектори діяльності.

Головне в теорії балансу сил – це положення про державу-балансир. Як вважав Г. Моргентгау, той, хто контролює рівновагу, займає ключову позицію в системі балансу сил, оскільки саме «балансир» визначає результат боротьби за верховенство [8, с. 125]. Зважаючи на геополітичне положення, саме ідея держави-балансиру, саме шлях сильної «серединної» держави має стати успішною геополітичною стратегією України.

Саме в цій тезі й розкривається роль України в формуванні й функціонуванні балансу сил у міжнародних відносинах. Той, хто контролює територію України – той грає одну з основних ролей в світовій розстановці сил. Наразі головне завдання України – забезпечити контроль саме української держави на території країни, стабілізувати воєнно-політичну ситуацію й поступово реалізовувати тезу держави-балансиру.

Як зазначає директор військових програм Центру Разумкова М. Сунгуровський, саме Україні належить роль ключової ланки в суперництві ЄС і США з РФ – як потенційній складовій конкуруючих інтеграційних процесів: з одного боку, Східного партнерства ЄС і розширення НАТО, з іншого – євразійського проекту Російської Федерації. Якщо для ЄС – з його дещо бюрократичним підходом до партнерства – Україна до останнього часу не була головним пріоритетом, то для Російської Федерації недопущення виходу України з орбіти її впливу є принциповим питанням. За цих умов Україна може стати об'єктом торгу глобальних гравців. Щоб цього не сталося, Україна має перетворитися на справжнього суб'єкта міжнародних відносин – із самостійною, міцною внутрішньою, зовнішньою та оборонною політикою, підтримуваною більшістю громадян [6].

Практично це є дуже складним, неоднозначним шляхом. У світового співтовариства, українських учених і політиків сформувалось кілька поглядів на подальший розвиток України. Президент США Б. Обама запропонував польську модель перехідного періоду для України. Але більшість учених і дипломатів схиляються до фінської моделі. Саме її на початку конфлікту висунули два відомі геополітики – З. Бжезинський і Б. Скоукрофт.

Дійсно, польська модель, яка передбачає децентралізацію влади, «шокову терапію» в економіці, інтенсивність реформ тощо, виправдала б себе на початку незалежності української держави чи навіть зараз при відсутності воєнно-політичного конфлікту. Але на сьогоднішній день Україна потребує іншого підходу до вирішення ситуації, що склалася.

«Фінляндія зуміла зберегти свою внутрішню свободу й суверенітет, але протягом більш, ніж сорока років держава була змушена обмежувати свою зовнішньополітичну активність. Будь-яка держава, оточена більш сильними ворогами, може вижити лише двома способами – або бути вкрай войовничими, або проводити хитру політику домовленостей і балансування. Якщо Ізраїль є прикладом виживання за рахунок войовничості, то Фінляндія протягом «холодної війни» дотримувалася другої тактики» [1].

Фінська модель для України передбачає: будучи сусідом Російської Федерації, входити до Євросоюзу, але утримуватися від вступу в НАТО. Але наразі, коли воєнно-політичний конфлікт зайшов надто далеко й може перейти у фазу «заморожування», від України може знадобитися відмова й від вступу до ЄС (на певний час). Як би не хотілось усвідомлювати це правлячій еліті та частині населення, але це може стати єдиним засобом для збереження людських життів і територіальної цілісності. Назвемо це політичним гамбітом – необхідністю держави пожертвувати певним чинником розвитку задля реалізації більш значних національних інтересів.

Адже такі фактори як недостатньо міцний для цього конфлікту військовий потенціал України; неможливість вступу України до ЄС й НАТО в найближчі строки; фактична відсутність дієвої воєнно-політичної допомоги від європейських держав і країн НАТО; нівелювання світовим співтовариством низки міжнародних політико-правових документів щодо гарантування безпеки Україні не дадуть змоги українській державі так чи інакше вийти переможцем з цієї неоголошеної війни.

Противники нейтралітету стверджують, що неприєднання України до НАТО збільшуватиме подальші ризики зовнішніх загроз. Але, по-перше це буде тимчасовий захід (до цього питання можна повернутися через декілька років), по-друге, для вступу до ЄС та НАТО Україні необхідний час, якого зараз у держави немає. Альтернативою фінської моделі може стати тільки дійсна воєнно-політична підтримка України країнами НАТО.

І саме тут прослідковується порушення Російською Федерацією балансу сил, до якої призвела, зокрема, політика «умиротворення», яку реалізують країни Заходу. Кожна з цих країн, керуючись своїми причинами (банківські активи, газові питання, воєнні контракти тощо), забуває про

більш довгострокові та глобальні наслідки порушення світового порядку та стабільності, до якої може призвести їх політика.

За словами М. Сунгуровського, Російська Федерація, насправді, змусила світ боятися, що, з одного боку, значно пом'якшує тональність офіційних відносин з нею міжнародної спільноти та Заходу, обмежує можливості проведення більш жорсткої політики щодо неї навіть у випадку принципової незгоди з її кроками, а з іншого – додає Росії впевненості в реалізації її політики і привід вважати пострадянський простір законною зоною власного впливу з можливим її поширенням на окремі країни колишнього соціалістичного табору [6]. Звідси й витікає імітація політичних дій європейських країн і США щодо українсько-російського конфлікту, а також перетворення міжнародних домовленостей на політичний фарс.

Як уже було зазначено, українсько-російський конфлікт призвів до геополітичної напруженості – стану міжнародних відносин, що характеризується конфліктністю між акторами, глобальними загрозами та невдоволеністю однієї або кількох держав ситуацією, що склалася. Така напруженість є наслідком глобальних протиріч. Вона зачіпає питання суверенітету та незалежності держав, безпеки життя та здоров'ю населення, етнопонаціональні проблеми. По відношенню до існуючої міжнародної системи така напруженість носить деструктивний характер, що може призвести до ще більших глобальних загроз.

Саме правляча еліта й громадянське суспільство, які мають об'єднатися в прагненні зберегти територіальну цілісність і єдність народу України, повинні обрати для себе ту модель вирішення конфлікту, яка на сьогоднішній день стане найбільш ефективною для стабілізації ситуації й наблизить державу до реалізації обраної геополітичної стратегії.

З теорією балансу сил тісно пов'язана концепція формули рівноваги світу, бо в основі відображають одну мету – запобігання домінування в міжнародній системі однієї або групи держав, забезпечення підтримки міжнародного порядку. Взагалі, формула рівноваги світу – це концепція системи рівноваги сил, що характеризується відсутністю загальної конфронтації, допускаючи ймовірність конфліктів маргінального значення; розподіл світового впливу між окремими центрами сили – «полюсами» (традиційно оптимальною кількістю полюсів вважається п'ять) [Цит.: 5, с. 294].

Як влучно зазначив О. ф. Бісмарк, уся політика може бути зведена до формули – намагайся бути серед трьох у світі, де править крихкий баланс п'яти держав, це єдиний справжній захист проти формування ворожих коаліцій [2, с. 99].

Якщо Україна успішно реалізує вищезначену геополітичну стратегію держави-балансирю, вона зможе ввійти до цих п'яти держав не як просто «важлива територія», а як самостійний актор на міжнародній арені.

Американський учений М. Каплан вважає, що система рівноваги сил характеризується такими правилами, яких дотримуються «полюси»:

діяти з метою розширення власних можливостей, надаючи перевагу дипломатичним засобам перед військовими;

краще застосувати воєнну силу, ніж утратити змогу розширити свої можливості;

радше припинити воєнні дії, ніж повністю знищити одну з провідних держав;

діяти проти будь-якої коаліції чи однієї держави, що намагається домінувати в системі;

діяти проти держав, які підтримують наднаціональні принципи організації в системі;

давати змогу відновити статус переможеним та обмеженим у своїх можливостях провідним державам [4, с. 221].

Формула рівноваги світу знаходить своє відображення й в концепції світового порядку (за Г. Моргентау), яка ґрунтується на ідеї реалізації державами лише власних життєво необхідних інтересів і їхній добровільній відмові від інтересів впливу [8, с. 157].

Відомий російський геополітик В. А. Дергачов визначає світовий порядок як геополітичний устрій світу, та трохи інакше інтерпретує дану концепцію. За його словами, вже не є актуальною геополітична формула «Хто володіє Євразією, той володіє світом». У цивілізованій геополітиці стає популярною концепція нового світового порядку, в основі якої формула «Хто володіє інформаційними й біологічними технологіями, той володіє світом» [3]. Тому в сучасному світі примітивні загарбницькі війни в результаті призведуть тільки до дестабілізації міжнародної системи й кризових явищ.

Виходячи з цього, зрозуміло, що Україні для геополітичного суверенітету необхідний у першу чергу науково-технічний розвиток.

Таким чином, на сучасному етапі рівновага сил є найоптимальнішим концептом розвитку світової спільноти задля більш ефективної реалізації миру та стабільності. Можливою перспективою подальших досліджень є деяке оновлення розуміння формули рівноваги світу, її певна геополітична модернізація з позиції української держави, а також з урахуванням новітніх інформаційно-комунікативних систем.

У той же час саме додержання балансу сил у міжнародних відносинах може дати ту необхідну рівновагу, яка за допомогою норм міжнародного

права та правил дипломатії дає змогу міжнародній системі стабільно функціонувати та самоорганізовуватися.

Не можна недооцінювати роль України в реалізації світового балансу сил. Це повинні зрозуміти в першу чергу самі українці. В цьому основну роль мають відіграти громадянське суспільство й консолідована політична еліта, усвідомлення українцями себе єдиною незалежною нацією. Тоді Україна перетвориться в сильну державу-балансир – державу миру, благополуччя й порядку. В той же час для України баланс сил у міжнародних відносинах – це можливість стабільного розвитку без зовнішніх загроз та агресії з боку сусідніх держав.

Література

1. Бассетс Л. Финская модель для Украины / Льюси Бассетс [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://stockinfofocus.ru/2014/06/10/el-pais-finskaya-model-dlya-ukrainy/>
2. Бисмарк О. Мысли и воспоминания. Т.1. [Перевод с нем. под ред. А. С. Ерусалимского] / Отто фон Бисмарк. – М. : ОГИЗ. – 334 с.
3. Дергачёв В. А. Геополитика. Русская геополитическая энциклопедия / Владимир Александрович Дергачёв [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://dergachev.ru/Russian-encyclopaedia/index.html>
4. Каплан М. Система и процессы в международной политике / Мортон Каплан // Теория международных отношений: [Хрестоматия] / [Сост., науч. ред. и коммент. П. А. Цыганкова]. – М. : Гардарики, 2002. – С. 220–235.
5. Мальський М. З. Теорія міжнародних відносин: [Підручник. 2-е вид., перероблене і доп.] / Мальський М. З., Мацяк М. М. – К. : Кобза, 2003. – 528 с.: іл.
6. Сунгуровський М. Геополітичний аналіз балансу сил і змін у ньому на фоні російсько-українського конфлікту / Микола Сунгуровський [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.razumkov.org.ua/ukr/article.php>
7. Стратегічний вибір: основні моделі національної безпеки та зовнішньої політики України / Центр дослідження міжнародних відносин за підтримки The Black Sea Trust for Regional Cooperation of the German Marshall Fund [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://cs.cirs.kiev.ua/images/stories/2014/Strategychni_ alternatyvy.pdf
8. Morgenthau J. H. Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace. Fifth Edition, Revised / Hans J. Morgenthau. – New York : Alfred A. Knopf, 1978. – 210 p.

В статье рассматриваются существенные особенности баланса сил в международных отношениях, анализируется роль современной Украины в формировании и реализации баланса сил, а также влияние украинско-российского конфликта на геополитическое равновесие мира.

Ключевые слова: баланс сил, международные отношения, формула равновесия мира, украинско-российский конфликт.

The article reviews the essential features of the balance of power in international relations, analyzed the role of modern Ukraine in the formulation and implementation of the balance of power and influence Ukrainian-Russian conflict in the geopolitical balance in the world.

Keywords: *balance of power, international relations, formula balance of the world, Ukrainian-Russian conflict.*

Літвін Лілія Анатоліївна — доцент кафедри політології та міжнародних відносин Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, кандидат політичних наук.

Рецензент: проф. Барановський Ф. В.

УДК 327

Мазур О. Г.,
м. Сєверодонецьк

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВ

У статті досліджується еволюція наукових підходів до пояснення феномену зовнішньої політики. Аналізуються визначення і дефініції цієї політологічної категорії, сформовані представниками провідних дослідницьких напрямів політології та міжнародних відносин. Надається авторське бачення зовнішньої політики у контексті модернізаційних і глобалізаційних політичних процесів сучасності.

Ключові слова: зовнішня політика, держава, національні інтереси, стратегія, міжнародні відносини, сила, співробітництво.

Постановка проблеми у загальному вигляді. В умовах поширення взаємозалежності між країнами в економічній, політичній і культурній сферах, що супроводжує процеси глобалізації, феномен зовнішньої політики, як діяльність щодо впровадження національних інтересів держави, набуває великої суспільної значимості й очевидної необхідності наукового пізнання. Як відомо, зовнішня політика детермінується внутрішньодержавними процесами і пріоритетами, тож має відбудовуватися з урахуванням національної специфіки та світових політичних тенденцій. У сучасному науковому дискурсі існує декілька точок зору на сутнісний зміст зовнішньої політики, які не є взаємоузгодженими щодо загальних аспектів цього феномену.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Попри тривалу еволюцію уявлень про діяльність країни на світовій арені, дискурс щодо дефініювання й інтерпретації категорії зовнішньої політики, як і раніше, визначається суперечливістю та різноманітністю. Зовнішня політика є предметом досліджень політологічного, міжнародного, правознавчого сегменту наукової сфери, але узгоджене, адекватне сучасним світовим реаліям уявлення про зовнішню політику держави знаходиться у стадії розробки.

Починаючи з Платона й Аристотеля, різні філософські школи прагнули створити систему понять, категорій і принципів, що дозволяють аналізувати складну і рухому сферу діяльності держави – зовнішню політику. Філософи минулого – І. Кант, Г. Гегель, Т. Гоббс, Ш. Монтеск'є

та багато інших зробили значний внесок у формування прогресивних ідей міжнародних відносин і зовнішньої політики. У сучасному науковому дискурсі виокремлюються два основних підходи до трактування феномену зовнішньої політики: реалістичний та ідеалістичний.

У першому, представленому здебільшого прихильниками політичного реалізму (С. Браун, Б. Броді, М. Каплан, Г. Моргентау, С. Хоффман, Р. Юхансон та ін.), зовнішня політика розглядається крізь призму національних інтересів. Г. Моргентау розрізняє національні інтереси необхідні (постійні) та другорядні (перемінні). М. Каплан виокремлює об'єктивні й суб'єктивні національні інтереси. П. Асснер наголошує на внутрішніх і зовнішніх компонентах національного інтересу. Ю. Кукулка пропонує поділяти їх на екзистенціональні й функціональні інтереси. В. Удалов виокремлює інтереси, що збігаються, і взаємовиключні інтереси, дійсні та уявні тощо. Така багатоплановість призвела до відмови деяких дослідників визначати це поняття. Так, відомі політологи К. Холсті, Б. Рассет і Г. Старр цілковито відкидають концепцію національних інтересів, пропонуючи натомість концепцію цільових настанов. Англо-американська школа, яка дотримується державно-центристської моделі міжнародних відносин, представлена концепціями таких вчених реалістичного і неореалістичного напрямку як Б. Бузан, Х. Булл, Р. Гілпін, К. Уолц, Ф.Константен.

Вчені, що тяжіють до ідеалістичного спрямування – А. Архарія, А. Вольферс, Д. Кауфман, К. Норр, Ф. Трегер та ін., будують зовнішньополітичні концепції, відштовхуючись від загальнолюдських ідей, поведінки, свідомості, тобто пов'язують національні інтереси з системою базисних цінностей суспільства, що реалізуються через свідомість.

Окремі теоретико-методологічні і практичні питання заявленої проблеми розглянуто у працях вітчизняних вчених А. Гальчинського і С. Пирожкова. Зовнішні загрози і розвиток співробітництва України з євроатлантичними структурами докладно проаналізовані у працях О. Бодрука, загальнофілософські проблеми, гуманітарний чинник безпеки — в дослідженнях Л. Губерського і О. Лановенка, економічні ризики — Д. Прейгера і А. Сухорукова, демографічні проблеми — О. Хомри тощо.

Аналітичний доробок у розвиток концепції історизму зовнішньої політики України зробили провідні вчені національної історичної школи і представники школи українських міжнародників: С. Віднянський, О. Гуржій, П. Калениченко, В. Матвієнко, І. Мельникова, В. Смолій, П. Сохань, а також історики-міжнародники М. Білоусов, В. Бруз, В. Манжола, Ю. Мацейко, І. Петерс, Г. Цветков, А. Шлепаков та ін. Крім зазначених авторів ґрунтовні розвідки В. Копійки і Т. Шинкаренку

присвячені питанням європейської інтеграції; праці А. Ліпкана — основам національної безпеки України; Л. Чекаленко — становленню і розвитку зовнішньої політики України тощо.

Російська школа дослідників міжнародних відносин, які здебільшого є прихильниками постреалізму і державно-центристської теорії, представлена доволі відомими іменами. Серед сучасних учених — К. Гаджієв, М. Загладін, Ю. Колосов, М. Косолапов, О. Панарін, О. Топорнін, А. Торкунов, Д. Тренін, П. Циганков та ін. Серед новітніх привертає увагу теоретизування відомого ученого О. Дугіна, який, надаючи суверенітету рис актуальності і стратегічності, визначає притаманність його лише США.

Тому нагальною науковою потребою, на наш погляд, є конкретизація та впорядкування тих наукових конструктів, які намагаються пояснити багатоманітність, мінливість і складність зовнішньої політики з позицій раціонального підходу та ідеалістичних парадигм, що ми і визначаємо за мету написання даної наукової статті.

Виклад основного матеріалу дослідження. Зовнішня політика виступає одним із сегментів політики в цілому, яка має всеохоплюючий характер і вирішальне значення у регулюванні суспільних відносин. Інтерпретація поняття «зовнішня політика» здійснюється в контексті її взаємозв'язку з міжнародними відносинами, де держава є одним з акторів, і зі сферою публічної політики, де має місце тлумачення феномену як:

цільового характеру діяльності держави в міжнародному інформаційному просторі;

пошуку взаємоузгодження внутрішньої і зовнішньої політики;

детермінації засобів, методів і функцій зовнішньої політики;

механізму формування та реалізації зовнішньої політики у взаємозв'язку держави з іншими учасниками, у тому числі акторами «поза суверенітетом»;

похідна від типу держави згідно переважаючим рисами його зовнішньополітичного курсу. По суті, всі ці проблеми лежать в основі зовнішньополітичного аналізу як такого.

Зовнішньополітичний дискурс сучасності, як у цілому постмодерністський, характеризується «плюралізмом істин», а отже, і наявністю низки наукових течій, напрямків та шкіл, відмовою від спроб створення загальної теорії. По суті він перетворився в актор-специфічну теорію з акцентом на «black box» (decision-making process), тобто на особливості та закономірності процесу прийняття рішень, а не самі рішення держави як єдиного монолітного актора, метою діяльності якого в системі

міжнародних координат є максимізація користі від тієї чи іншої зовнішньополітичної акції.

Дослідження феномена зовнішньої політики в теорії міжнародних відносин є переважаючими. Такі наукові тенденції склалися під впливом етатистських політологічних теорій, які послуговували фундаментом для неї. Однак поняття зовнішньої політики залишається надзвичайно дискусійним.

Змістовна сутність зовнішньої політики стала предметом політологічного дискурсу між різними напрямками наукового аналізу. Можна погодитися з американським ученим Х. Буллом у тому, що основними серед них є класичне й наукове спрямування. Класичний напрям ґрунтується на філософії, історії та праві. Його прихильники приходять до своїх висновків на основі недосконалих процесів перцепції або інтуїції. Науковий напрям базується на логічних, математичних та емпіричних методах пізнання [Цит. за 26, с. 20]. Класична або традиціоналістська школа поєднує реалістичні і ідеалістичні наукові підходи до міжнародних відносин. Реалістичний підхід трактує зовнішню політику з точки зору політичного та структурного реалізму, неореалізму та глобалізму; а ідеалістичні концепції представлені традиційною ідеалістичною теорією міжнародних відносин і зовнішньої політики і неоліберальною теорією.

Ідеалізм, або ліберально-ідеалістична пізнавальна традиція, почав формуватися в античні часи і є спадщиною давньогрецьких і давньоримських філософів і мислителів. Уявлення про політичну демократію, права громадянина і політичної справедливості (Аристотель), про ідеальний державний устрій (Платона), правові основи міжнародної політики і гуманізм (Цицерона) дали поштовх розвитку ідеалістичної парадигми. У цілому, античні філософи були впевнені у суб'єктивному характері зовнішньої політики держави, заснованої на мудрості і справедливості і забезпечує добробут громадян [1, с. 380-385].

Елементи ідеалістичного бачення світу, держав, політичних процесів і явищ є в трактатах середньовічних теологів і мислителів епохи Просвітництва і Нового часу (Ф. Аквінського, Альберта Великого, Т. Мора, Т. Кампанелли, Г. Гроція, Дж. Локка, Жан-Жака Руссо).

Засновник міжнародного права у буржуазній політичній науці Р. Гроцій закликав відмовитися від застарілих підходів у вирішенні міжнародних конфліктів, виступав за використання у зовнішній політиці держав тільки мирних політичних методів і засобів. Питання співвідношення війни і права у зовнішній політиці держав займає центральне місце у праці мислителя «Про право війни і миру». На його думку, тільки мир відкривав можливості для вирішення проблем, що

виникають між країнами. Звідси впливає вихідне положення концепції Г. Гроція – необхідно утримуватися від застосування сили у зовнішній політиці, оскільки «силова боротьба» – не єдиний засіб відстоювання державних інтересів. Навіть у випадку розв'язання війни будь-якою державою, необхідно для початку використовувати процедуру примирення шляхом безпосередніх переговорів або врегулювати конфлікт за допомогою посередника.

На рубежі XVIII та XIX ст. створюються сприятливі умови для розвитку ліберально-ідеалістичних теорій і формування політичних програм. Необхідність досягнення «вічного миру», правового регулювання міждержавних відносин і розвитку міжнародних інститутів як механізму усунення війни стали предметом наукових досліджень філософів і правознавців того періоду. Зокрема, слід відзначити І. Канта – автора ідеї «загального цивільного стану», Дж. Бентама – автора поняття «обмеження сили» у зовнішній політиці і Дж. Мілля, який висунув ідею індивідуальної свободи і громадського суверенітету, а також Г. Гегеля з його концепцією «громадянського суспільства» та міжнародних відносин, заснованих на дотриманні правових норм. Визначена наукова тенденція послугувала ґрунтовним базисом для подальших досліджень зовнішньої політики на засадах політичного ідеалізму.

Ідеалістичний науковий напрямок у вивченні поведінки держави у міжнародному просторі концептуально оформився в першій третині XX ст. Яскравим прикладом впровадження теоретичних засад ідеалістичної теорії зовнішньої політики у політичну практику стала позиція Президента США В. Вільсона щодо Ліги Націй та сучасних міжнародних відносин. Його погляди сформувалися під значним впливом ідей Дж. Бентама і знайшли своє втілення у програмних гаслах кардинальної трансформації міжнародних відносин: «світ через право», «гармонія інтересів», «світова гармонія», «міжнародне право як світовий скарб моральних цінностей». Принципи самовизначення націй, відкритості дипломатії і зовнішньополітичної орієнтації діяльності на демократію і міжнародне співробітництво, які запропонував президент США на Версальській мирній конференції, ознаменували практичне застосування концепції ідеалізму в реальну зовнішню політику держав. Програма передбачала створення в Західній Європі системи колективної безпеки для запобігання конфліктів та забезпечення гармонії інтересів великих і малих держав. Гарантом дотримання всіма державами універсальних норм міжнародного права та інструментом попередження конфліктів повинна була виступати спеціально для цього створена Ліга націй. Однак доктрина світового порядку, сконструйована на засадах ідеалізму, виявилася несумісною з

міжнародно-політичними реаліями 20-30-х років ХХ ст. Основними факторами, що унеможлилювали здійснення зовнішньої політики за принципами ідеалізму, стали нездатність Ліги націй вплинути на мілітаристські тенденції у світі і Друга світова війна, і це стало своєрідною демонстрацією неадекватності реальних міжнародних відносин і уявлень про них. Однак ця наукова традиція, незважаючи на жорстку критику з боку представників різних шкіл міжнародних відносин, продовжує залишатися теоретичним фундаментом ліберальних ідей і політичних концепцій зовнішньої політики.

Характеризуючи теоретичні погляди ідеалістів щодо зовнішньої політики держав, слід зауважити, що представники цього напрямку вважають людину її рушійною силою. Оскільки, на їх думку, людина фактично реалізує зовнішню політику, вона безпосередньо зацікавлена у гармонійному і безконфліктному досягненні зовнішньополітичних цілей завдяки діяльності міжнародних організацій, верховенства міжнародного права, які повинні встановлювати і регулювати взаємовідносини між державами. Стверджуючи етику (моралізаторство) і право (легалізм) в якості центральних категорій і першооснови міжнародних відносин, акцентуючи увагу на загальнообов'язковості абстрактних морально-етичних і правових ідеалів і критеріїв, ідеалісти розглядали міжнародні відносини як універсальну монолітну статичну систему етичних та юридичних норм (нормативизм), які є незмінними і незалежними від волі держав. У роботах вони, як правило, використовували традиційну ліберальну фразеологію, акцентували увагу на необхідності захисту свободи і демократії на міжнародній арені, жорстко критикували принцип «балансу сил» і наголошували на необхідності реалізації ліберальної утопії створення універсальної міжнародної організації та світового уряду.

У результаті створювалися теоретичні конструкції з ідеальними параметрами, які неадекватно відображали європейські і глобальні реальності. Протиставляючи «балансу сил» міжнародні організації, американські політологи-ідеалісти Д. Перкінс, У. Ліппман, Ф. Таненбаум, Т. Мюррей, Д. Фосдик, П. Лайнбарджер, Ч. Маршалл, Е. Еліот та ін. перебільшують їх роль у міжнародних відносинах держав. Згідно професору Колумбійського університету Ф. Таненбауму, зовнішня політика держави відображає основні моральні та правові цінності, закріплені у суспільстві. Для США, наприклад, це віра у рівність людей, расову терпимість, демократичний спосіб життя, місцеве самоврядування, впевненість у можливості викорінення зла, заперечення утопізму, догматизму, формалізму і фанатизму. «Для нас безпека мислима тільки в

світі справедливості», – зауважує американський історик у роботі «Американська традиція у зовнішній політиці» (1955).

Провідним представником політичного ідеалізму є Д. Перкінс, професор Рочестерського університета, президент Американської асоціації істориків. Серед його праць – «Америка і дві війни» (1944), «Зовнішня політика і американський дух» (1957), «Американський шлях» (1957). Сутність ідеалізму професор висловив на сторінках своєї книги «Американський підхід до зовнішньої політики» (1962), коли написав, що «ідеї та ідеали в поєднанні з певними матеріальними передумовами є найважливішими чинниками у здійсненні зовнішньої політики» [23, с. 290-291].

Таким чином ліберально-ідеологічне трактування зовнішньої політики зводилося до толерантної діяльності держави у відносинах з іншими суб'єктами міжнародних відносин, заснованої на універсальних моральних і правових цінностях.

Оновлений ідеалістичний підхід до зовнішньої політики представлений лібералами-інтернаціоналістами, які сподіваються вийти за межі політики сили і звернутися до світового порядку, заснованого на праві і міжнародних інститутах. Знані дослідники Дж. Най і Р. Кохейн, засновники неолібералізму в теорії міжнародних відносин, переконані, що активну роль у сучасному світі «відіграє тісна взаємодія товариств різних держав, яке не піддається державному контролю» [12, с. 153]. На думку Р. Кохейна, ефективне співробітництво міжнародних акторів може здійснюватися за допомогою наступних функціональних детермінант: пом'якшення наслідків міжнародної анархії, стимулювання децентралізованого здійснення угод; поліпшення інформації про поведінку акторів; сприяння зміні структури операційних витрат співробітництва, скорочення стимулів для порушення принципів режиму» [21, с. 16].

Дослідники зазначають, що в переважній більшості зовнішніх інтеракцій діяльність держави обмежується або констатацією транснаціональних взаємодій або зміною зовнішньої і внутрішньої політики під їх впливом. Наприклад, інституційна система раннього попередження та кризового врегулювання, яка вже сформувалася в рамках Спільної зовнішньої політики і політики безпеки Європейського союзу, повністю відповідає таким ідеалістичним методам урегулювання конфліктів як правове регулювання і збільшення ролі міжнародних організацій [18, с. 108].

А сформульований американським політологом Дж. Наєм постулат про ефективність «м'якої могутності» у зовнішній політиці держав стає особливо актуальним. Згідно ученому, «м'яка сила» – це здатність

мотивувати міжнародних партнерів прагнути до результатів, цікавих для вас». Професор Гарвардського університету переконаний, що використання «м'якої сили» у зовнішній політиці є фактором, який полегшує взаєморозуміння в міжнародних відносинах. «М'яка сила» – це здатність залучати інші держави до взаємовигідної співпраці, але з точки зору того, хто володіє нею [22].

Поділяючи міць держави на жорстку силу (*hard power*) і м'яку силу (*soft power*), Дж. Най зазначає, що «тверда сила» забезпечується сукупною політичною, економічною і фінансовою міццю, а «м'яка сила» проявляється у культурі, цінностях і політичній ідеології. При цьому інструменти «м'якої сили» найчастіше є більш дієвими для досягнення зовнішньополітичних завдань, ніж силові компоненти [11, с. 30-32].

Такий своєрідний ренесанс ідеалізму пов'язаний із тенденцією до переоцінки принципу свободи вибору у зовнішній політиці, яка будується на ідеалістичних уявленнях про моральне і законослухняне мислення політичних діячів та вчених. Коментуючи підйом ідеалізму в ХХ ст., відомий британський історик і політолог Е. Карп (1892-1982) вважав, що цей феномен пов'язаний з бажанням його прихильників створити нову утопію у сфері міжнародних відносин [19, с. 27].

Представники іншої теоретичної парадигми – політичного реалізму – піддали критиці відірвані від реального ґрунту світової політики абстрактні теоретичні побудови ідеалістів. В інтерпретації Дж. Кеннана, У. Ліппмана, Р. Арона, Дж. Френкеля, З. Бжезінського, У. Росту, Г. Кіссінджера, К. Томпсона, С. Хантінгтона та ін. міжнародні відносини постали не як універсальні конструкції статичних правових і морально-етичних норм, а як своєрідна соціальна структура, в якій відбуваються динамічні політичні процеси. Для представників школи політичного реалізму міжнародні відносини є ареною боротьби за владу між ключовими політичними акторами (головним чином, державами), яка обумовлена характером «людської природи» і є «вічним» явищем світової політики. Реалісти стверджували, що у своїх діях держави виходять виключно зі своїх інтересів, причому при їх формулюванні та реалізації визначальними є владно-силові міркування, а морально-етичні цінності є проблемою індивідуального вибору кожного політика. У ході боротьби за владу прагнення держав, які намагаються зберегти *status quo* або змінити його на свою користь, неминуче призводить до формування системи «балансу сил», тому періоди миру розглядалися як результат стабільної рівноваги між центрами сили (великими державами), коли їх амбіції і могутність врівноважують і тим самим паралізують одна одну, а війни – як наслідок порушення «балансу сил». В цілому реалізму властиві прагматизм,

доцільність, звільнений від морально-етичних міркувань раціоналізм і тверезий розрахунок, а до його недоліків слід віднести надмірно раціональне сприйняття політики і недолік уваги до духовних чинників розвитку (насамперед до ідеологій).

Джерела політико-реалістичного погляду на зовнішню політику можна знайти в античності. Засновником такого підходу загально визнаним вважається старогрецький історик Фулідід, який стверджував, що основою зовнішньої політики держави є не стільки дії конкретних особистостей, скільки об'єктивні і незалежні від волі людей, інтереси. Основну причину воєн і політичних дій він вбачав у чисто матеріальних факторах, насамперед у прагненні боротися за власний добробут і процвітання [Цит. за 2, с. 36].

Сповідував реалістичну традицію дослідження зовнішньої політики і середньовічний філософ Н.Макиавеллі. Розробляючи основні засади діяльності правителів, канцлер Флорентійської республіки стверджував, що успішна зовнішня політика визначається її доцільністю, тобто спрямованістю на досягнення добробуту держави, який, відповідно, проявляється у добробуті громадян [8, с. 116].

На думку Н. Макиавеллі, ефективність зовнішньої політики держави може бути забезпечена за рахунок дотримання семи принципів. Серед яких: відповідність зовнішньополітичних дій силі і можливостям держави; спрямованість на підтримання вигідного для держави дисбалансу сил у найближчому оточенні [8, с. 73]; недопущення зміцнення і об'єднання своїх політичних супротивників; об'єктивне ставлення до альянсів і союзів з іншими державами; обмеження допомоги іншим державам, щоб не сприяти зростанню їх могутності; толерантне поводження по відношенню до переможених і поневолених державам [8, с. 76]; виконання угод, укладених державою, завжди розглядати з точки зору їх відповідності політичної ситуації і вигідності.

Таким чином, Н. Макиавеллі розглядав зовнішню політику як сферу дій держави, підпорядковану лише державним інтересам і обумовлену власними можливостями та ресурсами, а також розстановкою міжнародних сил. Попри звинувачення у політичній безпринципності, погляди філософа в подальшому були затребувані для розвитку раціонального наукового підходу до політичних відносин.

Внесок у розвиток фундаментальних принципів реалістичної парадигми зовнішньої політики належить видатному німецькому соціологу М. Веберу (1864-1920). Він розглядав проблематику зовнішньої політики у працях «Покликання до політики» та «Політичні спільноти і господарство». На думку М. Вебера «головним засобом політики є насильство» [4, с. 12].

Філософ упевнений, що силова сутність політики найбільш чітко проявляється у міжнародних відносинах, де будь-які політичні союзи, альянси й об'єднання – це утворення, пов'язані з насильством. Більше того, М. Вебер стверджував, що існує пряма залежність розвитку економічних процесів від силових політичних інтересів.

Теоретичні основи реалістичної концепції зовнішньої політики держав були закладені американським політологом Г. Моргентау у праці «Політичні відносини між націями. Боротьба за владу» і французьким ученим Р. Ароном у його фундаментальному дослідженні «Мир і війна між націями» [3]. Одним з найбільш красномовних принципів теорії політичного реалізму стала теза про необхідність розглядати міжнародні відносини з позицій зовнішньої політики як постійної боротьби держав за оволодіння та утримання влади в світовому масштабі. «Міжнародна політика, подібно до будь-якої іншої політики, є боротьбою за владу; якою б не була кінцева мета зовнішньої політики, її безпосередньою метою є влада», – пише Г. Моргентау [10, с. 77]. На думку вченого, «...зовнішня політика, обумовлена універсальними моральними принципами і відсуває національний інтерес на задній план, є... політикою національного самогубства - дійсного або потенційного» [Цит. за 6, с. 270].

Прихильниками реалістичного напрямку, такими як С. Браун, Б. Броді, М.Каплан, Г. Моргентау, С. Хоффман, Г. Юхансон та ін., зовнішня політика розглядається через категорію національних інтересів. Представники традиціоналістського напрямку політичного реалізму досліджують динаміку взаємовідносин держав як наслідок зіткнення їх основних інтересів. Залежно від ступеня узгодженості основних інтересів держав, має місце та чи інша модель зовнішньополітичної взаємодії. Головну роль у процесі формування та орієнтації національних інтересів у міжнародному інформаційному просторі політологи надають категорії сили, та, насамперед, військової сили. Зовнішня політика розглядається «реалістами» як боротьба суверенних держав за владу і перевагу. Саме ця боротьба детермінує всі світові політичні процеси.

У рамках реалістичного підходу поведінка держави у міжнародному просторі розглядається науковцями з двох позицій:

як суб'єкта міжнародних відносин, якщо держава діє з метою реалізації власних інтересів (інтенцій);

як об'єкта, якщо дії держави носять переважно характер реакції на зовнішні або внутрішні подразники.

Таким чином, зовнішньополітична діяльність держави може виявлятися як адаптація до міжнародного середовища або як реакція на нього. Отже, суб'єктна та об'єктна зовнішньополітична діяльність

здійснюється між внутрішнім та зовнішнім державними середовищами і являє собою специфічну сферу державної активності. Саме цю особливість мав на увазі англійський дослідник міжнародних відносин В. Веллейс, визначивши зовнішню політику як «простір політичної поведінки держави, певний зв'язок між її внутрішніми справами і міжнародною спільнотою» [27, с. 7]. Специфіка зовнішньої політики полягає в її подвійній природі, що проявляється під впливом внутрішніх проблем держави, і можливостей і обмежувальних чинників, які створюються зовнішнім середовищем.

Виходячи з аналогічного розуміння зовнішньої політики держави, Дж. Розенау визначає чотири її типи: слабку, агресивну, активну і консервативну. Причому консервативна, на думку Дж. Розенау, є оптимальною зовнішньою політикою, яка ґрунтується на вже досягнутій рівновазі між середовищами, і яку держави намагаються зберегти. Політичні еліти спрямовують свої зусилля на те, щоб зберегти status quo, розглядаючи будь-які його зміни як такі, що загрожують їхнім інтересам [25, с. 25].

Ще один принциповий елемент політики – рішення, які, на думку українського політолога-міжнародника Я. Петрася, є «актом невідповідного (тобто свідомого) вибору певної дії або відмови від неї» [24, с. 53]. Рішення є вибором способу дій або бездіяльності у певній ситуації, яка визначається своєрідною комбінацією параметрів. Як стверджує англійський дослідник Дж. Франкель, зовнішня політика – це сукупність дій і прийнятих рішень у відносинах з іншими державами [20, с. 15].

Поєднуючи відомі концепції міжнародних відносин Дж. Гоббса, Г. Гроція та спираючись на ідеї німецького генерала К. фон Клаузевіца (1780-1831) про природу війни та військову стратегію, французький дослідник Р. Арон, розглядав зовнішню політику держав, як суперництво за силу, владу і могутність. При цьому Р. Арон розглядав силу як сукупність військових, економічних і моральних факторів, владу як можливість здійснювати державні рішення в межах своєї території, могутність як здатність однієї країни нав'язати свою волю іншим [3, с. 35].

Однак було б неправильно вважати реалістичну теорію зовнішньої політики монолітною і безапеляційною. Жвава дискусія щодо сутності зовнішньої політики досі ведеться між прихильниками даного наукового напряму. Це демонструє робота директора Вашингтонського центру досліджень зовнішньої політики А. Уолферса «Суперечності та співпраця. Есе з міжнародної політики». Відповідно до принципів політичного реалізму, основним мотивом поведінки держав на міжнародній арені, він вважає національні інтереси. У той же час зовнішня політика держав не є автоматичною реакцією на зовнішні виклики. На погляд дослідника, вона детермінована:

психологічними особливостями особистостей політичних лідерів (що зазначають прихильники модерністського або біхевіористського підходу); зростаючою взаємозалежністю держав.

Саме тому, міжнародні відносини, що складаються з різноманітності зовнішніх політик різних держав, не тільки не виключають, але й передбачають міжнародне співробітництво, яке розуміється як взаємодія між державами [Цит. за 17, с. 334-337].

Неореалістичні теорії зовнішньої політики, на відміну від класичного реалізму, постулюють мотивацію діяльності держави у міжнародному просторі, засновану на переважному впливі структури світової політичної системи, яка створює для них можливості та обмеження. Неореалізм, який розвивався в першу чергу завдяки працям К. Уолтца, Г. Гілпина і К. Кіндермана, Дж. Грико, Дж. Миршаймера, Л. фон Бергаланфі та ін., поставив собі за мету поєднати принципи класичного реалізму з теорією міжнародних систем.

На думку К. Уолтца, зовнішня політика держав підпорядкована принципу «раціонального егоїзму», згідно з яким вони застосовують силу лише за певних умов, які їх політична еліта інтерпретує як сприятливі [5, с. 93].

Характерною тут є позиція російського дослідника міжнародних практик співпраці у сфері безпеки професора В. Е. Петровського, який зазначає, що зовнішня політика сучасних держав обумовлюється їх потребою у безпеці або в автономії. Таким чином, сильна держава забезпечує безпеку для менш сильної, збільшуючи тим самим автономію прийняття рішень; а слабка регіональна держава отримує гарантії безпеки в обмін на дотримання політичного курсу сильного партнера [13].

А Г. Гілпін у роботі «Війна і зміни у світовій політиці» («War and Change in World Politics») стверджує, що зовнішня політика держав обумовлена їх бажанням максимізувати власну вигоду, тому вони діють раціонально, тобто із багатьох можливих рішень у будь-якій ситуації вибирають оптимальні [Цит. за 16, с. 75-76].

З точки зору одного з засновників біхевіористичного підходу Л. фон Бергаланфі, зовнішня політика держави є реакцією її національного Центру прийняття рішень на зовнішні (або за певних обставин – внутрішні) подразники і може бути пов'язана з її опором зовнішнім впливам, або з реалізацією власних інтересів у міжнародному середовищі. Але в будь-якому випадку, зовнішня політика є взаємозв'язком між зовнішнім і внутрішнім державними середовищами і реалізується через владні інститути суверенної національної держави [Цит. за 17, с. 338].

Виняткова позиція в теоріях зовнішньої політики належить концепції революційної трансформації світового порядку, розробленій К. Марксом, Ф. Енгельсом і В. Леніним. З точки зору представників даного теоретичного напрямку, внутрішня і зовнішня політика пов'язані, і цей зв'язок є детермінованим. З позицій ортодоксального марксизму, зовнішня політика є відображенням класової сутності внутріполітичного режиму і залежить врешті від визначаючих цю сутність економічних відносин суспільства. Звідси висновок про те, що міжнародні відносини в цілому носять «вторинний» і «третинний», «перенесений» характер.

Зовнішню політику, як діяльність держави на міжнародній арені, К. Маркс відносив до сфери політичної надбудови, котра визначається існуючим економічним ладом. У роботі «Брошури Б. Бауера про колізії з Росією» К. Маркс, аналізуючи особливості формування зовнішньої політики епохи капіталізму, відзначає існування в ній феодальних традицій. З цього приводу філософ зазначає, що «товариство з сучасним способом виробництва потребує інших міжнародних відносин, ніж феодальне» [9, с. 261]. У «Викритті дипломатичної історії XVIII століття» вчений стверджує, що для буржуазії вітчизна там, де вона отримує «зі своїх капіталів найбільш високі доходи», і показує залежність дипломатичної практики буржуазних держав від гонитви за прибутком [9, с. 275].

Згідно марксистської теорії, зовнішня політика при капіталізмі характеризується суперництвом експлуаторів різних країн за право експлуатувати інші країни і народи, і, як наслідок: «ворожнеча різних груп капіталу провокує протиставлення народів один одного, спроби захопити і придушити інші країни» [15, с. 12].

Зростаючу поляризацію світового співтовариства і виразні тенденції до поділу держав на експлуаторів і експлуатованих зазначає у своїй роботі «Світове господарство і імперіалізм» відомий російський марксист Г. Бухарін. Становлення імперіалізму, на його погляд, призводить до неминучості використання силових та військових засобів у зовнішній політиці держав, мілітаризму і агресивності як норми їх взаємовідносин.

Значно більше своєї уваги зовнішній політиці приділив В. Ленін. На думку В. Леніна, сучасний йому імперіалістичний світ характеризується тим, що «є тільки дві основні групи країн: ті, що мають колонії..., і різноманітні форми залежних країн, політично, формально самостійних, але насправді обплутаних мережами фінансової і дипломатичної залежності» [7, с. 85]. Для капіталістичних держав характерне прагнення до зміцнення панування над колоніями шляхом «справедливого» розподілу та подальшої більш «дружньої» їх експлуатації, посилення гноблення чужих

націй, зміцнення й продовження найманого рабства пролетаріату як своїх, так і поневолених країн.

Розвиток реалістичних, ідеалістичних та модерністських теорій зовнішньої політики дещо знизив інтерес і інтенсивність розробок у рамках марксистського підходу до міжнародних відносин на початку ХХ століття. Однак 50-ті рр. ознаменувалися відновленням наукового інтересу на реально існуючу залежність економічно слабких країн від індустріальних держав, що обумовило формування неомарксистської концепції зовнішньої політики. Її adeptи: І. Валлерстайн, С. Амін, Р. Кокс, Ф. Кордозо, Б. Джилл, С. Франк, Т. Хол, К. Чейз-Данн та ін. представляють світове співтовариство у вигляді глобальної системи різноманітних економік, держав, суспільств, ідеологій і культур, а експлуататорами вважають ті країни, добробут яких базується на капіталістичній глобальній економіці, яка є способом новітнього гноблення народів.

Таким чином, серед основних підходів до дефініювання поняття зовнішньої політики можна виділити:

політичний реалізм та неореалізм, представлений роботами Р. Арона, Дж. Кеннана, З. Бжезинського, Дж. Розенау, В. Ростоу, Г. Кіссінджера, Г. Моргентау, С. Хантінгтона;

ідеалізм, що складається з традиційного ідеалізму і неолібералізму і розроблений Р. Кохейном, П. Лайнбарджером, У. Ліппманом, Ч. Маршаллом, Т. Мюреєм, Дж. Найєм, Д.Перкінсом, Ф. Таненбаумом, Д. Фосдиком, В. Еліотом;

марксистський і неомарксистський підхід, представлений прихильниками теорії світового революційного процесу, авторами якої є К. Маркс, Ф. Енгельс і В. Ленін.

Відмінною особливістю ідеалістичного і неоідеалістичного підходів до зовнішньої політики є постулювання даного феномена відповідно до принципів самовизначення націй, відкритості дипломатії і орієнтації на демократію в міжнародному співробітництві і норми міжнародного права.

Реалізм та неореалізм, на відміну від ідеалізму, наполягають на перевазі національних інтересів і силових методів у зовнішній політиці держав. Хоча, новітні неореалістичні теорії вже створюються з урахуванням категорії співробітництва та мирного врегулювання конфліктних ситуацій.

Марксизм і неомарксизм проголошують внутрішню політику визначальною для зовнішньої політики, і, як наслідок бачать в ній відображення соціоекономічних відносин, що склалися в державі.

Отже, на наш погляд, розрізнені уявлення і дефініції стосовно сутності зовнішньої політики не дають можливості об'єктивного

усвідомлення цієї важливої сфери самореалізації держави на міжнародній арені. Загальні світові тенденції і регіональні особливості міжнародного політичного процесу, глобальні виклики і загрози, що постали перед національними державами вимагають вироблення нового бачення змісту зовнішньої політики, який би відображав актуальну сутність даного феномену. Тому, одним із альтернативних варіантів визначення зовнішньої політики пропонуємо розглядати її як сукупність державних і недержавних інститутів і процедур, технологій, що регулює взаємовідносини з іншими державами та інституціями щодо реалізації зовнішньо- і внутрішньополітичних інтересів, потреб, принципів і цілей.

Література

1. Аристотель. Сочинения : в 4 т. / Аристотель ; [пер. с древнегреч. И. В. Брагинской, М. Л. Гаспарова, С. А. Шевелева, Г. А. Миллер]. – М. : Мысль, 1983. – Т. 4 : Политика. – С. 376 – 644.
2. Арон Р. Этапы развития социологической мысли / Раймон Арон; пер. с франц., общ. ред. П. С. Гуревича. – М. : Прогресс Универс, 2009. – 606 с.
3. Арон Р. Мир и война между народами : пер. с фр. / Раймон Арон ; Пер.под ред. В.И. Даниленко ; Под общ.рук. Юрий Андреевич Школенко, А. Б. Воронов, Б. Б. Павлов . – Москва : NOTA BENE, 2000 . – 880 с.
4. Вебер М. Избранные произведения / Макс Вебер; пер. с немецкого, сост., общ. ред. и послесл. Ю. Н. Давыдова; Предисл. П.П.Гайденко. – М. : Прогресс, 1990. – 808 с.
5. Волтц К. Человек, Государство и Война: теоретический анализ / К. Волтц // Теория международных отношений: Хрестоматия / Под ред. П. А. Цыганкова. — М., 2002. — С. 93 - 110.
6. Гаджиев, К. С. Геополитика : учебник / К. С. Гаджиев. — 4-е изд., перераб. и доп. — М. : Издательство Юрайт, 2011. — 479 с.
7. Ленин В.И. Империализм как высшая стадия капитализма / Владимир Ленин // Полное собрание сочинений. – М. : Изд-во полит.лит-ры, 1981. – Т. 27. – С. 85.
8. Макиавелли Н. Государь; Рассуждения о первой декаде Тита Ливия; О военном искусстве : науч. изд. / Макиавелли, Н. (Никколо), Дельбрюк, Г. (Ганс) ; [предисл., коммент. Е. И. Темнова]. – М. : Мысль, 1997. – 639 с.
9. Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения : в 50 томах / Карл Маркс, Фридрих Энгельс. – 2-е изд.; пер. с нем., М. : Политиздат, 1955 — 1981. – Т. 44. – 1977. – 750 с.
10. Моргентхау Г. Политические отношения между нациями: борьба за власть и мир / Ганс Моргентхау // Теория международных отношений: Хрестоматия / Сост., науч. ред. и коммент. П.А. Цыганкова. – М.: Гардарики, 2002. – С. 72-88.
11. Най, Дж. С. Гибкая власть : как добиться успеха в мировой политике / Джозеф С. Най ; пер. [с англ.] В.И. Супруна. - Новосибирск ; М. : Фонд социо-прогност. исслед. "Тренды", 2006. – 221 с.

12. Най Дж. С., Кохэн Р.О. Транснациональные отношения и мировая политика // Теория международных отношений: Хрестоматия / Под ред. П. А. Цыганкова. – М., 2002. – С. 152 – 167 (398 с.).
13. Петровский В. Новая парадигма безопасности в Евразии [Электронный ресурс] / Владимир Петровский. – Режим доступа к статье : http://www.rau.su/observer/N4_2004/4_02.htm.
14. Платон. Государство [Электронный ресурс] / Платон ; общая редакция А. Ф. Лосева, Я. Ф. Асмуса, А. А. Тахо-Годи ; [пер. с древнегреч. А. Н. Егунова, С. П. Кондратьева, С. Я. Шейнман-Топштейн и др.] // Собрание сочинений в четырех томах : Научно-исследовательское издание. – М. : Мысль. Редакция по изданию библиотеки «Философское наследие», 1994. — 630 с. Том 3. – С.79-420. – Режим доступа : <http://lib.rus.ec/b/177876/read#t74>.
15. Тюшкевич С.А. Война и современность / С. А. Тюшкевич ; Отв. ред. А. А. Бабаков; АН СССР, Ин-т воен. истории М-ва обороны СССР . — М. : Наука, 1986. — 215с.
16. Цыганков А. П. Социология международных отношений : Анализ российских и западных теорий: Учебное пособие для студентов вузов / Цыганков А. П., Цыганков П. А. — М. : Аспект-пресс, 2006. — 238 с.
17. Цыганков П. А. Международное сотрудничество: позиции политического реализма // Теория международных отношений: Хрестоматия /Сост., науч. ред. и коммент. П. А. Цыганкова. – М.: Гардарики, 2002. – С. 334–337.
18. Цыганков П. А. Теория международных отношений / П. А. Цыганков. – М. : Гардарики, 2007. – 557 с.
19. Carr E. H. The Twenty Years' Crisis 1919–1939: An Introduction to the Study of International Relations. L., 1946. – 275p.
20. Frankel J. The Making of Foreign Policy. – London, 1963.
21. Keohane R. O. Neoliberal institutionalism : A perspective on world politics / Keohane R.O. (ed.). // International Institutions and State Power : Essays in International Relations Theory. — Boulder, 1989.
22. Nye J. Bound to Lead: The Changing Nature of American Power. – New York, 1990; Nye J. Soft Power. The Means to Success in World Politics. – New York: Public Affairs, 2004.
23. Perkins D. The Monroe Doctrine. 1826-1867. – Baltimore, 1933. – 400 p.
24. Pietras J. Decydowanie polityczne. — Warszawa; Krakow, 1998.
25. Rosenau J. Turbulence in World Politics. A Theory of Change and Continuity / Rosenau J. — Princeton University Press, 1990. — 504 p.
26. Stosunki mezhdunarodove. Praca zbiorova pod redakcija prof.dr.hab. Wodzimerza Malendowskiego I prof. dr.hab.Czesawa Mojsiewicza. – Wroclaw, 2004. – 280 s.
27. Wallace W. Foreign Policy and Political Process. — London, 1971. – 200 p.

В статье исследуется эволюция научных подходов к объяснению феномена внешней политики. Анализируются определения и дефиниции этой политологической категории, сформированные представителями ведущих исследовательских направлений политологии и международных отношений.

Дается авторское видение внешней политики в контексте модернизационных и глобализационных политических процессов современности.

Ключевые слова: *внешняя политика, государство, национальные интересы, стратегия, международные отношения, сила, сотрудничество.*

The article examines the evolution of scientific approaches to the explanation of the phenomenon of foreign policy. Examines definitions and definitions of this political category, formed by representatives of the leading research areas of political science and international relations. Given the author's vision of foreign policy in the context of modernization and globalization political processes of modernity.

Keywords: *foreign policy, state, national interests, strategy, international relations, power, cooperation.*

Мазур Оксана Геннадіївна — доцент кафедри політології та міжнародних відносин Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, кандидат політичних наук.

Рецензент: проф. Новакова О. В.

УДК 329 (477)

**Максимець Б. В.,
м. Івано-Франківськ****ОБ'ЄДНАНА ПАРТІЯ ВИЗВОЛЕННЯ УКРАЇНИ:
ОРГАНІЗАЦІЙНІ ТА ПРОГРАМОВІ ЗАСАДИ**

Досліджуються організаційні та програмові засади Об'єднаної партії визволення України (ОПВУ). Характеризується організаційна структура ОПВУ, аналізуються програмні документи дисидентської організації та визначається їх ідеологічне спрямування, висвітлюється бачення партією конституційного ладу самостійної України.

***Ключові слова:** Об'єднана партія визволення України – ОПВУ, дисидентство, націоналізм.*

Постановка проблеми. Актуальність даної роботи зумовлена потребою наукового вивчення організаційних та програмових засад Об'єднаної партії визволення України. Обрана тема дослідження є недостатньо висвітленою, а необхідний фактографічний матеріал не упорядкований та ґрунтовно не проаналізований. Тому існує необхідність у всебічному і глибокому аналізі проблеми крізь призму саме наукового підходу.

На початку ХХІ ст. для України, як і в 1950-х–80-х рр., актуальними залишаються питання, пов'язані з проявами авторитаризму і тоталітаризму, порушенням прав і свобод людини і громадянина, збереженням національної державності, з якими власне боролися дисиденти, зокрема ОПВУ. Таким чином, дане дослідження має й суспільну актуальність, оскільки беруться до уваги проблеми соціально–політичного характеру.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основою дослідження стали архівні матеріали [2–6], які знаходяться в Галузевому державному архіві Служби безпеки України в Івано-Франківській області (м. Івано-Франківськ). Також ми використали наукові праці Т. Галицької–Дідух [1], С. Говерли [7], В. Голобіна [8], Я. Грицака [9], В. Даниленка [22], Ю. Зайцева [11], О. Зарецького [12], Б. Захарова [13; 14], О. Зінкевича [26], Т. Кудри [15], С. Кульчицького [16], І. Мардаровича [17], Є. Захарова та В. Овсієнка [18; 19], М. Пасічника [21], А. Рибак [23], А. Русначенка [24; 25], В. Чоповського [29], В. Янка [30]. Більшість із вище зазначених учених подає загальну характеристику ОПВУ у контексті розвитку дисидентського

руху в УРСР. Проте питання організаційних та програмних засад цієї підпільної організації висвітлене у їхніх наукових розвідках недостатньо, що зумовлює потребу додаткового дослідження.

Мета дослідження – з'ясувати організаційні та програмові засади Об'єднаної партії визволення України. Для її досягнення поставлені такі завдання: охарактеризувати організаційну структуру ОПВУ; проаналізувати програмні документи дисидентської організації, визначити їх ідеологічне спрямування; висвітлити її бачення майбутнього конституційного ладу самостійної України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Однією з перших дисидентських організацій в Україні була Об'єднана партія визволення України, яка підпільно існувала на території Станіславської (Івано-Франківської) області й намагалася поширити діяльність на всю територію УРСР [13, с. 69–70]. Є декілька поглядів щодо точної дати заснування ОПВУ. Так, О. Зінкевич вважає, що підпільна організація утворена 1953 р. в м Станіславі [26, с. 528]. У спогадах голови партії Б. Германюка сказано, що організація була заснована весною 1955 р. на установчих зборах на річці Прут біля Коломиї [10; 27]. Про цю дату також згадано у працях Б. Захарова [13, с. 69] та А. Русначенка [24, с. 96]. Проаналізувавши архівні джерела, ми прийшли до висновку, що Об'єднана партія визволення України створена восени 1957 р. [6, арк. 154]. Організація була заснована в селі П'ядики Коломийського району Станіславської (Івано-Франківської) області. Ініціаторами створення ОПВУ були Б. Германюк, М. Площак, Я. Ткачук, які ще з 1948 р. входили до молодіжної організації ОУН у П'ядиках [17, с. 5]. Після ліквідації збройного оунівського підпілля вони планували вже у 1956–1957 рр. заснувати політичну організацію для боротьби проти існуючого в СРСР ладу, прагнули до відмежування України від СРСР і утворення незалежної держави [17, с. 5; 6, арк. 154]. У вищезгаданих осіб були різні причини ненависті до тодішньої влади, серед яких проблеми з лікуванням батьків, роботою та житлом, несправедливим ставленням деяких комуністів до звичайних людей, а також все більші утиски українців, які говорили рідною мовою, посилення русифікації [6, арк. 165–170]. Голова організації Б. Германюк називав радянську державу інститутом насильства, що має ті самі вади, які властиві всяким організаціям. З боку такої організації людина, а також група людей можуть бути покривджені державою-експлуататором. За його словами, держава відібрала у безсилих зброю самозахисту, яка в руках робітника називається страйком [28, с. 68].

Членами ОПВУ, окрім вищезгаданих засновників, пізніше стали Іван Струтинський, Богдан Тимків, Микола Юрчик, Іван Коневич, яких

відносять до організаторів партії, Петро Гаєвий – її секретар, Омелян Олексин, Михайло Козак, Роман Арсак, Мирослав Костюк, Мирослав Масловський, Ярослав Гуцуляк, Петро Футерко, Дмитро Назарук, Федір Костюк [6, арк. 85–86]. Василь Турчин, Іван Косар, Михайло Удуд, Іван Сидор та Василь Тодорів вербувались в ОПВУ, однак членами партії не стали [6, арк. 85–86]. Василь Площак зберігав українську літературу та підтримував зв'язки з організацією, але теж не був її учасником. Усього в партії нараховувалось сімнадцять членів. Хоч є відомості, що в організації було до півста чоловік по всій області [18, с. 206]. Наймолодшим був О. Олексин, 1938 року народження, а найстаршим – М. Козак, 1930 року народження. Якщо рахувати від березня 1958 р., то середній вік усіх учасників організації становить двадцять п'ять років. Б. Германюк та І. Струтинський мали середню освіту, М. Площак, М. Юрчик та І. Коневич – закінчили сім класів, Я. Ткачук – дев'ять. В. Площак був єдиним з вищою освітою серед усіх, хто мав відношення до партії, а Б. Тимків здобував її заочно, навчаючись на першому курсі Львівського лісотехнічного інституту. Більшість учасників ОПВУ, до вступу в організацію, були безпартійними, тільки Б. Тимків та І. Струтинський були членами Всесоюзного Ленінського комуністичного союзу молоді (ВЛКСМ). За соціальним становищем всі члени партії належали до селян-бідняків, лише Я. Ткачук – до селян-середняків. Більшість членів та осіб, які вербувались до ОПВУ, були уродженцями Коломийського (Р. Арсак, Б. Германюк, П. Гаєвий, Я. Гуцуляк, М. Козак, М. Костюк, Д. Назарук, М. Площак, В. Площак, Я. Ткачук, М. Удуд), Рожнятівського (І. Коневич, Ф. Костюк, І. Косар, І. Сидор, В. Турчин, М. Юрчик), Калуського (Б. Тимків, І. Струтинський) районів Станіславської області [6 арк. 85–86, 153–170]. На Брошнів-Осадському деревообробному комбінаті (ДОК) Рожнятівського ліспромкомбінату працювали Я. Гуцуляк, Ф. Костюк, Д. Назарук, О. Олексин, І. Сидор, І. Струтинській, Б. Тимків, Я. Ткачук, В. Турчин, М. Юрчик. Переважно вони були робітниками, а-от І. Струтинській працював майстром по виробничій гімнастиці, допоки не був призваний на військову службу [4, арк. 91]. У столярному цеху Вигодського деревообробного комбінату працювали П. Гаєвий та М. Козак. З-поміж інших помітних осіб, пов'язаних з підпільною групою, майстром на цегельному заводі № 3 у Станіславі працював Б. Германюк, завідуючим складом артілі імені Лавріщева в м. Долині – І. Коневич, завідувачем клубу у Брошнів-Осада – І. Косар, вчителем співів і фізкультури у семирічній школі села Цінява Коломийського району – В. Площак, помічником майстра на Коломийській ткацькій фабриці – М. Площак [3, арк. 148; 6, арк. 153–170].

Знищення соціалістичного рабства деспотизму, виведення України зі складу СРСР, побудова незалежної суверенної національної держави – Української народної республіки, на основі справедливого і здорового демократичного соціалізму було метою ОПВУ [2, арк. 128]. Також завданням учасників підпільної групи було виявлення серед молоді незадоволених радянською владою осіб і залучення їх у ряди партії, щоб утворити на території Станіславської області широко розгалужені групи ОПВУ [6, арк. 154]. Це мав бути важливий крок у боротьбі проти радянської влади, за відмежування України від СРСР і створення незалежної держави, на чолі якої повинна стояти утворена ними партія.

ОПВУ мала декілька осередків на теренах Станіславської області. Відомо про чотири групи, які діяли в місті Станіслав, селі П'ядики Коломийського району, у селищах Брошнів-Осада Рожнятівського і Вигода Долинського районів. Найвідомішою є Брошнівська група, якою керував Б. Тимків [3, арк. 102]. До неї належали також Я. Гуцуляк, І. Коневич, Ф. Костюк, Д. Назарук, О. Олексин, І. Струтинський, Я. Ткачук, М. Юрчик. До Станіславської групи входили Б. Германюк, М. Масловський та П. Футерко. Вигодський осередок репрезентували П. Гаєвий, М. Козак. У селі П'ядики, де була заснована організація, теж був осередок, до якого входили Р. Арсак, М. Костюк та М. Плошак [6, арк. 80–81]. Учасники ОПВУ хотіли діяти за зразком ОУН «трійками» і «п'ятірками». Також вони брали собі, так само як і оунівці, окремі псевда. Наприклад, керівник партії Б. Германюк мав кличку «Хмель», І. Струтинській – «Колос», П. Гаєвий – «Сокіл», М. Козак – «Жайворонок», Я. Ткачук – «Хмара», Б. Тимків – «Вітер», М. Плошак – «Білий» [4, арк. 40; 5, арк. 221; 17, с. 5]. Члени підпільної групи мали намір створити осередки по всій Україні, вийти на зв'язки з організаціями в інших радянських республіках, щоб разом розвалити СРСР.

Для досягнення своїх завдань учасники партії розробили декілька програмних документів у вигляді статуту і клятви ОПВУ. Вони були побудовані на організаційних та ідеологічних принципах ОУН [16, с. 142; 19, с. 406].

Статут організації розробили Б. Тимків, Я. Ткачук і І. Струтинський [6, арк. 157]. Документ складається із передмови та п'яти розділів. У передмові до статуту сказано, що партія – це група, або союз людей, які організуються в організації з певними політичними напрямками, відстоюючи ті чи інші інтереси суспільства [2, арк. 127]. Зазначено, що ОПВУ відстоює інтереси народу і бореться за його краще життя, культуру і за суверенну державу. Статут партії повинен був стати законом роботи партії і кожен член ОПВУ мав строго його дотримуватися [2, арк. 127]. На

партійних скликаннях учасники мали право дописувати статут або вносити поправки [2, арк. 17].

У першому розділі представлено загальні відомості про партію та визначено обов'язки членів організації. Підкреслено, що Об'єднана партія визволення України є добровільний загін членів-однодумців, організований з людей робітничого класу, трудового селянства, трудової інтелігенції в боротьбі за національну незалежність України. [2, арк. 129]. Завдання ОПВУ полягають у створенні міцного і розумного керівництва партії, боротьбі за високу дисципліну в організації [2, арк. 129]. Обов'язками членів партії є всесторонньо охороняти і зміцнювати єдність партії, бути активними учасниками у виконанні партійних рішень, завжди правдивими перед партією і народом, пильними на будь-якій ділянці своєї роботи, повсякденно зміцнювати зв'язок з народними масами, придивлятися до потреб народу та їхнього життя, вести серед мас агітаційно-пропагандистську роботу, бути дисциплінованими членами, підвищувати свою свідомість [2, арк. 128–130].

У другому розділі пояснено, хто такі кандидати до партії та їхні початкові обов'язки. Зазначено, що кожний, хто мав намір вступити в ОПВУ, повинен дотримуватися статуту і виконувати будь-які доручення інших членів партії, сприяти розширенню організації, тобто залучати нових членів. Вони повинні бути присутні на зборах партії, сплачувати членські внески та робити все, щоб прискорити вихід України з СРСР. Члени партії також зобов'язані всесторонньо охороняти і зміцнювати єдність партії, бути завжди правдивими перед однопартійцями і народом, бути прикладом у роботі партії й поведінці з людьми, підвищувати свої політичні та наукові знання, повсякденно зміцнювати зв'язки з народними масами, придивлятися до потреб народу та їхнього життя, вести агітаційно-організаторську роботу і пам'ятати, що ціль буде досягнута тоді, коли ОПВУ матиме зв'язки з народом і відстоюватиме їхні права [3, арк. 117].

У третьому розділі статуту визначено принципи, згідно яких має будуватися організація. Одним з них мав бути демократичний централізм всередині ОПВУ. У розділі наголошено, що партія веде справедливую боротьбу за знищення соціалістичного рабства, деспотизму, виведення України зі складу СРСР, побудову незалежної, суверенної держави – Української народної республіки, на основі справедливого і здорового демократичного соціалізму [3, арк. 117].

У четвертому розділі розповідається про вищі партійні органи. Зокрема, найвищим партійним органом мав стати з'їзд партії, який обирав Центральний комітет (ЦК), голову, секретаря, Контрольний партійний комітет (КПК) на чолі з головою. Голова партії скликав з'їзди, підписував

рішення засідання ЦК. Секретар зберігав партійні документи. У повноваження КПК входили перевірка роботи секретаря, кандидатів, членів партії щодо дотримання дисципліни, завідування касою членських внесків. Голова КПК мав звітувати перед з'їздом [2, арк. 18].

У п'ятому розділі запропоновано основи створення ОПВУ. Зокрема визначено, що основою партії є первинна партійна організація, яка створюється у будь-якому місці (заводі, фабриці, колгоспі, шахті). Вона є дійсною тоді, коли в ній налічується три особи і два-три кандидати на вступ. У цьому розділі також сформовано основні завдання партійних осередків. Зазначено, що на місці свого існування ОПВУ повинна проводити агітаційну роботу серед мас, вводити у маси дух національної гордості за свою Батьківщину, за її право існувати як самостійної держави. Також члени партійних осередків повинні шукати людей, відданих партії, та виховувати їх у своєму душі [2, арк. 18].

Шостий розділ стосується питання сплати членських внесків. Зокрема наголошено, що кожний член партії має сплачувати 2% від своєї заробітної плати на потреби ОПВУ [3, арк. 118]. Завідувати касою членських внесків мав, як уже зазначалось, Контрольний партійний комітет.

Навесні 1958 р. у Вигоді відбувся з'їзд членів організації. Там, за відсутності одного з авторів – Б. Тимківа, було обговорено проект статуту і прийнято його з поправками, внесеними І. Струтинським і В. Площакком [6, арк. 157]. Що стосується назви організації, то Б. Германюк хотів її назвати «Об'єднана партія робітників, селян» [2, арк. 193], а Б. Тимків запропонував версію «Об'єднана партія України» (ОПУ) [3, арк. 105]. Зустрічається також назва «Інтелігентно-робітничо-селянська партія «Свобода Нації»» [2, арк. 19]. Однак на зборах у Вигоді зупинилися на назві «Об'єднана партія визволення України» (ОПВУ). Таке рішення ухвалено у зв'язку з тим, що метою організації було саме визволення України від СРСР, а слово «об'єднана» вказувало на те, що партія повинна згуртувати всі верстви населення для спільної боротьби проти радянської влади. Окрім того, обираючи саме таку назву підпільної організації, виходили з того, що причиною поразок у минулому була відсутність єдності всіх національних сил [19, с. 775]. На наступних зборах влітку 1958 р. на річці Прут, біля Коломиї, назву партії доповнили словом «демократична» і вона стала називатися «Об'єднана демократична партія визволення України» (ОДПВУ) [3, арк. 105].

У партію приймали людей незалежно від їх релігійних переконань, світогляду та соціального походження. Кожен, хто хотів вибороти свободу України, міг стати членом ОПВУ [28, с. 69]. Кандидатури потенційних членів обговорювали на закритих зборах, а потім їм пропонували вступити

до організації [18, с. 206]. Усі, хто виявляв бажання стати членом ОПВУ, повинні були скласти клятву, написану Б. Тимківим, Я. Ткачуком, І. Струтинським [6, арк. 157]. Її сформулювали за зразком присяги Олега Кошового із «Молодої гвардії». У ній йшлося про те, що кожний, хто вступає в організацію, повинен перед лицем учасників дати клятву кров'ю, що буде чесно виконувати будь-які завдання, поставлені перед ним, щоб швидше визволити Україну. Також члени партії повинні вести агітаційну роботу, щоб вводити в ОПВУ нових людей. У зошиті на вісім аркушів, вилученому в Я. Ткачука, на першій сторінці знаходилась клятва, а на інших семи сторінках – статут організації. Наприкінці клятви підкреслено, що кожний член партії повинен берегти у таємниці існування організації, як зіницю ока, а потрапивши у ворожі руки – померти достойним патріотом України [4, арк. 29].

Кандидати у члени партії складали клятву на горі біля Вигоди. Прочитавши її текст, кожен мав пробити собі палець на руці і залишити відбиток кров'ю на білому папері [6, арк. 157]. П. Гаєвий та М. Козак на прохання членів ОПВУ помістили цей аркуш у колбу і закопали неподалік місця складання клятви. Першими прийняли клятву Б. Германюк, І. Струтинський, Я. Ткачук у червні 1958 р., на зборах біля Вигоди. Судячи з кількості відбитків на папері, можна зробити висновок, що клятву склали вісім членів партії.

Члени партії готували окремі документи, у яких викладали своє бачення майбутнього конституційного ладу самостійної України. Зокрема, Б. Тимків склав структуру державного устрою [5, арк. 86; 6, арк. 167], згідно якої Україна повинна бути самостійною, незалежною, суверенною державою, усі спірні внутрішні справи має вирішувати лише український народ. Український національний уряд повинен обиратися усім народом із довірених йому людей. Найвищим органом держави мало б стати Народне віче, яке обиратиме із свого складу постійно діючий Уряд Рад, склад Головної Ради, народних представників і заступників. Народне віче і Раду народних представників обиратимуть на шість років [4, арк. 82].

Інший член організації І. Струтинський визначив найвищі державні посади в українському уряді, якими мали бути, зокрема, перший та другий секретарі, міністри оборони, фінансів, червоного хреста, начальники відділу прокуратури України, відділу з питань хлібозабезпечення, начальники розвідки, контррозвідки України, з політичної підготовки, з організації людей, головного редактора преси України [5, арк. 30].

Програмні документи ОПВУ були витримані у дусі радикального соціал-націоналізму демократичного типу, до якого схилилася ОУН на українських землях після рішень свого Третього надзвичайного великого

збору 1943 р. Вони передбачали заперечення монопартиїної системи, антиімперіалізм; незв'язування членів ОУН жодними філософськими теоріями (ідеалістичними чи матеріалістичними) і релігіями; забезпечення широких громадянських прав і свобод, дотримання прав національних меншин в майбутній українській державі, побудова в ній безкласового суспільства з народною власністю на засоби виробництва; визнання демократії як основи внутрішньополітичного ладу в українській державі [23].

Висновки. Отже, Об'єднана партія визволення України була створена восени 1957 р. у селі П'ядики Коломийського району Станіславської області, а припинила свою діяльність у грудні 1958 р. Вона ставила перед собою мету знищити соціалістичне рабство деспотизму, вивести Україну зі складу СРСР, побудувати незалежну суверенну національну державу – Українську народну республіку, на основі справедливого демократичного соціалізму. Ініціаторами створення ОПВУ стали: Б. Германюк, М. Плошак, Я. Ткачук. Її членами також були Р. Арсак, П. Гаєвий, Я. Гуцуляк, М. Козак, М. Костюк, Ф. Костюк М. Масловський, Д. Назарук, О. Олексин, І. Струтинській, Б. Тимків, Я. Ткачук, П. Футерко, М. Юрчик. Такі особи, як І. Косар, І. Сидор, В. Годорів, В. Турчин і М. Удуд вербувались в ОПВУ, однак її членами не стали. Тісні зв'язки підтримував з підпільною групою В. Плошак. Головою організації був Б. Германюк, а її секретарем – П. Гаєвий. Встановлено, що середній вік осіб, пов'язаних з партією, становив 25 років. Більшість з них мала середню освіту. Переважно вони були уродженцями Коломийського, Рожнятівського, Калуського районів Станіславської області. За соціальним походженням були селянами, а за професійною ознакою – робітниками. ОПВУ мала чотири осередки у Станіславській області, а саме у місті Станіслав, у селищах Вигода Долинського і Брошнів-Осада Рожнятівського та селі П'ядики Коломийського районів.

Програмові засади партії викладені у статуті, що складається з передмови і шести розділів, клятві, які були складені Б. Германюком, Б. Тимківим, Я. Ткачуком та І. Струтинським. У майбутньому члени ОПВУ бачили Україну незалежною державою, у зв'язку з чим було розроблено ще структуру державного устрою та перелік найвищих посад в українському уряді, які мали стати основою Конституції самостійної України. ОПВУ належала до самостійницьких дисидентських організацій, за ідеологічним спрямуванням сповідувала радикальний соціал-націоналізм демократичного типу, спиралася на досвід діяльності ОУН.

Література

1. Галицька-Дідух Т. Дисидентський рух на Прикарпатті наприкінці 50-х – середині 80-х рр. XX ст. [Текст] / Т. Галицька-Дідух // Історія України. – 2012. – № 9/10 (березень). – С. 13–17.
2. Галузевий державний архів Служби безпеки України в Івано-Франківській області, м. Івано-Франківськ.
Ф. 5. Кримінальні справи на реабілітованих осіб (припинені).
Оп. 1.
Спр. 10458. Матеріали слідчого відділу Управління КДБ при РМ УРСР у Станіславській області по звинуваченню Германюка Б. В., Ткачука Я. С., Плошака М. Ф. та інших : у 5 т. Т. 1, 298 арк.
3. Галузевий державний архів Служби безпеки України в Івано-Франківській області, м. Івано-Франківськ.
Ф. 5. Кримінальні справи на реабілітованих осіб (припинені).
Оп. 1.
Спр. 10458. Матеріали слідчого відділу Управління КДБ при РМ УРСР у Станіславській області по звинуваченню Германюка Б. В., Ткачука Я. С., Плошака М. Ф. та інших : у 5 т. Т. 2, 275 арк.
4. Галузевий державний архів Служби безпеки України в Івано-Франківській області, м. Івано-Франківськ.
Ф. 5. Кримінальні справи на реабілітованих осіб (припинені).
Оп. 1.
Спр. 10458. Матеріали слідчого відділу Управління КДБ при РМ УРСР у Станіславській області по звинуваченню Германюка Б. В., Ткачука Я. С., Плошака М. Ф. та інших : у 5 т. Т. 3, 248 арк.
5. Галузевий державний архів Служби безпеки України в Івано-Франківській області, м. Івано-Франківськ.
Ф. 5. Кримінальні справи на реабілітованих осіб (припинені).
Оп. 1.
Спр. 10458. Матеріали слідчого відділу Управління КДБ при РМ УРСР у Станіславській області по звинуваченню Германюка Б. М., Ткачука Б. В., Ткачука Я. С., Плошака М. Ф. та інших : у 5 т. Т. 4, 228 арк.
6. Галузевий державний архів Служби безпеки України в Івано-Франківській області, м. Івано-Франківськ.
Ф. 5. Кримінальні справи на реабілітованих осіб (припинені).
Оп. 1.
Спр. 10458. Матеріали слідчого відділу Управління КДБ при РМ УРСР у Станіславській області по звинуваченню Германюка Б. В., Ткачука Я. С., Плошака М. Ф. та інших : у 5 т. Т. 5, 344 арк.
7. Говерла С. Дисидентство [Текст] / С. Говерла // Визвольний шлях. – 1982. – Кн 2. – С. 166–177.
8. Голобін В. Національно-визвольний рух на Україні (60–80-ті роки). «Шестидесятники». Самовидавча література. Підпільні організації. Дисидентство [Текст] / В. Голобін // Україна в XX столітті : навч.-метод.

- видання / відп. за вип. В. М. Новицький. – Івано-Франківськ : [б. в.], 1992. – С. 75–78.
9. Грицак Я. За права людини і нації: політизація дисидентського руху [Текст] / Я. Й. Грицак // Нарис історії України: Формування модерної української нації XIX – XX ст. : навч. посіб. – К. : Ганеза, 1996. – С. 292–297.
 10. Германюк Богдан Васильович [Електронний ресурс] : інтерв'ю / автор В. В. Овсієнко. – Режим доступу : <http://archive.khpg.org/index.php?id=1263393069>. – Назва з титул. екрана.
 11. Зайцев Ю. Ідеї державної незалежності в українському русі опору 60 –х років [Текст] / Ю. Зайцев // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність: збірник наук. праць. – Львів : [б. в.], 1997. – № 3–4. – С. 243–255.
 12. Зарецький О. Міфологія більшовизму і витоки Українського шістдесятництва [Текст] / О. Зарецький // Учитель. – 1998. – № 9. – С. 21–25.
 13. Захаров Б. Нарис історії дисидентського руху в Україні (1956–1987) [Текст] / Б. Захаров. – Харків : Фоліо, 2003. – 144 с.
 14. Захаров Б. Об'єднана партія визволення України (ОПВУ) [Електронний ресурс] / Б. Захаров. – Режим доступу : <http://archive.khpg.org/index.php?id=1114702857>. – Назва з титул. екрана.
 15. Кудра Т. Зародження дисидентського руху в Україні [Текст] / Т. Кудра // Історія України. – 1997. – № 47. – С. 4–5.
 16. Кульчицький С. Новітня історія України (1939–2001) [Текст] : підруч. / С. В. Кульчицький, Ю. І. Шаповал. – К. : Генеза, 2005. – 320 с. : іл., карти.
 17. Мардарович І. Голос пам'яті [Текст] / І. Мардарович // Вісник Коломиї. – 1994. – Ч. 63 (10 лист.). – С. 5.
 18. Міжнародний біографічний словник дисидентів країн Центральної та Східної Європи й колишнього СРСР [Текст] / упоряд. : Є. Захаров, В. Овсієнко. – Харків : Харківська правозахисна група ; «Права людини», 2006. – Т. 1 : Україна. Ч. 1. – 516 с.
 19. Міжнародний біографічний словник дисидентів країн Центральної та Східної Європи й колишнього СРСР [Текст] / упоряд. : Є. Захаров, В. Овсієнко. – Харків : Харківська правозахисна група ; «Права людини», 2006. – Т. 1 : Україна. Ч. 2. – 517–1020 с.
 20. Новітня історія України (1900–2000) [Текст] : підруч. / А. Г. Слюсаренко, В. І. Гусєв, В. П. Дрожжин та ін. – К. : Вища шк., 2000. – 663 с.
 21. Пасічник М. С. Дисидентський рух в Україні як вияв державницьких тенденцій в суспільстві [Текст] / М. С. Пасічник // Історія України, державницькі процеси, розвиток культури та політичні перспективи : навч. посіб. – К. : Знання, 2005. – С. 327–354.
 22. Політичні протести й інакودумство в Україні (1960–1990) [Текст] : документи і матеріали / упор. В. М. Даниленко. – К. : Смолоскип, 2013. – 736 с. : іл.
 23. Рибак А. Концепція української держави в ідеології ОУН (1939-й – 1950-ті роки) [Текст] / А. Рибак : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : спец. 23.00.01 «Теорія та історія політичної науки» / А. Рибак. – К. : [б. в.], 2011. – 14 с.

24. Русначенко А. М. Національно-визвольний рух в Україні середина 1950-х – початок 1990-х років [Текст] / А. М. Русначенко // . – К. : Вид-во імені Олени Теліги, 1998. – 720 с.
25. Русначенко А. Рух опору режимові в Україні та Росії у 1950–1980-х роках [Текст] / А. Русначенко // Від імперії до України : збірник статей. – К. : [б. в.] , 2009. – 2010. – № 2. – С. 202–224.
26. Рух опору в Україні, 1960–1990 [Текст] : енциклопедичний довідник / передм. Осипа Зінкевича, Олеся Обертаса. – К. : Смолоскип, 2012. – 896 с. + 64 іл.
27. Тимків Богдан Іванович [Електронний ресурс] : інтерв'ю / автор В. В. Овсієнко. – Режим доступу : <http://archive.khpg.org/index.php?id=1267294028>. – Назва з титул. екрана.
28. Ткачук Я. Буревії. Книга пам'яті [Текст] / Я. Ткачук. – Львів : В-во «Сполом», 2004. – 368 с.
29. Чоповський В. Ю. А ти славна Україно не забудь за мене [Текст] : участь галичан в національно–визвольних змаганнях за самостійність, державність і духовне відродження краю у ХХ столітті / В. Ю. Чоповський. – Львів – Брошнів – Осада : «Талья», 2008. – 411 с.
30. Янко В. В. Ідеї соціальної та національної справедливості в українському дисидентському русі в 1960–1980-их роках [Текст] / В. В. Янко // Гілея (наук. вісн.) : зб. наук. пр. – К. : ВІР УАН, 2007. – Вип. 8. – С. 117–125.

Исследуются организационные и программные основы Объединенной партии освобождения Украины (ОПВУ). Характеризуется организационная структура ОПВУ, анализируются программные документы диссидентской организации и определяется их идеологическое направление, освещается видение партией конституционного строя независимой Украины.

Ключевые слова: Объединенная партия освобождения Украины – ОПВУ, диссидентство, национализм.

The organizational and programmatic frameworks of the United Party of the Liberation of Ukraine (UPLU) are investigated. The organizational structure of UPLU is characterized, the policy documents of the dissident organization are analyzed and the their ideological direction is determined, the vision of party constitutional system of independent Ukraine is examined.

Keywords: United Party of the Liberation of Ukraine – UPLU, dissidence, nationalism.

Максимець Богдан Володимирович — викладач кафедри політології ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», кандидат політичних наук.

Рецензент: проф. Барановський Ф. В.

УДК 327

Масловська О. М.,
м. Київ**ПОРЯДОК СТАНОВЛЕННЯ ДИПЛОМАТИЧНОЇ СЛУЖБИ
УКРАЇНИ**

У статті досліджується політико-правове формування дипломатичної служби України. Дипломатична служба України являє собою складову частину державної служби, що призначена забезпечувати практичну реалізацію зовнішньої політики України, представляти та захищати національні інтереси України у сфері міжнародних відносин, а також права та інтереси юридичних осіб і громадян України за кордоном.

Ключові слова: дипломатія, дипломатична служба, міжнародне право, Закони України, загальноєвропейський процес, референдум, зовнішньополітичний курс.

Сучасний етап діяльності української дипломатичної служби фактично розпочався з ухваленням Верховною Радою УРСР 16 липня 1990 року Декларації про державний суверенітет України, в якій зазначалося, що Україна «як суб'єкт міжнародного права здійснює безпосередні зносини з іншими державами, укладає з ними договори, обмінюється дипломатичними, консульськими, торговельними представництвами, бере участь у діяльності міжнародних організацій». Наступним важливим документом для вітчизняної дипломатичної служби стала постанова Верховної Ради УРСР від 25 грудня 1990 року «Про реалізацію Декларації про державний суверенітет України у сфері зовнішніх зносин», яка передбачала налагодження дипломатичних, консульських, торговельних відносин з іноземними державами, забезпечення безпосередньої участі України в загальноєвропейському процесі та європейських структурах і підготовку проектів законів, що мають регулювати зовнішньополітичні та зовнішньоекономічні зносини України, і створення системи підготовки кадрів для органів зовнішніх відносин республіки [1]. Однак лише після прийняття Акта проголошення незалежності України 24 серпня 1991 року і його підтвердження результатами всеукраїнського референдуму 1 грудня 1991 року створені необхідні правові й політичні передумови для становлення незалежної Української держави, а, отже, й для утвердження України як повноправного суб'єкта міжнародних відносин.

Саме результати референдуму стали ключовим моментом у процесі міжнародного визнання України, яке розпочалося відразу після вільного народного волевиявлення: лише впродовж грудня 1991 року незалежна Україна визнана 66 державами світу. Паралельно з міжнародним визнанням України досить активно здійснювалося відкриття дипломатичних представництв іноземних держав і дипломатичних установ України за кордоном. Вже наприкінці 1994 року в Україні були акредитовані посли 78 держав, з них 55 із резиденцією у Києві, а в системі МЗС України налічувалося вже 54 закордонні установи в 43 країнах. Водночас відбувався активний процес визначення національних інтересів і зовнішньополітичних пріоритетів України, створення національної правової бази зовнішньополітичної й дипломатичної діяльності та розвитку двосторонніх і багатосторонніх міжнародних відносин, який набув системного й послідовного характеру [2].

З погляду концептуальної визначеності зовнішньополітичного курсу України особливе значення мала постанова Верховної Ради України від 2 липня 1993 року «Про Основні напрями зовнішньої політики України», яка й досі лишається керівним документом для українського уряду, МЗС, дипломатичних і консульських представництв України за кордоном. У ньому вперше чітко визначені базові національні інтереси України, найголовніші завдання, принципи і засади, пріоритетні функції та головні напрями зовнішньополітичної діяльності, а також механізм реалізації зовнішньої політики і розбудови дипломатичної служби нашої держави.

Принципове значення з погляду зміцнення міжнародно-правової суб'єктності нашої держави у цілому та формування засадничих принципів її зовнішньої політики зокрема мало ухвалення Верховною Радою України 28 червня 1996 року Конституції України. В Основному Законі України набули подальшого розвитку й конституційного закріплення головна мета і принципи національної зовнішньої політики та її визначальні напрями, а також зафіксовані повноваження у здійсненні зовнішньої політики Президента, Верховної Ради та Кабінету Міністрів України. Згідно зі ст. 106 Конституції України керівництво зовнішньополітичною діяльністю держави здійснює Президент України, який представляє державу в міжнародних відносинах, веде переговори та укладає міжнародні договори України, приймає рішення про визнання іноземних держав, призначає та звільняє глав дипломатичних представництв України в інших державах і при міжнародних організаціях, приймає вірчі й відкличні грамоти дипломатичних представників іноземних держав [4].

Правові засади й порядок організації дипломатичної служби України визначаються низкою інших законів України та указів Президента України,

серед яких — закони: «Про правонаступництво України» від 12 вересня 1991 року, «Про дію міжнародних договорів на території України» від 10 грудня 1991 року, «Про міжнародні договори України» від 22 грудня 1993 року, «Про участь України в міжнародних миротворчих операціях» від 23 квітня 1999 року, «Про дипломатичну службу» від 20 вересня 2001 року, укази Президента України: «Про Положення про дипломатичне представництво України за кордоном» від 22 жовтня 1992 року, «Про Положення про дипломатичну службу в Україні» від 16 липня 1993 року, «Про Консульський Статус України» від 2 квітня 1994 року, «Про заходи щодо вдосконалення координації діяльності органів виконавчої влади у сфері зовнішніх зносин» від 18 вересня 1996 року, «Про Положення про Міністерство закордонних справ України» від 3 квітня 1999 року. Згідно з Указом Президента України «Про Положення про Міністерство закордонних справ України» центральним органом виконавчої влади України, що забезпечує відповідно до наданих йому повноважень проведення зовнішньої політики держави і координацію діяльності в галузі зовнішніх зносин, є Міністерство закордонних справ України. Його основними завданнями є: «участь у забезпеченні національних інтересів і безпеки України шляхом підтримання мирного і взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співтовариства, сприяння забезпеченню стабільності міжнародного становища України, піднесенню її міжнародного авторитету, поширенню у світі образу України як надійного і передбачуваного партнера; створення сприятливих зовнішніх умов для зміцнення незалежності, державного суверенітету, економічної самостійності та збереження територіальної цілісності України; забезпечення відповідно до наданих повноважень цілісності та узгодженості зовнішньополітичного курсу України; захист прав та інтересів громадян і юридичних осіб України за кордоном; сприяння розвитку зв'язків із зарубіжними українськими громадами та надання цим громадам підтримки і захисту відповідно до норм міжнародного права та чинного законодавства України» [3].

Відповідно до ст. 5 Закону України «Про дипломатичну службу» (із змінами, внесеними згідно із законами № 253-ІV від 28 листопада 2002 року і № 2105-ІV від 21 жовтня 2004 року), основними функціями дипломатичної служби визначено: забезпечення підтримання дипломатичних зносин з іншими державами, представництво України у міжнародних організаціях і спеціальних місіях; здійснення зовнішньополітичної діяльності держави; організація проведення переговорів і підготовка укладення міжнародних договорів України; підготовка разом з іншими центральними органами виконавчої влади

пропозицій щодо укладення, виконання, припинення дії міжнародних договорів і внесення їх у встановленому порядку на розгляд Президенту України та Кабінету Міністрів України; внесення в установленому порядку на розгляд Президенту України, Верховній Раді України та Кабінету Міністрів України пропозицій і рекомендацій з питань відносин України з іншими державами і міжнародними організаціями; підготовка пропозицій щодо удосконалення законодавства України у галузі міжнародних відносин; здійснення функцій дипломатичного протоколу в забезпеченні зовнішніх зносин з іншими державами, міжнародними організаціями; забезпечення функціонування єдиної державної системи реєстрації, обліку та зберігання міжнародних договорів України; здійснення функцій депозитарію міжнародних договорів, укладених Україною; сприяння діяльності іноземних дипломатичних представництв і консульських установ, представництв міжнародних організацій в Україні, а також здійснення контролю за додержанням дипломатичних і консульських привілеїв та імунітетів; сприяння взаємодії органів законодавчої, виконавчої й судової влади в частині здійснення ними зовнішніх зносин і дотримання міжнародних зобов'язань України; здійснення інформаційного забезпечення Президента України, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України з питань зовнішньополітичної діяльності; поширення інформації про Україну за кордоном; організація на території України та за кордоном консульської роботи; забезпечення візової політики України; здійснення в межах своїх повноважень паспортного забезпечення; сприяння органам законодавчої, виконавчої та судової влади у здійсненні ними міжнародних зв'язків, надання їм відповідної методичної, консультативної та інформаційної допомоги; здійснення інших функцій відповідно до чинного законодавства України.

Систему органів дипломатичної служби становлять: Міністерство закордонних справ України, представництва МЗС України на території України, закордонні дипломатичні установи України. Кадри дипломатичної служби—працівники, які обіймають штатні дипломатичні або адміністративно-технічні посади на постійній основі чи на визначений термін. Приймаються на дипломатичну службу України, у т. ч. для роботи у закордонних дипломатичних установах, на конкурсній основі громадяни України, які мають відповідну фахову освіту, необхідні професійні та ділові якості, володіють державною та іноземними мовами й за станом здоров'я можуть бути направлені у довготермінове відрядження за кордон. Дипломатичним працівникам системи органів дипломатичної служби присвоюються дипломатичні ранги, адміністративно-технічним — відповідні ранги державних службовців у порядку, передбаченому Законом

України «Про державну службу». В органах державної служби здійснюється ротация працівників. Фінансове й матеріально-технічне забезпечення дипломатичної служби здійснюється з Державного бюджету України [5].

Нині діяльність Міністерства закордонних справ України значно розширена і реформована. В 1990 році в ньому працювало майже 150 осіб, зокрема 97 дипломатів, а наразі загальна кількість працівників системи МЗС становить майже 2300 осіб. За кордоном діють 82 посольства і 32 консульства України. Договірні-правова база міжнародних відносин України становить понад 4 тис. договорів і угод різного правового статусу.

Важлива увага в міністерстві закордонних справ надається підготовці нових поколінь українських дипломатів. У центральному апараті МЗС України працюють майже 60% працівників віком до 30 років, у закордонних установах—до 40%. Розширено регіональне представництво серед працюючих у МЗС. Серед головних вищих навчальних закладів для дипломатичної служби вагому роль відіграють Дипломатична академія України при МЗС України, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Львівський національний університет імені І.Франка, Національна юридична академія імені Ярослава Мудрого та деякі інші навчальні заклади України.

Після прийняття Декларації про державний суверенітет МЗС України очолювали: А. М. Зленко (27 липня 1990 р. — 25 серпня 1994 р.), Г. Й. Удовенко (25 серпня 1994 р. — 17 квітня 1998 р.), Б. І. Тарасюк (17 квітня 1998 р. — 29 вересня 2000 р.), А. М. Зленко (2 жовтня 2000 р. — 2 вересня 2003 р.), К. І. Грищенко (2 вересня 2003 р. — 4 лютого 2005 р.), Б. І. Тарасюк (4 лютого 2005 р. — 21 березня 2007р.), А. П. Яценюк (21 березня 2007 р. — 18 грудня 2007 р.), В. С. Огрязко (18 грудня 2007 р. — 3 березня 2009 р.), П. О. Порошенко (9 жовтня 2009 р. — 11 березня 2010 р.), К. І. Грищенко (з 11 березня 2010 р.).

Література

1. Гуменюк Б. І. Дипломатія сучасної України (Енциклопедичний довідник) // Б. І. Гуменюк — К., 1997.
2. Гуменюк Б. І. Україна дипломатична // Б. І. Гуменюк — К., 1999.
3. Руденко Г. М. Основи дипломатичної та консульської служби // Г. М. Руденко — К., 1998.
4. Руденко Г. М. Основи консульських зносин // Г. М. Руденко — К., 2006.
5. Щерба О. В. Сучасна дипломатична служба: Навч. посібник. — К., 2001.

В статтє исследується политико-правовое формирование дипломатической службы Украины. Дипломатическая служба Украины представляет собой

составную часть государственной службы, которая призвана обеспечивать практическую реализацию внешней политики Украины, представлять и защищать национальные интересы Украины в сфере международных отношений, а также права и интересы юридических лиц и граждан Украины за границей.

Ключевые слова: дипломатия, дипломатическая служба, международное право, Законы Украины, общеевропейский процесс, референдум, внешнеполитический курс.

The article examines the political and legal formation of diplomatic service of Ukraine. Diplomatic Service of Ukraine is an integral part of the public service, which is designed to provide practical implementation of Ukraine's foreign policy, to represent and protect the national interests of Ukraine in the sphere of international relations, as well as the rights and interests of legal entities and citizens of Ukraine abroad.

Keywords: diplomacy, diplomatic service, international law, the laws of Ukraine, the European process, referendum, foreign policy.

Масловська Олена Миколаївна — доцент кафедри міжнародних відносин та міжнародної інформації УАІМВЛІ МАУП, кандидат політичних наук.

Рецензент: проф. Зеленько Г. І.

УДК 323.11(477)

Мелеганіч Г. І.,
м. Ужгород**ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ДИСКУРС ЩОДО РОЗУМІННЯ
ЕТНОНАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ**

У статті аналізуються різноманітні наукові підходи до розуміння поняття «етнонаціональна політика» у роботах вітчизняних та зарубіжних дослідників. Визначається найоптимальніше тлумачення даного поняття для українських реалій, характеризуються основні моделі етнонаціональної політики.

Ключові слова: етнонаціональна політика, моделі етнополітики, етнонаціональні відносини, етнонаціональні меншини.

Ступінь наукової розробки будь-якої досліджуваної проблеми і рівень здобутого знання та перспективи його подальшого примноження щонайтісніше пов'язані з повнотою і фундаментальністю теоретичних, концептуальних основ та категоріально-понятійного апарату.

Дослідження державної політики регулювання етнонаціональних відносин передбачає насамперед визначення змісту і сутності її базових категорій. Як зауважує М. Дністрянський, при спробі означити феномен етнічного, етнічності загалом та ще й у зв'язку з феноменом нації і національного та окреслити їхнє місце в територіально-політичних системах відразу виникає низка теоретико-методологічних проблем, адже в розумінні сутності етнонаціональної сфери у світовій науковій та суспільно-політичній думці історично склалися декілька шкіл, які суттєво відрізняються своїм трактуванням змісту понять етносу, нації, а також концептуальними підходами до обґрунтування часу, чинників і умов їхнього формування, співвідношення етнічного і політичного у національному, баченням місця етнічного та національного у соціополітичних і геополітичних процесах, прогнозуванням майбутнього націй тощо. У цьому контексті є й понятійно-термінологічні проблеми, пов'язані з практикою вживання різних термінів та неоднозначного їхнього розуміння в різних державах, які можна пояснити різним соціально-політичним досвідом [8, с. 9].

Усю цю феноменальність у світі йменують по-різному: найчастіше – «політолого-етнологічною проблематикою», «етнополітичною соціо-реальністю», «етнополітичним феноменом» чи просто «етнополітикою». У

нас донедавна її позначали такими надто неадекватними, як вважає дослідник І. Варзар, термінами: «міжнаціональні відносини», «національна політика» та «національне питання» [5, с. 12].

Нинішній стан розвитку науки вказує на необхідність вироблення нових теоретичних і методологічних підходів та принципів щодо вивчення етнополітичного процесу в Україні. У цьому контексті, на думку О. Антонюка, однією з умов досягнення успіху є відмова від потреби створення єдиних універсальних методологічних засад, на основі яких повинні осмислюватись історія, тенденції, пріоритети розвитку етнополітики в Україні [2, с. 9]. Погоджуючись із твердженням даного науковця, все ж вважаємо за потрібне охарактеризувати основні підходи до розуміння поняття «етнонаціональна політика» чи «етнополітика», які часто вживаються як синоніми.

Для багатонародних держав етнополітика є центральною областю державної політики. А для таких держав як Україна (заселених різнорівнево розвинутими народами-етносами) вона є доленосною. Концептуальна серцевина проблеми – об'єктивний статус мінорних народів-етносів [6, с. 89]. Але, на жаль, розуміння цього, характерне для науковців, не поділялося керівниками нашої держави з часу проголошення незалежності.

О. Бочковський виділяє етнополітику як частину націології, завдання якої – осмислення передовсім взаємин між нацією і державою, а відтак – знаходження відповідних засобів до якнайдоцільнішого налагодження національних відносин на практиці. Конкретна етнополітика – це за своєю природою націотехніка, що практично потрактовує справи захисту національних меншин, подає інформацію про них тощо [4, с. 34]. На нашу думку, погляди О. Бочковського вимагають уточнення, оскільки націологія є передовсім наукою, а етнополітика – державною справою.

На думку дослідника О. Майбороди, феномен етнонаціональної політики існує у двох вимірах: по-перше, як і політика взагалі, етнонаціональна політика є процесом розподілу влади, в якому беруть участь мобілізовані етнічні спільноти, захищаючи свої інтереси; по-друге, це система запланованих кроків і заходів, що їх здійснюють державні органи з метою створення у межах своєї юрисдикції гармонійної моделі міжетнічного співжиття [12, с. 77].

Вітчизняний етнополітолог І. Варзар дає наступне визначення етнополітики: політика якогось історико-політичного суб'єкта в соціоетнічних матеріях «практичного життя», тобто практична матеріалізація теоретичних накреслень політичної етнології як науки або праксеологізацією політолого-етнологічних ідей (знань, теоретичних здобутків) [5, с. 169].

В. Євтух розглядає етнополітику (функціонування державного організму у сфері міжетнічних відносин) як структурний механізм, що включає в себе політику держави щодо:

а) української етнічної спільноти, яка формує основу українського етнополітичного організму;

б) етнічних меншин, які є складовою українського етнополітичного організму, але в суто етнічному плані являють собою окремі його структурні елементи;

в) представників українського етносу, які мешкають за межами українського етнополітичного організму і не є його складовою частиною, але різною мірою пов'язані з ядром однойменного етносу, котре розміщується на території України [11, с. 9].

Н. Макаренко визначає державну етнополітику як комплекс політико-правових засад та інституцій задля функціонування і регулювання життєдіяльності етнонаціональних спільнот України [13, с. 131].

Ще більш чіткіше визначення, яке охоплює увесь практичний спектр та вказує на кінцеву мету діяльності держави у цій сфері, пропонує О. Антонюк. Зміст етнополітики Української держави він формулює так: «це діяльність держави та її органів у етнополітичній та етнонаціональних сферах із метою відродження і забезпечення життєдіяльності, подальшого розвитку та участі в державотворчих процесах різних структурних етнокомпонентів українського суспільства – української нації, національних меншин; об'єднання їх в єдиний соціум – політичну націю, ядром якої є народ, що дав назву національній державі; розширення зв'язків з українською діаспорою та особами іншого етнічного походження – вихідцями з України; усунення чинників міжетнічної напруженості та міжетнічних конфліктів; регулювання міграційних процесів» [1, с. 229].

Усе ж необхідно розкрити різницю між поняттями «національна політика», «етнічна політика», «етнонаціональна політика» і з'ясувати можливість застосування кожного з них до українських реалій.

Національна політика – це система заходів, що здійснює державна влада, спрямованих на реалізацію національних інтересів. Водночас це може бути і політика держави у будь-якій іншій сфері з врахуванням національних інтересів. Тобто, до прикладу політика національної безпеки, національна політика з підтримки молоді.

Державна етнічна політика – це політика держав по відношенню до національних меншин, тобто до етнічних груп, які проживають разом із національною більшістю.

Використання того чи іншого поняття залежить від пріоритетів державної політики. Нині в Україні активно дискутується проєкт

формування в майбутньому нації, яка б об'єднала всі етнічні сегменти. Попередня непослідовна політика призвела до того, що Україна втратила територіальну цілісність і вже майже рік на Сході держави ведуться бойові дії. З огляду на це, застосування терміну державної етнонаціональної політики було би більш коректним у сучасних реаліях і нагальним є прийняття комплексу заходів у цій царині. Незалежно від того, чи сформується поліетнічна нація, чи все залишиться в теперішньому стані, коли є українська етнічна нація і є етнонаціональні меншини, держава у своїй етнонаціональній політиці повинна спиратися на принципи, які допоможуть досягти поставлених цілей і мати механізми для реалізації своєї державної етнонаціональної політики. Саме з огляду на вищесказане, ми використовуємо поняття «етнонаціональні процеси», «етнонаціональні відносини», «етнонаціональна політика», оскільки етнонаціональна політика України повинна бути орієнтована не лише на представників етнонаціональних меншин, а й на титульний етнос – українську націю. Водночас сутність етнонаціональної політики держави залежить не лише від етнонаціонального складу, але і традицій, досвіду, взаємодії етнокомпонентів, від характеру їх благоустрою в конкретній країні.

Отже, в широкому значенні, етнонаціональна політика – це певна сфера політичного життя суспільства, де в тій чи іншій мірі зачіпаються інтереси етнічних груп та інших осіб, включених в етнополітичні відносини. У вузькому значенні – це конкретна діяльність органів державної влади і місцевого самоврядування, направлена на врегулювання етнополітичних процесів.

Суб'єктом етнонаціональної політики є держава, об'єктом – уся сфера етнонаціональних відносин, включаючи етносильноти. Однак, усталена рольова ієрархія не повинна обмежувати ініціативи останніх в етнонаціональному розвитку, налагодженні вертикальних та горизонтальних зв'язків у етнонаціональній взаємодії [3, с. 94–95]. Тобто при певних обставинах етнонаціональні спільноти можуть бути і суб'єктами етнонаціональної політики, зокрема завдяки існуванню інститутів громадянського суспільства. Крім того, вплив на етнонаціональну політику чинять зовнішні суб'єкти, і врахування цього фактора теж є важливим.

Таким чином, розглянувши підходи до визначення етнонаціональної політики, можемо зробити висновок, що жоден із них не може служити єдино вірною основою для вивчення настільки складного комплексного феномена. Розв'язання даної методологічної проблеми можливе тільки у випадку комплексного використання при визначенні й аналізі всіх складових та підходів до визначення етнонаціональної політики з

обов'язковим урахуванням їхніх плюсів та мінусів. Крім визнання даного факту, авторський підхід до визначення етнонаціональної політики є наступним. Це політика держави щодо представників різних етнонаціональних меншин та титульної нації, які проживають на території країни, врегулювання етнонаціональних відносин та процесів за їх активної участі, а також політика держави стосовно тих, хто пов'язує своє походження з цією країною, але проживає на території іншої держави.

Сутність етнонаціональної політики значною мірою залежить також від того, який тип етнонаціональних відносин з етносуб'єктами обере держава. Виділяють наступні типи етнонаціональних відносин:

– недемократичні:

1) патерналістський тип – відносини панування та підкорення;

2) тип деетнізації відмінностей – насильницьке зменшення чисельності етносуб'єктів;

– демократичні:

1) тип етнічного плюралізму – сприяння розвитку нації та всіх етносів, які населяють державу [3, с. 12].

Як зауважує Л. Нагорна, варто наголосити на існуванні об'єктивної суперечності між устремліннями держав-націй і прагненнями різних етнічних спільнот. За самою своєю природою держава зацікавлена у культурно-мовній однорідності соціуму, тому що така однорідність полегшує завдання управління. Але цим самим вона свідомо чи несвідомо створює загрозу придушення етнокультурної своєрідності національних меншин, сприяє процесам їхньої асиміляції. Невипадково на Заході класична модель національної держави уже не сприймається як оптимальна. Значна частина дослідників (П. Ашар, Є. Кіс та ін.) віддає перевагу розумінню нації як співгромадянства й багатокультурності і доводить, що національно-державна модель зовсім не обов'язково має сполучатися з підвищенням статусу етнічної культури більшості і з асиміляційним напрямом політики [14, с. 34].

Саме концепція культурного (етнічного) плюралізму чи мультикультуралізму є на сьогодні найбільш популярною до використання. Зміст її полягає у тому, що держава визнає існування всіх етнічних спільнот із їхніми власними елементами побуту і культури, традиціями та мовою, відмінними від етнічної більшості. Ефективність даної концепції визначається двома критеріями: 1) структурною підтримкою плюралізму масової інформації, які визнають і відповідним чином ставляться до наявності в суспільстві етнічної різноманітності, представлені різними етнічними групами); 2) ідеологічними системами, які обстоюють плюралізм та етнорасову рівність [10, с. 13–15].

Як стверджує К. Вітман, модель етнонаціональної політики кожної країни є унікальною і неповторною. Вона складається з балансу багатьох елементів: стану законодавчої бази, різноманітних механізмів впливу на етнонаціональні процеси, які можуть бути присутні в етнонаціональній політиці однієї країни і взагалі не використовуватися в іншій [7, с. 15].

В Україні можемо констатувати перехід від патерналістської моделі до мультикультуралізму. Виокремлення в цій моделі українського етносу як провідної державотворчої нації покладає на нього й українську державу доволі значні обов'язки щодо цільової економічної та іншої підтримки етнонаціональних меншин в забезпеченні їх потреб. Це спричинило серед них, а насамперед в середовищі їхньої еліти високі очікування на державну допомогу. І тут варто погодитися з українським науковцем В. Котигоренком, який ще в 2002 році зазначав, що навіть в оглядовій перспективі українська держава навряд чи спроможна повною мірою виконати взяті нею зобов'язання, наприклад, щодо підтримки культурного розвитку української та інших етнічних спільнот. Як результат маємо сьогодні відкрите питання статусу Криму та Донецької і Луганської областей в складі України (території, де значна частка представників російської національності).

Поряд з титульною нацією і етнонаціональними меншинами під захист держави потрапляють представники титульного етносу, які проживають за її межами. Етнічні групи, які складають титульний етнос в певній країні, в іншій вважаються національною меншиною. Тому будь-яка держава представників свого титульного етносу в іншій державі розглядає як об'єкт власних інтересів. Діаспора відіграє дуже важливу роль як для встановлення міжнародних зв'язків, регулювання зовнішньої політики, так і для вирішення внутрішніх питань країни свого етнічного походження. Для підтримки та реалізації такої ролі діаспори захист прав та інтересів представників національних меншин в тій чи іншій країні виступає одним із завдань державної політики. Логічним виникає питання про те, хто має захищати представників того чи іншого етносу в межах певної держави: чи країна, де вони мешкають і є національною меншиною, чи країна, де цей етнос становить титульну націю. Практика показує різне розв'язання цього питання, але найкраще для представників етнонаціональних меншин, коли і держава походження, і країна проживання здійснюють заходи в межах своєї компетенції на покращення їх становища та захист прав. Саме в цьому контексті стає зрозумілою різниця між поняттями «національна політика», «етнополітика» і «етнонаціональна політика».

Подібний плюралізм в Україні спричинив до розмитості розуміння базових понять політики держави, відсутності концепції етнополітики, і

найголовніше – підвищення рівня конфліктності у міжетнічних стосунках, зокрема з росіянами. Все ж лексика суспільно-політичної практики є необхідним інструментом її осмислення та коректного і достовірного описання наукою. У разі, коли одні й ті самі терміни і поняття по-різному трактуються у власне дослідницькій і суспільно-політичних практиках, науковий аналіз та опис суспільно-політичних реалій можуть хибувати схоластичністю і/або неадекватністю. Звісно від колізій не убезпечує й адекватне, коректне застосування категорій і термінів науки та політичної практики. Але воно здатне сприяти такому убезпеченню. Адже наука про політику і власне політика взаємозалежні [9, с. 33].

Необхідно відзначити, що зрозуміти сутність етнонаціональної політики неможливо без аналізу складових даного поняття – «етнос», «нація», «національність». Щодо формування етнонаціональної політики України в державі не існує єдності ні серед науковців, ні серед політиків, саме тому навіть основоположні терміни тлумачаться по-різному. Саме уніфікація підходів до розуміння основних понять етнополітики і законодавче їх оформлення є необхідним кроком подальших досліджень та наукових дискусій.

Література

1. Антонюк О. Етнополітичний чинник державотворчих процесів в Україні: основні концептуальні засади / Олександр Антонюк // Міжнаціональні відносини і національні меншини України: стан, перспективи / [за ред. Р. Ш. Чілачави]. – К. : Голов. спеціаліз. ред. літ. мовами нац. меншин України. – 2004. – С. 224–241.
2. Антонюк О. Формування етнополітики в Україні: теоретико-методологічні та концептуальні засади : дис... д-ра політ. наук : 23.00.05 / Антонюк Олександр Васильович. – К., 2001. – 367 с.
3. Асланов С. А. Політико-правові засади державної етнонаціональної політики в Україні: дис... кандидата політ. наук: 23.00.05 «Етнополітологія та етнотрансформація» / Стеллас Атипович Асланов. – Київ, 2010. – 222 с.
4. Бочковський О. Вступ до націології / Ольгерт Бочковський. – К. : «Генеза», 1998. – 144 с.
5. Варзар І. М. Політична етнологія : пропедевтичний курс : авт. підруч. / І.М.Варзар. – К. : ДП «Вид. дім «Персонал», 2011. – 354 с.
6. Варзарь И. М. К генезису политолого-этнологической теории и науки, или Реферат авторской интерпретации основных позиций нового направления социально-политической мысли в свете вызовов современности / И. М. Варзарь // Політико-етнологічні проблеми розвитку сучасної України : матеріали всеукр. наук.-теорет. конф. (Київ, 28 лютого 2006 р.) / [редкол. : М. Ф. Головатий (голова) та ін. ; за наук. ред. І.М. Варзаря]. – К. : МАУП, 2007. – С. 59–100.

7. Вітман К. М. Моделі етнонаціональної політики постсоціалістичних країн : навч. посіб. / К.М. Вітман – К. : Логос, 2008. – 392 с.
8. Дністрянський М.С. Етнополітична географія України: проблеми теорії, методології, практики : монографія / М.С. Дністрянський. – Львів : Літопис ; Видав. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2006. – 490 с.
9. Етнополітичні процеси в Україні: регіональні особливості : монографія. – К. : Ін-т політ. і етнонац. досліджень ім. І.Ф. Курас НАН України, 2011. – 396 с.
10. Євтух В. Досвід вирішення етнонаціональних проблем: концептуальні засади і практичні заходи / В. Євтух // Актуальні питання вітчизняної етнополітики: шляхи модернізації, врахування міжнародного досвіду / [під заг. ред. Ю. Тищенко]. – К. : Український незалежний центр політичних досліджень, 2004. – С. 13–36.
11. Євтух В. Етнічні меншини в європейському та українському контекстах: пошуки теоретичних парадигм / Володимир Євтух // Українська нація і етнічні меншини: перспективи інтеграції в громадянське суспільство та майбутнє Східної Європи : зб. матеріалів до Міжнар. симпозиуму (Київ, 10-11 листопада 1994 р.). – К., 1994. – С.8–10.
12. Майборода О. Етнонаціональна політика і перспективи етносоціального розвитку в Україні / Олександр Майборода // Сучасність. – 1995. – № 12. – С. 77–84.
13. Макаренко Н. Етнонаціональні відмінності регіонів : проблеми формування державної етнополітики України / Наталія Макаренко // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса НАН України : зб. наук. пр. Підсерія: «Курасівські читання». – 2007. – Вип. 34. – С. 131–142.
14. Нагорна Л. Національна ідентичність в Україні: монографія / Лариса Нагорна. – К.: ППІЕНД, 2002. – 272 с.

В статтє анализируются различные научные подходы к пониманию понятия «этнонациональная политика» в работах отечественных и зарубежных исследователей. Определяется оптимальное толкование данного понятия для украинских реалий, характеризуются основные модели этнонациональной политики.

Ключевые слова: *этнонациональная политика, модели этнополитики, этнонациональные отношения, этнонациональные меньшинства*

In the present article diverse scientific approaches as to realization of the notion of ethnonational politics in the works of home and foreign scholars are analyzed. The most acceptable definition of the given notion of Ukrainian realms is chosen, the main models of ethnonational politics are characterized.

Key words: *ethnonational politics, models of ethnopoltitics, ethnonational relations, ethnonational minorities.*

Мелеганіч Ганна Ігорівна — доцент Ужгородського національного університету, кандидат політичних наук.

Рецензент: проф. Щедрова Г. П.

УДК 328.18

Павлова Л.І.,
м. Сєверодонецьк**ПАРЛАМЕНТСЬКА ФОРМА ПРАВЛІННЯ ЯК ЗАСАДА
ФУНКЦІОНУВАННЯ ПАРЛАМЕНТАРИЗМУ**

Розглянуто особливості функціонування парламентської форми правління та основні принципи взаємодії між гілками влади за різних форм прояву парламентаризму. Крізь призму цього визначено місце і роль парламенту в системі державної влади, проаналізовано особливості його статусу та повноважень.

Ключові слова: парламент, форма правління, парламентаризм, змішана республіка, президентська республіка

Рівень демократичного розвитку суспільства багато в чому залежить від функціонування парламенту як провідного елементу сучасних політичних систем. Складні та суперечливі політичні процеси, що відбуваються в Україні, викликають інтерес до проблем розвитку інституту парламентаризму у вітчизняній політичній науці. Адекватне функціонування цього інституту в цілому та парламентської форми правління зокрема є необхідним з огляду на європейську спрямованість політичного розвитку української держави. Актуальною задачею сучасної політичної науки є теоретичне осмислення даного інституту, його сутності, соціально-політичного призначення.

Визначення парламентаризму у традиційному вузькому значенні може викликати питання про форму правління в державі. При використанні поняття «парламентська республіка» може з'явитися уявлення про непарламентаризм або відсутність парламентаризму за всіх інших форм правління (президентській чи змішаній). Деякі вчені вважають, щоб не виникало подібних неточностей, треба систему влади, яка базується на принципі верховенства парламенту, називати не парламентаризмом, а «парламентарним правлінням», «парламентарною формою правління» або «парламентарним режимом» [4, с. 44]. До речі, визначення «парламентський режим» використовувалося ще в ХІХ ст. і використовується сучасними західноєвропейськими політологами, особливо представниками французької політологічної школи [1, с. 54]. Однак, використання і цього поняття викликає певні зауваження та питання. Наприклад, щодо співвідношення понять «форма правління» та «політичний режим».

Формулювання «парламентаризму» у вузькому значенні вказує лише на деякі, але не на всі прояви парламентаризму як суспільного явища. Тому є сенс вживати поняття «парламентаризм» у широкому значенні і вважати зміст цього поняття самодостатнім, охоплюючим усі основні аспекти самого явища.

Парламентаризм тією чи іншою мірою властивий кожній сучасній державі. Проте міра парламентаризму найбільшим чином залежить від форми державного правління тієї чи іншої держави. Парламентаризм як принцип має значно більше поширення в країнах з парламентською формою правління, ніж в країнах зі змішаною чи президентською формою правління. В той же час, якщо прийняти до уваги, що однією з важливих характеристик парламентаризму є принцип відповідальності уряду перед парламентом, то і в умовах парламентсько-президентської, президентсько-парламентської республіки (наприклад, сучасної Франції) парламентаризм зберігається в досить великому обсязі.

Парламентська форма правління є явищем, що наближає державу до демократичного устрою, уможлиблює модернізаційні процеси, забезпечує сталий розвиток суспільства й можливість громадянської участі в прийнятті владних рішень. На сьогоднішній день політична система з парламентською формою правління є більш гнучкою та демократичною, має кращу здатність до адаптації в умовах, що змінюються, ніж політична система з президентською формою правління.

Наукове обґрунтування парламентської форми правління здійснили такі вчені як Дж. Бентам, Г. Еллінек, М. Вебер, А. де Токвіль, Р. Даль, А. Лейпхарт, Дж. Сарторі та інші. Серед іноземних дослідників функціонування парламентів розглядають М. Біхарі, А. Божокі, Я. Станішкіс, Г. Ток, А. Шайо та інші. Вони визначають розвиток парламентської форми правління як один із ключових аспектів демократичних перетворень.

Феномен парламентської форми правління був предметом дослідження таких російських та українських науковців як Я. Бариська, О. Зазнаєв, Д. Денисов, Д. Тихоміров, С. Алексєєв, В. Шаповал, М. Козюбра, Ю. Шемшученко, О. Хоменко та інші. Вказані дослідники визначають, як співвідносяться поняття «парламентаризм» та «парламентська форма правління», формулюють визначення відповідної моделі влади, наводять її характеристики, аналізують аспекти змісту парламентської форми правління, зокрема, предмет та механізми легітимації уряду, форми конституційного закріплення його ключової ролі в системі публічної влади, а також своєрідність політичної відповідальності. Але пошуки шляхів удосконалення роботи парламентів у процесі побудови демократичної державності і сьогодні залишають широке поле для дослідження парламентаризму.

Проаналізувавши теоретичні підходи до визначення парламентської форми правління, визначаємо, що під парламентською формою правління слід розуміти систему владних відносин, котра передбачає легітимацію уряду з боку парламенту, їх взаємодію та солідарність за обмеженої участі глави держави (монарха чи президента). Інституційно-правові характеристики парламентської форми правління в її класичному варіанті проявляються в наступному: 1) обмежені конституційні позиції глави держави; 2) уряд легітимізується з боку парламенту (чи його нижньої палати); 3) уряд (прем'єр-міністр) наділений сильними конституційними позиціями в системі організації публічної влади; 4) уряд несе політичну відповідальність перед парламентом; 5) механізм налагодження взаємодії між парламентом (більшістю депутатів) і урядом, крім інших засобів, передбачає дострокове припинення повноважень (розпуску) парламенту за ініціативою уряду.

Першими, хто відійшли від дихотомічного розуміння форм правління (поділені на президентські та парламентські), були відомі політологи М. Дюверже та Дж. Сарторі, які визначили не тільки президентську й парламентську форми, а й напівпрезидентську. Найширша класифікація належить А. Лейпхарту, який визначив два «чистих» типа (президентський й парламентський) та шість змішаних типів:

чистий президенціалізм;

чистий парламентаризм;

форма правління, де колегіальна виконавча влада обирається легіслатурою, але не залежить від довіри легіслатури;

форма правління, де колегіальна виконавча влада обирається легіслатурою, та залежить від довіри легіслатури;

форма правління, де одноосібна виконавча влада обирається легіслатурою, але не залежить від довіри легіслатури;

форма правління, де одноосібна виконавча влада обирається легіслатурою, але залежить від довіри легіслатури.

Визначимо деякі тенденції розвитку та перспективи застосування парламентських форм правління. По-перше, досліджувана модель організації влади притаманна виключно демократичним державам, в яких зріле громадянське суспільство взаємодіє з ефективною владою, має місце висока політична і правова культура; по-друге, умовами ефективного функціонування парламентської форми правління є економічна та соціально-політична стабільність, суспільний консенсус щодо фундаментальних цінностей, наявність чітко структурованої та консолідованої партійної системи, виборчої системи, яка б стимулювала виникнення двох-п'яти сильних політичних партій, демократична

політична культура правлячої партії та громадянського суспільства. За умов парламентаризму, обмежується функціональний потенціал президентського інституту до рівня формального представництва, а виконавча влада закріплюється за урядом, кадровий склад якого визначається колективним рішенням депутатського кола.

Не існує ідеальних демократичних форм правління. Х.Лінц стверджував, що парламентські системи мають переваги в країнах, які здійснюють якісні перетворення, бо завдяки ним виконавча влада в більшій мірі підзвітна законодавчій, зникає можливість зосередження усієї влади в руках переможця виборів та конфліктної ситуації контролю президентської посади і законодавчого органу різними політичними силами [2].

Парламентська форма правління набула значного розповсюдження в передових західноєвропейських країнах та має більш високий рівень легітимності, унеможлиблює концентрацію всієї влади в одному центрі. Однак твердження про те, що саме парламентська система правління більш демократична є перебільшенням.

Дещо складніше парламентаризм співвідноситься з системою державного правління в формі президентської республіки. Однією з негативних сторін президентської форми правління, на думку М. Уоллестайна, можна віднести те, що «президентська форма правління, на відміну від парламентської, не вимагає досягнення якогось компромісу між виконавчою владою і парламентською більшістю. Тому остання може виступати (часто так і є) в ролі опозиції до глави виконавчої влади» [7], що ще більше посилює неузгодженість у діяльності різних політичних інститутів та суспільних організацій [3].

Ключову роль у даному випадку відіграє той факт, чи є президентська республіка демократичною чи недемократичною за типологією політичного режиму. Однозначно: якщо в президентській республіці конституційно закріплено поділ влади з чіткою дією механізму «стримувань і противаг», при якому парламент є вищим представницьким органом, то за такого державного режиму зберігаються провідні елементи парламентаризму.

Виникнення змішаних форм правління часто пов'язують з прагненням послабити сильну президентську владу, перешкодити встановленню режиму особистої влади. Деякі автори вказують на спроби відмовитися від президентської форми правління і здійснити перехід до парламентарної республіки. Певною мірою можна погодитися з наведеними доказами, однак слід нагадати, що удавання до змішаної форми правління скоріше пояснюється прагненням правлячих кіл одночасно використати у своїх цілях різні сторони як президентської, так і парламентської форми правління [5, с. 93].

Як влучно зазначив Петро Мироненко, закономірність організації політичної влади та опцій діяльності фундаментальних інститутів державного устрою виступає визначальним фактором ефективності існування соціально-політичної системи в цілому та перспектив її успішної модернізації [6, с. 7]. Головним фактором, який впливав на процес становлення та поширення моделі влади у формі змішаної республіки у ХХ столітті, виступав фактор необхідності створення «оптимальної» форми правління, яка би дозволила поєднати ефективність діяльності уряду, незалежного від боротьби парламентських фракцій, з конституційною необхідністю вираження парламентом довіри уряду. Ідентифікація змішаної республіки здійснюється на підставі таких ознак: а) президент обирається шляхом прямих виборів; б) виконавча влада здійснюється президентом і урядом (феномен «дуалізму виконавчої влади»), але з істотним переважанням глави держави; в) президент наділений повноваженнями щодо реального забезпечення дії конституції та функціонування конституційних органів влади; г) уряд формується шляхом досягнення політичного компромісу між главою держави і парламентом; д) уряд є відповідальним за свою діяльність і перед парламентом, і перед президентом; е) президент наділений повноваження розпустити парламент у випадках, визначених основним законом.

Як свідчить досвід держав, що обрали модель влади у формі змішаної республіки, головною умовою ефективності її функціонування є приналежність глави держави та більшості депутатів парламенту (коаліції) до однієї політичної сили або їх коаліції. Історичний досвід свідчить про поступову трансформацію змішаних форм правління в одну з чітко встановлених державних форм – парламентську або президентську.

У ХХ століттях ідея парламентаризму стала загальновизнаною. Її поширення нині сприймається як синонім суспільного прогресу. Вже знайшли теоретичне обґрунтування важливі елементи парламентаризму: демократичне виборче право, повноваження представницького законодавчого органу, концепція розподілу влад, система стримувань та противаг. Склалась уява про форму правління сучасної держави, розуміння місця в системі парламентаризму політичних партій, постали питання про парламентську більшість і опозицію. Вчені підійшли до усвідомлення місця парламентів в політичних системах держав.

Аналіз практичної реалізації парламентаризму підтверджує модифікаційне різноманіття парламентської форми правління. У політичному середовищі представлені різні моделі організації політичної влади. Основними чинниками, що визначають плюралізм політичних конфігурацій у системі органів державного управління виступають механізми здійснення управлінських повноважень, рівень децентралізації

політичної влади, ступінь зрілості громадянського суспільства та його можливостей участі в державотворчих процесах. Багато держав зазнавали парламентських криз, на шляху розвитку парламентаризму траплялися перешкоди. Однак боротися з негативними проявами парламентської системи треба не шляхом звуження народного представництва, а шляхом розвитку демократії та політичної культури народу.

Література

1. Duverger M. Institutions politiques et droit constitutionnel / M. Duverger. – P., 1970. – 300 p.
2. Linz X. The Perils of Presidentialism / X. Linz // Journal of Democracy. – 1990. – Т.1. – С. 51-69.
3. Галаган Л. Президент у системі влади за різних форм державного правління / Л. Галаган // Політичний менеджмент – 2011. – № 4. – С. 8-17.
4. Древаль Ю. Д. Парламентаризм у політичній системі України: (політико-правовий аналіз) [Текст] / Ю. Д. Древаль – Х. : Видавництво національного ун-ту внутрішніх справ, 2003. – 280 с. – (Наукове видання).
5. Зазнаєв О. И. Типология форм правления: работа над ошибками / О. И. Зазнаєв // Полис (Политические исследования). – 2006. – № 1. – С. 92–103.
6. Мироненко П. Еволюція і поліваріативність республіканської форми державного правління / П.Мироненко // Політичний менеджмент – 2013. – № 59. – С. 5-15.
7. Уоллестайн М. Избирательные системы, партии и политическая стабильность / М. Уоллестайн // Полис. – 1992. – № 5-6. – С. 158.

Рассмотрены особенности функционирования парламентской формы правления и основные принципы взаимодействия между ветвями власти при различных формах проявления парламентаризма. Сквозь призму этого определено место и роль парламента в системе государственной власти, проанализированы особенности его статуса и полномочий.

Ключевые слова: парламент, форма правления, парламентаризм, смешанная республика, президентская республика.

It is examined some peculiarities of the functioning of parliamentary form of government and some basic principles of interaction between branches of power in different forms of parliamentarism. In the light of this the place and the role of Parliament in the system of government are determined; the features of its status and powers are analyzed.

Keywords: parliament, government, parliamentarism, mixed republic, a presidential republic.

Павлова Людмила Ісмаїлівна — доцент кафедри політології та міжнародних відносин Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, кандидат політичних наук.

Рецензент: проф. Михайлюк В. П.

УДК 32.019.5

Ірха К. О.,
м. Сєверодонецьк

НОВІ КАТЕГОРІЇ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ В УМОВАХ МЕРЕЖЕВОГО СУСПІЛЬСТВА

Аналізуються інноваційні поняття, категорії, форми суспільної діяльності, які виникли у політичній науці в контексті розвитку медіа-простору та мережевого суспільства.

Ключові слова: мережеве суспільство, медіа-активізм, кліктивізм, кіберсвобода, онлайн-петиція, медіа-простор, соціальна мережа, інтернет-наблік.

Мережа як новий тип соціальних зв'язків стала інклюзивним явищем, адже пронизує і реальну, і віртуальну сторони життя суспільства. Мережевий аспект соціальних комунікацій, громадянської активності, політичної діяльності – це нові напрямки наукових досліджень і передумова появи нових категорій соціально-політичних наук.

Міждисциплінарна теорія соціальних мереж бере свій початок у роботах Л. Фрімана, Д. Ноука, П. Марсдена С. Вассермана, Б. Веллмана, С. Берковіца. У своїх роботах вони розробляють такі базові поняття як «соціальна та інформаційна мережа», «мережевий вузол», «мережева структура» і пропагують ідею про те, що мережі перетворилися в основну організаційну форму постіндустріального суспільства [2].

Поняття мережі у своїх дослідженнях використовують П. Бурдьє, Ж. Дельоз і Ф. Гваттарі. Так, Ж. Дельоз і Ф. Гваттарі розглядають поняття «ризому», яке у самому широкому сенсі є образом постмодерного світу, в якому відсутня централізація, впорядкованість і симетрія. У розробках П. Бурдьє термін «мережа» безпосередньо не використовується, але поняття «соціального поля», яким він оперує, пов'язано з визначенням мережі. Категорія «поля» у П. Бурдьє утворює єдиний інформаційний континуум, в якому інформація поширюється настільки вільно, що дозволяє передбачати ходи гравців і, відповідно, позиціонуватися гравцям всередині поля один щодо одного. Подія в одному місці поля миттєво змінює ситуацію у всіх інших його місцях [7, с. 70]. Тобто можна стверджувати, що мережа у П. Бурдьє – це поле інформаційних каналів.

М. Кастельс, який вперше вжив словосполучення «мережеве суспільство», називає сучасне глобальне суспільство – суспільством мережевих структур, підкреслюючи їх, з одного боку, всеосяжний, а з іншого – визначальний характер, коли «влада структури виявляється сильнішою за структуру влади», а сам факт приналежності до тієї чи іншої мережі стає найважливішим джерелом влади і змін в суспільстві [4]. Особливістю сучасного суспільства у трактуванні М. Кастельса є не стільки домінування інформації, скільки трансформація варіантів її використання, коли провідну роль в суспільстві набувають глобальні мережеві структури, що витісняють традиційні форми взаємовідносин. За М. Кастельсом, мережева структура є комплексом взаємопов'язаних вузлів. Конкретний зміст кожного вузла залежить від характеру тієї конкретної мережевої структури, про яку йде мова [4].

М. Маклюену вдалося закласти основи концепції передачі інформації через ЗМІ кожній людині, в результаті він визначив становлення «глобального села», яка представляє собою мережу взаємопов'язаних і взаємодіючих індивідів [6]. В узагальненому вигляді, поняття «мережа» визначається як особливий тип зв'язків між позиціями індивідів, об'єктів або подій, які відбираються в залежності від цілей побудови мережі [2, с. 20].

У сучасних умовах можна погодитися з Т. В. Володимировою, що мережеві комунікації складають нову соціальну морфологію спільнот і певною мірою є основою мережевого суспільства [1]. При цьому слід враховувати зауваження М. Кастельса, що нові інформаційні та комунікаційні технології, будучи абсолютно необхідним інструментом такої багатонаправленої трансформації, не є її причиною [3].

Якщо ж емпірично застосувати поняття «мережі» до комунікативної надбудови сучасного суспільства, то безперечно мова йтиме про мережу Інтернет, яка на середину 2013 року об'єднувала близько 35% населення планети Земля і більше 33% населення України, зокрема [12]. Більше 15 млн. жителів України є абонентами інтернет-мереж, 87% з яких мають власні сторінки у соціальних мережах, блогосфері або на інших медіа-платформах у мережі. Саме тому стало реальним переміщення політичної сфери у віртуальну площину та поява нових категорій політичної науки, які характеризують форми взаємодії політичного та соціального і ступінь політичної активності громадян у багатомільйонній мережі.

Важливим аспектом сучасної політики є розширений спектр можливостей участі громадян у здійсненні певного моніторингу та висловлення власної позиції з приводу політичних подій у державі та за її межами. На ґрунті розвитку таких можливостей і виник феномен **медіа-**

активізму (від англ. media – засоби, способи; від лат. activus – практичний, діяльний, дієвий). Це є форма громадянсько-політичної діяльності, що спрямована на досягнення суспільної реакції шляхом створення альтернативних джерел формування новин. Сучасна термінологія також використовує поняття «громадянська журналістика», «блогінг» та ін.

Медіа-активізм змінив роль громадськості в інформаційній надбудові держави, перетворивши аудиторію на співавторів новин. Передумовою виникнення даного феномену став розвиток споживчої електроніки, її еволюція та популяризація. Поширення девайсів, що мають вихід у мережу Інтернет, спонукало до появи «тактичних медіа», які й передбачають залучення активних громадян до формування медіа-простору. Зазвичай медіа-активізм характеризують, надаючи йому дещо негативного забарвлення. Так, автор терміну американський публіцист Д. Рашкофф називає акції медіа-активізму «медіа-вірусами», які за допомогою липкої оболонки – у вигляді яскравої упаковки – прикріплюються до свідомості і впорскують у неї «ідеологічний код» («меми»), тобто приховану інформацію, що визначає реакцію індивіда на презентовану реальність [11].

Форми вияву медіа-активізму можуть бути різними, але передусім зазначимо найбільш розповсюджені:

- ведення блогів;
- трансляція стрімів;
- створення онлайн-петицій;
- проведення відео- та аудіо-розслідувань тощо.

Медіа-активізм, хоча й є інноваційною формою громадянської активності, вже встиг дати початок новим суспільним рухам, таким як «кліктивізм» (висловлення власної думки одним кліком у мережі Інтернет), «твіттер-революція», «революція у соціальних мережах» тощо. Нерідко акція чи рух, що виникли у віртуальному середовищі, отримують й реально-просторовий вияв. Медіа-активізм доволі багатоаспектний, своїми проявами він охоплює усі сфери життя суспільства. Наприклад, однією з найгучніших перемог сервісу збору підписів під онлайн-петиціями було скасування запланованої щомісячної комісії у розмірі п'яти доларів США на користь Bank of America у 2011 р. В Україні медіа-активістів нерідко називають «диванними військами», їхня численність у соціальних мережах перевищує кількість у 10 млн. активних користувачів.

Торкнувшись проблем чисельної громадянської активності у мережі Інтернет, ми також маємо на увазі появу нового простору для реалізації політичних прагнень громадян. Без унормування такий простір перетвориться на хаос. Перші спроби регламентувати кіберпростір спричинили появу феномена **Кіберсвободи** (від грец. kybernao – керую,

управляю), тобто можливість демонстрації власної позиції та вільного вибору форм сприйняття та реакції у кіберпросторі. Це новітній феномен сучасності, який нерідко ототожнюють з кіберрівністю, цифровою свободою, інтернет-братством тощо. Концепт кіберсвободи є наслідком запровадження технологій пакетних комунікацій та створення децентралізованої мережі Інтернет.

Кіберсвобода, у свою чергу, призвела до появи нової галузі психологічних знань – психології «над-індивідуального стану», ядром якої є «індивід у мережі». Кіберсвобода персоналізована, анонімна, не прив'язана до фізичного скупчення людей та колективної ідентичності. Це свобода висловлення думок, свобода критики, свобода вибору, свобода ідентифікації та ін. Кіберсвобода – це певний макет вільного суспільства, яке не передбачає жорсткого державного адміністрування. Можна виокремити декілька вимірів кіберсвободи:

1. Індивідуальна, коли людина є персональним користувачем кіберпродукту (блогер, модератор власного акаунту, користувач пошукової системи тощо).

2. Мережева, коли індивід виступає у статусі учасника кіберспільноти (викладає власні думки в обговореннях, коментує веб-форуми, долучається до формування інтернет-пабліків тощо).

Якщо індивідуальну кіберсвободу регламентує зовнішнє законодавство (міжнародне право, закони держави, окремих регіонів та ін.), то мережева – обмежується правилами та нормами інтернет-спільнот (блокування, «чорні списки», бан), які встановлюють та контролюють модератори, адміністратори, провайдери, роботи сайтів.

В цілому, кіберсвобода – це різновид суспільної свободи, якої можна позбавити, яку можна обмежити та скоротити. Що й відбулося в 2008 р. у Сирії, коли державним контролюючим органам дозволили стежити за користувачами мережі Інтернет у інтернет-кафе. Один з постулатів кіберсвободи – «доступ до інформації має бути вільним» – був втілений міжнародною організацією WikiLeaks, яка займається відстеженням витоків таємної інформації з подальшим її оприлюдненням для загального доступу.

Найпоширенішим засобом розповсюдження інформації у мережі, побудови нових каналів комунікації та залучення аудиторії стало створення **інтернет-пабліків** (від англ. public – публічний, громадський, загальнодоступний). По суті, це онлайн-спільнота, що створюється переважно у соціальних мережах з метою просування ідеї, бренду, зовнішніх ресурсів тощо. Синонімами у формулюваннях часто є «відкрита спільнота» та «публічна сторінка».

Якщо раніше спільноти у мережі Інтернет частіше носили назву «група» і мали обмежений або ж взагалі закритий доступ, то з початком використання соціальних мереж у якості рекламного інструментарію формат інтернет-пабліків став переважати. Більшість з них є мікроблогами, що містять лаконічні записи (або цитати), візуалізацію, репости з інших онлайн-ресурсів. Аудиторією інтернет-пабліку є його підписники (або учасники). Вони можуть бути як дописувачами (активні учасники), так і користувачами викладеної інформації (пасивні учасники).

Головна мета інтернет-спільноти є залучення додаткової аудиторії для просування (рекламування) певного продукту. Наприклад, це може бути бренд (побутової техніки, медичних чи косметичних засобів тощо), громадсько-політична спільнота (партія, рух, організація), конкретний політичний діяч (як одноосібний адміністратор/модератор, так і «командний гравець»), засіб масової інформації та ін.

Найпопулярнішою платформою для створення інтернет-пабліків є соціальна мережа «Вконтакте», яка на початок 2015 р. об'єднала більше 22 млн. сторінок «українського походження». Майже всі творці таких сторінок є підписниками або ж творцями пабліків різного тематичного спрямування. Так, учасниками офіційної спільноти Вконтакте Президента України П. Порошенка є майже 300 тис. ос., трохи більше у соц. мережі Facebook. Але найчисельнішими все ж залишаються спільноти мистецької та розважальної тематики, кількість учасників яких часто перевищує 1 млн. осіб.

Ще одним новітнім проявом мережевого суспільства став **кліктивізм** (від англ. click – клацання, клік) – нова практика онлайн-активності, в основі якої лежить процес використання соціальних медіа та інших Інтернет-ресурсів для просування будь-яких процесів та підтримки певних ініціатив. Вперше згаданий у 2011 р. в Оксфордському словнику термін «кліктивізм» став у підсумку впливати на традиційні форми соціальної активності [13].

Існує дві протилежні точки зору щодо доцільності серйозного ставлення до феномену кліктивізму. Так, з одного боку, вважається, що людина, долучившись до певної тематичної спільноти (наприклад, екологічної, правозахисної, спортивної тощо), тим самим приєднується до ідеології цієї групи, наслідує її та просуває серед свого оточення. З іншого боку, скептики стверджують, що приєднання до інтернет-пабліку шляхом одного «кліка» – це лише механічний процес, який не тягне за собою жодних змін і не уособлює ідентифікацію людини з тим чи іншим рухом або ідеологією. У контексті другого бачення кліктивізму маємо справу з іншим медіа-феноменом – **слактивізмом** (від англ. slack – ледар, нероба),

тобто створенням ілюзії причетності, коли людина, поставивши «лайк», зробивши репост певного контенту або взявши участь в онлайн-флешмобі, вважає себе причетною до якогось суспільного процесу, глобального руху, громадської ініціативи. На практиці ж «лайки» та «ретвіти» часто не мають суспільної користі; натомість, виникає проблема, коли подібна громадянська активність у соціальних мережах для мільйонів замінила вчинки у реальному житті.

Дієвість же кліктивізму продемонстрував сайт Change.org, заснований у 2006 р. студентами Стенфордського університету для того, щоб довести значимість думки інтернет-мас у здійсненні реальної політики [14]. Сайт покликаний створювати онлайн-петиції або ж підтримувати одним «кліком» вже існуючі. Так, сайт Change.org допоміг трьом авторам онлайн-петиції – учням середньої школи – домогтися, щоб дебати кандидатів у Президенти США вела жінка-журналіст, чого не відбувалося з 1992 р.

Таким чином, ще одне поняття «онлайн-петиція» поповнило термінологію політичної науки. Від лат. *petitio* – вимога, запит – онлайн-петиція – це сформульовані індивідуальні або колективні вимоги, клопотання, скарги, пропозиції тощо, які розміщуються у медіа-просторі для підтримки/підписів онлайн-користувачами Інтернет-мережі. Використовуються також терміни «інтернет-петиція», «електронне клопотання» тощо. Підписання онлайн-петиції відбувається через заповнення форми на сайті, в якій вказуються ім'я та електронна адреса. У деяких випадках форма видає запит на більш повну інформацію про особу, що підписує петицію. Головна критика такої форми політичної участі полягає в анонімності користувачів, сумнівній контрольованості процесу створення петицій, актуальності та нагальності тем, що охоплюють електронні клопотання. Натомість, практика підписання онлайн-петицій є популярною у США, де на інтернет-сторінці Білого Дому за ініціативою Президента Б. Обама такий сервіс функціонує з вересня 2011 р. [15]. Після набрання 100 тис. голосів (0,03% населення) онлайн-петицію розглядає Адміністрація Президента США. У Німеччині та Великій Британії її розглядають Парламенти. У липні 2014 р. в Україні також була здійснена спроба легалізувати онлайн-петиції шляхом внесення на розгляд Верховної Ради України законопроекту «Про право громадян ініціювати розгляд нормативно-правових актів органами влади та місцевого самоврядування», та 27.11.2014 р. проект закону було відкликано [10].

Практика застосування онлайн-петицій досить широка. Наприклад, першою успішною її реалізацією стало клопотання шанувальників поп-співача М. Джексона, які у 2005 р. вимагали випуску DVD-релізу з першого концерту свого кумира. Онлайн-петиція була задоволена, а світ побачив 12

млн. офіційних дисків. Найпопулярнішими медіа-сервісами для створення та просування онлайн-петицій є Change.org, Avaaz.org, Onlinepetition.in.ua та ін. [8, 9, 14]. На сьогодні у медіа-сфері України курсують близько 1500 онлайн-петицій, половина з них стосуються політичного життя і реалізуються через звернення до офіційних осіб держав.

Мережа як новий тип соціальної та суспільно-політичної взаємодії стала невід'ємною частиною сучасного життя, його інтернет-втіленням. Визначені у статті феномени та категорії – це реальність, яка почалася з практики, а потім трансформувалася у наукову площину. З одного боку, мережа Інтернет – це сукупність хаотичних дій та паралельна дійсність, яку важко контролювати за допомогою інституціональних засобів; з іншого, – це реальні громадяни-користувачі, для яких створені комфортні умови для реалізації політичної волі та політичної участі. Таким чином, нові категорії політичної науки в умовах мережевого суспільства стали втіленням нових форм соціалізації громадян та їхньої політичної активності.

Література

1. Владимірова Т. В. Сетевые коммуникации как источник информационных угроз / Т. В. Владимірова // Социс. — 2011. — № 5. — С. 123—129.
2. Градосельская Г. В. Сетевые измерения в социологии : Учебное пособие / Г. В. Градосельская. — М. : Издательский дом «Новый учебник», 2004. — 248 с.
3. Кастельс М. Россия и сетевое общество / М. Кастельс, Э. Киселева // Мир России. — 2000. — № 1. — С. 23—51.
4. Кастельс М. Становление общества сетевых структур [Электронный ресурс] / М. Кастельс // Новая постиндустриальная волна на западе / [под ред. В. Иноземцева]. — Режим доступа : <http://iir-mp.narod.ru/books/inomezcev/index.html>.
5. Кожаринова А. Р. Медиавирусы как носители идеологических кодов [Электронный ресурс] / А. Р. Кожаринова // Информационный гуманитарный портал «Знание. Понимание. Умение». — 2013. — № 5. — Режим доступа : http://www.zpu-journal.ru/e-zpu/2013/5/Kozharinova_Media-Viruses/
6. Маклюэн Г. М. Галактика Гутенберга : Сотворение человека печатной культуры / Г. М. Маклюэн. — К. : Ника-Центр, 2004 — 432 с.
7. Назарчук А. В. Сетевое общество и его философское осмысление / А. В. Назарчук // Вопросы философии — 2008. — № 7. — С. 61—75.
8. Общественные петиции Авааз : Официальный сайт [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.avaaz.org/ru/petition/>
9. Платформа для петицій УаНету : Офіційний сайт [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://onlinepetition.in.ua/>
10. Проект Закону України «Про право громадян ініціювати розгляд нормативно-правових актів органами влади та місцевого самоврядування» № 4346а від

- 22.07.2014 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=51775
11. Рашкофф Д. Медиавирус. Как поп-культура тайно воздействует на ваше сознание / [пер. с англ. Д. Борисова] / Дэвид Рашкофф. — М. : Ультра.Культура, 2003. — 368 с.
 12. Список стран по числу пользователей Интернета : июнь 2013 [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <https://ru.wikipedia.org/wiki/>
 13. Oxford English Dictionary [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.oed.com/>
 14. The world's platform for change : Official website [the Electronic resource]. — Access mode : <https://www.change.org/>
 15. Website of online petition White House : Official website [the Electronic resource]. — Access mode : <https://petitions.whitehouse.gov/>

Анализируются инновационные понятия, категории, формы общественной деятельности, которые возникли в политической науке в контексте развития медиа-пространства и сетевого общества.

Ключевые слова: сетевое общество, медиа-активизм, кликтивизм, киберсвобода, онлайн-петиция, медиа-пространство, социальная сеть, интернет-наблюдение.

Innovative concepts, categories, forms of social activity that emerged in political science in the context of media space and the network society are analyzed.

Keywords: network society, media activism, clicktivism, Cyber Freedom, online petition, media space, a social network, public of Internet.

Ірха Катерина Олександрівна — старший викладач кафедри політології та міжнародних відносин Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, кандидат політичних наук.

Рецензент: проф. Новакова О. В.

УДК 327

Журжа І. В.,
м. Київ**РУСИНИ ЧИ УКРАЇНЦІ: УКРАЇНЬСКА ДІАСПОРА НА
ПІВДЕННОСЛОВ'ЯНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ**

У статті розглянуто питання самоідентифікації української діаспори на південнослов'янських землях, її становлення, розвитку та особливостей формування.

Ключові слова: українська діаспора, південнослов'янські землі, русини.

Останні події стали справжнім випробуванням для української державності: анексія Російською Федерацією автономної республіки Крим, роздмухування сепаратистських настроїв на Донбасі попередньою владою, що зрештою призвело до збройного протистояння, а згодом і до відкритої війни за схід України між нашою державою та РФ. На цьому тлі передбачуваною виглядає спроба розхитати ситуацію і в іншій частині України, на Закарпатті, де компактно проживає одна з етнографічних груп українців – карпатські русини. Спроби відмежувати їх від решти українців та активізація сепаратистських настроїв видаються штучними, проте вимагають реакції, в тому числі й наукової спільноти. В умовах що склалися доцільним є вивчення питання формування і розвитку однієї з найстаріших діаспор Європи – русино-української діаспори на території колишній Югославії.

Досліджуваний проблематиці присвячена низка праць, серед яких доцільним є виокремлення робіт Г. Костельника «Бачванські українці» і Й. Гродського «Положення українців в Боснії», адже їх автори були самовидцями процесу формування української діаспори на південнослов'янських землях, використовували при написанні своїх робіт офіційні документи та спогади самих переселенців. У роботі В. Гнатюка «Словаки чи русини?», зроблено спробу довести українське походження русинів, вміщені цінні матеріали про культурно-освітнє життя бачванських українців. На увагу заслуговують і уривки з праць угорських авторів Ф. Тамаша, С. Іванія, С. Франкіля. Для вивчення культурно-освітнього життя українців в Югославії в міжвоєнний період особливе значення мають матеріали часопису «Рідне слово».

Серед робіт закордонних українців слід звернути увагу на працю Л. Рамача «Русини-українці в Югославії» (Вінніпег, 1971) [2], де детально

проаналізовано релігійне життя переселенців, подано ґрунтовну характеристику місць поселення русинів-українців на південнослов'янських землях. Праця М. Марунчака «Українці в Румунії, Чехословаччині, Польщі, Югославії» подає факти про історію переселення, релігійне життя, сучасне становище русинів-українців в Югославії [3]. Статті Б. Ліського «Українці (русини) в переписі населення 1910 р.» та Б. Небесного «Початок життя переселенців у Боснії» і «Нова Батьківщина», містяться дані про початкове життя переселенців, їх релігійне, господарське життя [5]. Дослідження Є. Кулеби «Галичина – колиска югославських русинів» дає пояснення причинам еміграції, а інша стаття цього ж автора, «Економічний стан українців у Боснії 1890–1941 рр.» повідомляє про труднощі, з якими зіткнулися перші переселенці, ставлення до новоприбулих місцевих жителів та влади [6].

Серед сучасних вітчизняних досліджень про українців на теренах колишньої Югославії варто відзначити публікації Н. Стаценко [7, 8], М. Каменецького [9], О. Малиновської та І. Буркута [10]. У цих статтях автори використовували джерела, що знаходяться в колишній Югославії, докладно дослідили історію, умови переселення, звернули увагу на фактори, що допомогли українцям зберегти свою самобутність, їх громадсько-культурне і релігійне життя.

Метою даного дослідження є комплексний аналіз процесу формування українсько-русинської діаспори на південнослов'янських землях, дослідження факторів, що сприяли національному самозбереженню переселенців на нових землях.

Термін «русино-українська діаспора» вживається тому, що перші переселенці із Закарпаття в області Бачка, Срем, Славонія (сучасні території Сербії (автономний край Воєводина) і Хорватії), що з'явилися тут у середині 40-х рр. XVII ст. і по сьогодні зберігають за собою історичну назву українців «русини».

Пізніше, з початком нової хвилі еміграції, що розпочалася в 80-ті рр. XIX ст., на південнослов'янські землі переселилися вихідці з Галичини, які також в перші роки після переселення користувалися назвою українців «рутени». І лише після закінчення Першої Світової війни, коли в Галичині, замість етноніму «рутени», набув поширення етнонім «українці», його прийняло як самоназву і українське населення Боснії і Герцеговини [1, с. 34].

Особливості формування діаспори, а саме наявність кількох міграційних хвиль та складність етнічних процесів, призвели до того, що українське за походженням населення колишньої Югославії користується двома етнонімами «русини» і «українці». Обидві ці назви зафіксовані в офіційній Югославській статистиці.

Водночас намагання абсолютизувати особливості мови та культури русинів, відокремити русинів і українців носять політичний, а не науковий зміст. Сучасні історичні дослідження русинських авторів, побудовані на основі аналізу документальних і літературних джерел, вказують на українське походження русинів колишньої Югославії. На цих позиціях стоять зокрема такі вчені як Л. Рамач, Ю. Тамаш.

Історія відмежування русинів від українців СФРЮ починається з сталінських часів. Ворожа політика Сталіна щодо Югославії викликала в цій країні зворотну реакцію, яка впливала і на ставлення югославів до росіян і українців, що проживали на території Югославії. В ці часи деяка частина русинської інтелігенції для самозахисту проголосила про відмежування русинів від українців. Такі процеси привели до помітного гальмування в розвитку русинсько-української діаспори в СФРЮ.

Повоєнна Югославія розбудовувалася на федеративних засадах, що передбачали рівноправ'я усіх народів, широкі права національних меншостей. Країна розвивалася швидкими економічними темпами. Бурхлива індустріалізація та урбанізація спричинили кардинальні зміни в соціальній структурі населення Югославії, в тому числі і українського походження. Русини і українці, переважними заняттями яких до війни було сільське господарство, рушили на новобудови в міста і промислові центри, в цей час відбулося їх переселення в області Бачка, Срем та Славонія. Воно знайшло відображення у широкому розповсюдженні і визнанні подвійної назви національної меншини – русини й українці.

Важливим наслідком післявоєнних переселень стало зближення, і географічне, і культурне, двох груп українських імігрантів. Воно знайшло відображення у широкому розповсюдженні і визнанні подвійної назви національної меншини – русини і українці. Тенденція до об'єднання між представниками нащадків різних еміграційних хвиль в 60-х рр. прослідковується і серед русинсько-української молоді. В 1965 р. відбувається перший з'їзд представників студентства поблизу м. Новий Сад. В 1966 р. з'їзд відбувся у Прняворі, 1967 р. – у м. Шид, і в наступному, 1968 році – у м. Руський Керестур – найбільших центрах культурно-національного життя українців в СФРЮ [2, С. 54]. Хоча передбачалося зробити такі з'їзди щорічними, на жаль вони невдовзі припинилися.

Специфіка відносин СРСР і СФРЮ не сприяла розширенню культурних та наукових контактів між югославськими русинами-українцями і Україною. Вони підтримувалися завдяки ентузіазму окремих громадських діячів та вчених. Найбільш плідна співпраця відбувалася у сфері літератури. В кінці 60-х рр. твори русинських авторів друкувалися в українській періодиці «Літературна Україна», «Україна», «Жовтень». В 1976

р. ужгородське видавництво «Карпати» випустило збірник, упорядкований О. В. Мішанічем «Там, коло Дунаю», до нього увійшли оповідання М. Ковача, Є. Кочиша, В. Бильні, В. Костельника, Ш. Гудака. У 1979 р. у видавництві «Руське слово» у Новому Саді видано книгу «Закарпатські проповідки» з оповіданнями закарпатських письменників О. Маркуша, М. Дем'яна, Й. Жупана, Ф. Потушняка, І. Чендея. Поетичні твори українських авторів в кінці 60 – початку 70-х років друкувалися в «Шведцосці» [3, С. 21].

Велика і змістовна культурно-громадська робота значною мірою була можливою завдяки зростанню рівня самоорганізованості русинів і українців. У 1968 р. розгорнув свою діяльність Союз русинів і українців Хорватії з центром у Вуковарі. Його членами стали приблизно 6 тисяч осіб. Більша частина з них проживала у Вуковарі, де було розміщено штаб-квартиру Союзу. Організація об'єднала культурно-освітні товариства Вуковара, Петрівців, Миклошевців, Загреба, Осієка, Липовлян тощо. У її функції входили: координація діяльності осередків у Хорватії, влаштування і допомога у фінансуванні культурно-освітніх закладів, підтримка зв'язків з українцями в інших частинах Югославії, видавнича справа. В 1972 р. заснований журнал «Нова думка»; в перші роки своєї появи це видання було більш як на 100 сторінок. Його фінансував уряд Хорватської республіки. Союзом русинів і українців Хорватії були запроваджені регулярні передачі на радіо Вуковару, що велися українською мовою. Вона звучала і в передачах загребського радіо та телебачення. Крім того, в Хорватії існував «Союз національних меншин», що фінансувався і підтримувався владою.

Щодо Воеводини, то тут певний час існувала заборона національним меншинам мати свої національні організації, діяли лише мовні та культурні товариства. Тільки в 1988 р., коли в СФРЮ розпочалися дискусії навколо конституційних змін і політичного плюралізму, в українських осередках розпочалося обговорення свого стану і потреб. Майже у всіх осередках сформовано ініціативні групи, які вимагали покращення власного становища. Розпочинається формування організацій: 16 грудня 1989 р. у м. Новий Сад відбулися Установчі збори «Товариства української мови, літератури і культури Воеводини».

В к. 40-х – на поч. 50-х рр., незважаючи на малочисельність, розвивається культурно-мистецьке і національне життя українців в Боснії.

Відновлює свою діяльність культурно-просвітне товариство ім. Т. Шевченка у Прияворі. Працюють культурне товариство ім. Б. Лепкого у Лішні, культурне товариство ім. І. Котляревського у Хорвачанах, культурне товариство «Українець» у Дев'ятині, культурно-мистецьке товариство «Братерство» у Тернополі (коло Козарцю), культурно-мистецьке товариство ім. Т. Шевченка у Баня Луці (1966).

Об'єднання та координація роботи українських культурно-освітніх товариств у Боснії завжди наштовхувалося на великі труднощі, що частково були вирішені 1965–1980 рр. Регіональна українська культурна рада ставила собі за мету організувати навчання рідної мови у всіх початкових школах, де живуть і де є українські діти, підготувати необхідні кадри, приготувати програми і підручники, налагодити роботу радіо Бая Луки українською мовою, заснувати і активізувати діяльність українських культурно-освітніх товариств, організувати семінари української молоді кожного року у Боснії, Хорватії і Воеводині з метою налагодження контактів з подібними інституціями і організаціями українців у інших республіках і автономних краях для спільної діяльності і допомоги кадрами, підручниками, пресою тощо. В 1968 р. Регіональна українська культурна рада повинна була змінити назву на Регіональна рада народностей і у своїх завданнях передбачити опіку про циган, італійців і чехів, які жили в тому регіоні. Але через дванадцять років регіональна влада все ж таки скасувала Раду.

У кінці 80-х – на початку 90-х років активізуються контакти русинів–українців з Україною. В 1988 році укладено угоду про культурне співробітництво між Союзом русинів і українців Хорватії і Товариством культурних зв'язків з українцями поза межами України. В 1990 р. відбулося встановлення контактів між товариством «Україна» і Союзом русинів і українців в Югославії. 12 травня 1990 року в Новому Саді відбулися перші збори Союзу русинів і українців Югославії. Нова організація об'єднала русинів–українців Воеводини, Хорватії та Боснії і Герцеговини [4, С. 145].

Дослідження про формування русино-української діаспори є моральним обов'язком по відновленню справедливості перед тими, хто залишив свою Батьківщину і чия доля була тривалий час викреслена з вітчизняної історії.

На південнослов'янських землях русини–українці живуть змішано з іншомовним населенням (сербами, хорватами, угорцями). Лише Руський Керестур є майже однорідним селом, де число жителів інших національностей менше 10%. Серед інших населених пунктів, де русини і українці мають кількісно значні групи, – Коцур, Джорджево (Воеводина), Петровці, Міклошевці (Хорватія), Бая Лука, Приявор (Боснія та Герцеговина) [11].

Емігранти з Західної України не тільки не дали себе асимілювати, а навпаки, змогли зберегти свої національні риси, мову, культуру. Досвід національно-культурного життя русинів та українців в колишній Югославії заслуговує всебічного вивчення і є прикладом самоповаги, власної гідності. Наші переселенці в процесі колонізації нових земель не тільки вирізнялися з усіх інших народів, що також в цей час освоювали нові землі, а й змогли

залишити помітний слід в господарському, культурно-освітньому житті місцевих жителів. Нашадки тих, хто майже 250 років назад прибув у нові землі і зараз розвивають активну діяльність для поглиблення дружніх стосунків між народом України і народами колишньої Югославії. Крім того факт присутності на території Югославії 55 тисячної української діаспори має активізувати та поглиблювати відносини України з країнами Балканського півострову.

Література

1. Вовк Ф. Весілля в Керестурі // Матеріали до україно-руської етнології. – Львів, 1908. – Т. X. – С. 31-81.
2. Рамач Л. Русини-українці в Югославії. – Вінніпег. – Канада, 1971. – 71 с.
3. Марунчак М. «Українці в Румунії, Чехо-Словаччині, Польщі, Югославії» Вінніпег – Канада, 1969. – 64 с.
4. Роде наш прекрасний. Матеріали Всесвітнього форуму українців. 21-24 серпня Київ – Тернопіль : Вид-во «Діалог», 1993. –243 с.
5. Ліський Б. Огляд культурно-освітнього життя українців у Боснії 1890-1990 рр. //Українська діаспора. – 1997. – №10. – С. 32-50.
6. Кулеба Є. Економічний стан українців у Боснії //Українське слово. – 1997. – №3. – С. 7-11.
7. Стаценко Н. Русини і українці в країнах південних слов'ян. Історія переселення та сучасне становище // Народна творчість та етнографія. – 1993. – № 3. – с. 38-47.
8. Стаценко Н. 250 років українській діаспорі в Югославії //Українська діаспора. – 1995. – Ч.7. – С. 26-40.
9. Каменецький М.С. «Українці на південнослов'янських землях // Питання нової та новітньої історії . – 1995. – вип.41. – с. 66-79.
10. Малиновська О. А, Буркут Г.»Українці в Югославії» // Трибуна. – 1991. – №8 – С. 14-16.
11. V.Gorbal The Bachka Rusyhs of Yugoslavia, the lemkos of Poland [Електронний ресурс] // Веб сайт Carpatho-Rusyn Knowledge Basehttp. – Режим доступу: www.carpatho-rusyn.org.woj.htm.

В статтє рассмотрен вопрос самоидентификации украинской диаспоры на южнославянских землях, ее становление, развитие и особенности формирования.

Ключевые слова: украинская диаспора, южнославянские земли, русины.

The article considers the question of identity Ukrainian diaspora in South Slavic land, formation, development and characteristics of the formation.

Keywords: Ukrainian diaspora, South Slavic lands, Rusyns.

Журжа Ірина Валеріївна — доцент кафедри міжнародних відносин та міжнародної інформації Міжрегіональної Академії управління персоналом, кандидат історичних наук.

Рецензент: проф. Барановський Ф. В.

УДК 327.001.73(100)

Кондратенко О. Ю.,
м. Київ**УКРАЇНСЬКИЙ ФАКТОР СТАНОВЛЕННЯ
НОВОГО СВІТОВОГО ПОРЯДКУ**

Розкрито сутність наростання протистояння між провідними центрами міжнародного впливу. Україна в силу свого геополітичного статусу є основним об'єктом боротьби, яку ведуть США, Росія та ЄС за посилення своєї присутності на євразійському просторі. Саме тому Україну варто розцінювати як одну з ключових держав процесу трансформації світового порядку. Боротьба за вплив на Українську державу відбувається у контексті діалектики двох парадигм майбутнього розвитку пострадянських країн – євразійського та євроатлантичного.

Ключові слова: Україна, геополітика, Росія, світовий порядок, протистояння.

Проблематика трансформації існуючого світового порядку актуалізується по мірі наростання геополітичних суперечностей між провідними суб'єктами міжнародного впливу в існуючих та нових точках перетину їх інтересів. Оцінюючи сучасну ситуацію в Євразійському регіоні можна говорити про прискорення міжцивілізаційної боротьби. Саме у силу свого геополітичного статусу Україна, як складова геополітичного фронту протистояння цивілізацій, стає каталізатором перетворень як євразійського простору так і світового порядку в цілому. Конфлікт, котрий нині відбувається на теренах України виходить далеко за межі локальної війни між Києвом та підтримуваними Росією терористичними угрупованнями, що захопили частину Донбасу і створили на цій території фіктивні державні утворення ЛНР/ДНР. Розгортання збройної боротьби в Україні, спричинене передусім результатом зіткнення геополітичних інтересів у цій частині Східної Європи як мінімум трьох центрів світового/цивілізаційного впливу – РФ, ЄС та США. У геополітичній боротьбі, що наростає, Захід переслідує цілі закріпити свої інтереси через зміцнення ліберально-демократичних цінностей у Східній Європі, у т. ч. й за рахунок таких молодих демократій як Україна, Грузія та Молдова. Все це зрештою має слугувати ослабленню у такий спосіб впливу Росії на євразійський простір. Зрештою Україні відведена роль крупного форпосту американського тиску

на Москву. РФ у свою чергу намагається зберегти свій вплив на пострадянські країни та не допустити прозахідних економічних і політичних змін. Останнє передусім стосується України як найважливішої для Росії пострадянської держави.

Російська еліта підкреслює, що Україна є частиною православної (російської) цивілізації, котра випадково виділилася в окрему територію у результаті «найбільшої геополітичної катастрофи ХХ ст.» - розпаду СРСР. Саме тому, відчуваючи себе ресурсно ослабленою, Росія вважає Україну не інакше як «failed states» - тобто державою, яка не відбулася та має возз'єднатися в єдиній слов'янській спільноті. Пропагандистська політика Росії у ході розгортання т. зв. гібридної війни, спрямована на доведення того, що Україна може зберегти свою територіальну цілісність та життєздатність лише за умов проведення конституційної реформи - результатом якої має стати федералізація країни. За планом РФ, федералізована Україна має надати особливий статус південно-східним областям де проживає значний відсоток російського та російськомовного населення. Саме ці території, за задумом Москви, мали б стати зручним важелем тиску на Київ у разі проведення нелояльної політики щодо РФ. Черговим фактором, який мотивує Росію до силових дій в Україні є категоричне несприйняття підтримуваних Заходом євроатлантичних устремлень Києва, в яких Кремль вбачає потенційну загрозу своїй безпеці. Існує міжнародна позиція, що виходом із даної ситуації стала б т. зв. фінляндизація України, яка виключає її вступ до НАТО, проте такий механізм поки не влаштовує ані Україну ані основних геополітичних гравців.

Питання суб'єктивізації України в нових геополітичних реаліях стало предметом зацікавлення багатьох експертів, аналітиків і політологів-науковців як у нашій державі так і за її межами. Наукові розробки та експертні статті стосується як аналізу подій, що відбуваються в Україні так і міжнародної ситуації, котра склалася у зв'язку з наростанням протистояння між РФ та Заходом за сфери геополітичного впливу на євразійському просторі. Логічним буде всі розвідки та їх авторів, які працюють над вивченням геополітичних проблем євразійського простору й українського контексту розсередити у рамках трьох окремих груп. Перша з них представлена російськими політологами, істориками, соціологами, а також ідеологами євразійства як от: К. Гаджисев, В. Дергачов, О. Дугін, С. Лузянін, С. Панарін, К. Сорокін, Т. Шаклеїна, Л. Шевцова та ін.

Другу групу вчених з нашого питання формують представники вітчизняної політологічної думки, зокрема: О. Волошин, О. Галушко,

М. Гнатюк, М. Дорошко, Р. Жангожа, О. Ірхін, Л. Коврик-Токар, Г. Перепелиця, О. Потехін, М. Фесенко, Л. Чекаленко, О. Шергін та ін.

Зрештою, третю групу науковців складають представники західних політологічних шкіл, до яких віднесемо: А. Аслунда, З. Бжезинського, Т. Грема, Е. Качинса, А. Стент, А. Умланда, Дж. Шерра тощо.

Загалом, метою даної публікації є репрезентація та аналіз українського фактору у становленні нового світового порядку, а також висвітлення специфіки геополітичної боротьби за вплив на євразійському просторі між РФ та Заходом.

Зазначимо, що парадигму міжцивілізаційного протистояння понад півтора десятиліття тому докладно обґрунтував відомий американський політолог С. Хантінгтон. Саме він спрогнозував протистояння в Україні, котра географічно розташована на зламі православної і Східної (православної) і Західної (католицької) цивілізацій. І саме такі держави, на його думку, є найбільш піддатливі конфліктному протистоянню потужних міжнародних суб'єктів. Зазначимо, що дана парадигма передбачає існування низки цивілізацій, межі яких не завжди співпадають з кордонами держав чи їх коаліційних об'єднань. Виходячи з цього, С. Хантінгтон більшою мірою прогнозував внутрідержавний конфлікт в Україні, аніж пряме зіткнення з Російською державою. Далі політолог не виключав високу ймовірність розпаду України за Чехословацьким або Югославським сценарієм [8, с. 39]. Утім, як бачимо, навіть таким іменитим експертам досить складно спрогнозувати реальну поведінку Росії щодо одного з найбільших об'єктів геополітичної уваги в сучасному світі. Виявилося, що причиною внутрішнього соціокультурного протистояння в Українській державі став передусім зовнішній фактор.

Волею долі та низки міжнародних обставин Україна опинилася в епіцентрі геополітичної турбулентності. Можна з упевненістю стверджувати, що наша держава знаходиться у центрі зіткнення великодержавних інтересів, геополітичних гравітацій та цивілізаційних розломів. Сьогодні спостерігаємо загострення конкурентної боротьби за вплив у євразійському просторі через зіткнення двох інтеграційних парадигм розвитку – європейської (ринкової, демократичної, громадянської) та євразійської (авторитарної, корупційної та адміністративно-силової). Росія постає беззаперечним лідером євразійських інтеграційних структур, зокрема ЄврАзЕС та ЄАЕС. Саме ця організація є матеріалізованою версією дугінських ідеологем РФ, які активно просуваються їх апологетами. Для Росії Євразійська співдружність, а тепер вже й Євразійський економічний союз, є засобом утвердження регіонального лідерства та імперського ренесансу. Головним завданням для

російського керівництва є схилити Україну до членства у подібних організаціях, які активно множаться на території колишнього СРСР. До речі, сама ідея приєднання до євразійських інтеграційних структур була тривалий час популярна серед значної частини української еліти. Останнє здебільшого можна пояснити тим, що ЄврАзЕС за своєю сутністю учасників був типовим союзом пострадянських диктатур, які відрізнялися своїм небажанням до прогресивних змін та прагнули зберегти сировинний, заснований на корупційних схемах економічний уклад. Українському олігархату задля збереження та примноження своїх капіталів через далекі від прозорості комерційні схеми не надто були потрібні економічні та політичні реформи у контексті Копенгагенських критеріїв [6]. Останніми роками у окремих меседжах експертів йшлося навіть про капітуляцію України як євроатлантичного проекту і остаточний вибір на користь російського євразійства. Подібний політичний песимізм був підсилений у 2013 р. відмовою тодішнього президента В. Януковича підписати Угоду про асоціацію України з ЄС після серії обіцянок кредитної підтримки з боку Росії. Після самоусунення В. Януковича з посади президента України у Росії зник основний засіб утримання України у фарватері свого геополітичного впливу. Унаслідок відомих подій в Україні та приходу до влади прозахідної політичної еліти Росія вдалася до реалізації сценарію анексії Криму та підтримки сепаратистських настроїв на Донбасі, що призвело до масштабного конфлікту [9].

Загалом, з цього часу відкривається нова сторінка зовнішньої політики Росії, її міжнародних стосунків та формування стратегії безпеки. РФ не могла не реагувати на трансформацію політичного режиму в Україні, оскільки сприйняла це як виклик своєму геополітичному статусу і загрозу саме з боку США [12]. У зв'язку з цим послідувало нарощування російської військової присутності в Україні. За оцінками більшості як західних так і вітчизняних експертів Росія користується нерішучістю Заходу, домагається таким чином «заморожування» конфлікту або принаймні завершення його на вигідних для себе умовах, котрі полягають передусім у збереженні російської культурної самобутності на південному сході, офіційному утвердженні статусу російської мови як другої державної та гарантій того, що Київ утвердить позицію неприєднання до НАТО, а у перспективі й до ЄС [11].

Існує версія, що Росія була зацікавлена в ескаляції українських подій, намагаючись таким чином перерозподілити сфери впливу з Німеччиною. Відповідно до припущення - РФ розраховувала на економічний контроль над південними та східними областями України, а Німеччина завдяки формальному зближенню Києва з ЄС мала б отримати доступ до центру й

заходу, зміцнивши таким чином свої позиції в Східній Європі та ЄС загалом. Утім, США як світовий гегемон не зацікавлений у перерозподілі світового балансу сил не на їх користь виступили проти створення будь-якого континентального блоку Росії з Німеччиною. Результатом стало те, що Вашингтон фактично схилив Німеччину на свій бік пообіцявши сприяти підвищенню рівня енергонезалежності ЄС через диверсифікації поставок енергоносіїв. Ймовірно, що саме у результаті таких дій В. Путін опинився у геополітичному цугцванзі не маючи при цьому серйозних союзників [5].

Попри те, що Україна претендує на роль геополітичного мосту між Європою та Євразією остання виконує радше роль держави-лімітрофа значною мірою як для ЄС так і для Росії. Якщо говорити про геостратегію Росії, то варто стверджувати, що Україна є для Кремля по суті останнім бастионом на шляху просування західних демократій, у т. ч. й на територію самої Росії. Саме через Україну, а точніше через підтримку в ній конфлікту на сході РФ намагається натиснути на ЄС та США з метою збереження сфери впливу на євразійському просторі. Проте, як відомо Україна для В. Путіна є лише одним із полігонів протистояння зі США поряд із такими об'єктами геополітики як Сирія чи Іран з його ядерною програмою. Тому перемога у протистоянні за Україну буде розцінена російським керівництвом як чергова поразка Сполучених Штатів. У ході боротьби за Україну значну «зацікавленість» В. Путін проявляє до українського ВПК і саме цим частково пояснюється його прагнення встановити контроль над південно-східними областями, де передусім зосереджені високотехнологічні військові підприємства, зокрема такі як Південмаш (Дніпропетровськ), Хартрон (Харків) Моторсіч (Запоріжжя), Миколаївський суднобудівний завод тощо. По-друге, Росію цікавлять інфраструктурні об'єкти півдня України, котрі забезпечують зв'язок з Кримом як вже тепер федеральним округом Росії. У свою чергу, вихід до Придністров'я разом з підпорядкованим Кримом дав би можливість Росії укріпитися в Чорноморському басейні, зрештою у перспективі вивести Туреччину з американської сфери впливу та створити передумови для забезпечення вирішення питання альтернативних джерел і маршрутів постачання енергоносіїв до Європи завдяки зміцненню позицій в Каспійському регіоні. На цьому тлі США намагаються взяти реванш шляхом втягнення України як ключової держави Чорноморського регіону в орбіту свого впливу після серії поразок, завданих Росією на геополітичному фронті упродовж попередніх років, зокрема таких як фактичний провал американської політики в Сирії та Ірані [1].

Загалом же, Україна для Кремля, на відміну від Сполучених Штатів, є частиною великого геополітичного проекту - своєрідним ключем до омріяного Євразійського союзу. Нагадаємо, що духовою ідеологічною основою такого задуму став відомий «Русский мир», який без України та Києва як «матері городів руських» мінімізує легітимацію «кремлівського престолу». Перегляд і зміна кордонів суверенної Української держави шляхом анексії Кримського півострова із подальшим розпалюванням конфлікту у південно-східних регіонах стали справжнім викликом, який Росія кинула Західному світові та існуючому світовому порядку загалом. Відомий американський історик Т. Снайдер вважає таку поведінку викликом для світового порядку та європейської системи безпеки і вбачає у її намірах намагання зруйнувати українську державність [2]. Адже після завершення Другої світової війни в європейській історії відсутні випадки насильницького відторгнення територій суверенних держав. Прецедент до корекції геополітичної парадигми РФ постав у контексті захисту співвітчизників за кордоном, кількість яких складає близько 25 млн. осіб, котрі й складають основу «Русского мира». Ряд аналітиків у таких діях Росії не випадково вбачають розв'язання Четвертої світової війни (вважаючи при цьому, що Третьою світовою війною була холодна війна – *О.К.*), а поведінку кремлівського керманіча часто порівнюють із діями Гітлера кінця 30-х рр. Можна погодитися із подібною оцінкою міжнародної ситуації, адже світовий конфлікт фактично розпочався ще до кримських подій, а інкорпорація частини української території лише підтвердила наміри РФ «рухати» кордони на захід силовим шляхом.

Перемоги Росії у локальних конфліктах, на думку експертів, необхідні Кремлю окрім всього для збереження існуючого авторитарного режиму. Прикладом того є різкий стрибок рейтингу російського президента - до понад 80% після приєднання Криму. Приміром простежено, що президентський рейтинг російських керманічів зростає саме під час загострення протистояння із внутрішнім чи зовнішнім ворогом або ж у разі загроз національній безпеці. Так, під час воєнної контртерористичної операції РФ на Північному Кавказі у 1999 р. (більш відомої як друга чеченська війна – *О.К.*) рейтинг тодішнього президента РФ Б. Єльцина зріс упродовж чотирьох місяців з 31% до 80%. Ще одним подібним прикладом стала спецоперація Росії в Грузії у 2008 р. після якої рівень підтримки В. Путіна збільшився до безпрецедентних 88% [4]. Таким чином, по мірі погіршення внутрішньої ситуації в РФ російському керівництву вдається на певний час відволікти населення від соціальних проблем через експлуатацію ностальгічної тези про особливість та пасіонарність Росії, котра, як стрижень православ'я, знаходиться у ворожому оточенні,

протистоїть розбещеному Заходіві тощо. До того ж всі локальні конфлікти в РФ з допомогою ЗМІ та пропаганди намагаються подати як політику США, спрямовану на ізоляцію та знищення російського суверенітету. Отже, однієї із головних складових внутрішньої геополітики Росії є створення образу ворога з метою консолідації/мобілізації російського суспільства довкола правлячого режиму та лідера. Разом з тим, підтримку ескалації конфлікту в Україні варто розцінювати як намагання правлячої російської еліти зберегти путінську систему авторитаризму в мовах економічної рецесії і запроваджених санкцій. Саме успішна європеїзація і процвітання України поставило б під сумнів ефективність антидемократичних режимів більшості пострадянських країн, у т. ч. й Росії. Фіаско стратегії успішних трансформацій в Україні слугували б для російського суспільства наочним прикладом наслідків демократичного повстання для великої православної держави. Тому, обмежене воєнне втручання Росії в Україну передусім спрямоване на недопущення проведення Києвом відповідних реформ. Припустимо також, що стратегія РФ передбачає виснаження та розвал України не через відкриту широкомасштабну воєнну інтервенція, а підрив державності з середини шляхом провокації невдоволення населення та усунення від влади прозахідної еліти [7].

Чимдалі більше занепокоєння у РФ викликає створення зони вільної торгівлі України з ЄС. У Москві досить багато говорили про ризики перетворення України на своєрідну транзитну зону європейських товарів, що тим самим сприятиме заповнення ринку РФ іноземною продукцією та зашкодить російським товаровиробникам. Зрештою саме під тиском РФ було відтерміновано набуття чинності Угоди про асоціацію між Україною та ЄС до грудня 2015 р. Проте такі претензії видаються як мінімум необ'єктивними хоча б у силу того, що лівову частку російського ринку формують саме товари з Європи і збільшення їх кількості не вплине кардинально на його структуру.

Досить неадекватно виглядає позиція Росії стосовно вступу України до НАТО. Все частішими стають тиради кремлівського керівництва відносно того, що набуття членства України в Альянсі кардинально порушить баланс сил у зоні особливих інтересів Росії. Як не дивно, утім навіть у західному політологічному дискурсі простежується проросійська позиція окремих експертів щодо зближення України з Альянсом. Зокрема, знаний американський вчений, професор Чиказького університету Дж. Міршаймер висловлюючи свою особливу позицію відносно політики Росії у стилі *Realpolitik* доводить, що саме США спровокували розпалювання українського внутрішнього конфлікту, а також російсько-українського

протистояння в цілому. Політолог обґрунтовує, що анексія Криму стала відповіддю Росії на розширення НАТО, яка керується при цьому реалістичними мотивами. Ще однією підставою для агресії стала версія про переворот в Україні, здійснений нібито за підтримки США, що дало підставу Росії ввести свої війська в Крим та на схід під страхом приходу до влади «ультраправого» проамериканського керівництва [10]. Одним словом, представник реалістичного напрямку доводить, що Росія вдавшись до агресії продемонструвала таким чином неприйнятність реалізації подальшого сценарію кольорових революцій з метою створення нових західних демократій за рахунок пострадянських країн та неминуче їх втягнення до НАТО. Утім, як знаємо, Україна поки не є навіть потенційним кандидатом на вступ до НАТО. До того ж, у ході опонування даній позиції, виникає запитання про те, чому агресія В. Путіна була здійснена із майже п'ятнадцятирічним запізненням, оскільки розширення НАТО на схід розпочалося ще у 1999 р.? Також у результаті наступної «експансії» Альянсу в 2004 р. членство набули вже пострадянські країни Балтії і тоді Росія також не вдавалася до силових сценаріїв. Ще одним контраргументом може бути останнє розширення НАТО 2009 р., котре відбулося саме за рахунок Албанії та Хорватії. Останніх жодним чином не можна розглядати у якості країн т. зв. зони особливих інтересів Москви.

Враховуючи такий стан речей можна дійти попереднього висновку, що Кремль демонструючи патологічну «образу» за поразку у холодній війні остаточно проголосив пострадянський/євразійський простір зоною своїх особливих інтересів аж до права здійснювати анексію територій сусідніх держав. Контрстратегією Заходу навпаки є підтримка демократичних цінностей, територіальної цілісності та суверенітету країн євразійського простору, а його порушення є підставою для введення проти Росії економічних санкцій.

Переважаюча більшість політичних експертів доводять, що розв'язавши сетецентричну або т. зв. гібридну війну й користуючись неоднозначною позицією окремих членів Євросоюзу таких як Чехія, Угорщина, Австрія та Італія, Росія намагається будь-що домогтися недопущення перетворення України на повноцінний геополітичний плацдарм Заходу для подальшого розширення Pax Americana в Євразії. Підкреслюючи потенційну можливість кардинального порушення балансу стримувань і противаг у сучасному світі російський президент В. Путін спрогнозував у одній зі своїх заяв множення регіональних конфліктів за непрямої участі великих держав унаслідок відмови рахуватися з геополітичними інтересами одна одної. При цьому російський керівник підкреслив, що до групи ризику варто передусім віднести нестабільні країни, котрі знаходяться на стику

геополітичних інтересів основних центрів міжнародного впливу. Таким чином, судячи з риторики російського президента такий меседж по суті анонсував початок нової холодної війни між РФ та Заходом[3].

Таким чином, Україна перетворилася на поле боротьби євроатлантичної і євразійської парадигм трансформації світового порядку та міжнародної системи безпеки. Є всі підстави стверджувати, що з руйнацією механізмів стримувань і противаг та створенням прецеденту для перегляду кордонів, відкривається сторінка наростання конфліктності в сучасних міжнародних умовах. Із загострення протистояння між провідними центрами сили (США, ЄС, РФ) Україна хоча й виступає вагомими фактором зміни світового порядку все ж дедалі перетворюється на своєрідну «піддослідну» ділянку геополітики. Росія, ціною величезних економічних втрат намагається утримати своїх сусідів у сфері власного впливу не зважаючи на мінімальні шанси на перемогу у цьому змаганні із Заходом. В цілому, в залежності від того, хто з указаних провідних міжнародних гравців матиме у своєму «активі» Київ – той зрештою і визначатиме майбутнє не лише євразійського простору але й світового порядку загалом.

Література

1. Бондаренко К. Навіщо Путіну Україна [Електронний ресурс] / К. Бондаренко. – Режим доступу: <http://tsn.ua/analitika/navischo-putinu-ukrayina-347542.html>
2. Габриэлян Е. Тимоти Снайдер: «Цель Путина – разрушить украинскую государственность» [Электронный ресурс] / Е. Габриэлян. – Режим доступа: <http://ru.rfi.fr/ukraine/20140331-timoti-snaider-tsel-putina-razrushit-ukrainskiyu-gosudarstvennost/>
3. Разочарованный крахом системы противовесов Путин предрек планете «ряд острых конфликтов» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://nvua.net/world/Putin-prigrozil-miru-gyadom-ostryh-konfliktov--17538.html>
4. Рейтинг Путина: аномалия или закономерность [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.levada.ru/15-01-2015/reiting-putina-anomaliya-ili-zakonomernost>
5. Романенко Ю. О вызовах и новых возможностях для Украины на следующих этапах революции [Электронный ресурс] / Ю. Романенко. – Режим доступа: <http://hvylya.net/analytics/geopolitics/o-vyizovah-i-novyih-vozmozhnostyah-dlya-ukrainyi-na-sleduyushhih-etapah-revolutsii.html>
6. Сушко О. ЄврАзЕС: економічний сир у політичній мишоловці вступ до ЄврАзЕС означатиме політичну капітуляцію України як європейської держави / О. Сушко, О. Лісничук // Дзеркало тижня. – 2002. – 11 жовтня.
7. Умланд А. Роль и цели Кремля в «украинском» кризисе [Электронный ресурс] / А. Умланд. – Режим доступа: <http://www.geopolitika.lt/index.php?artc=7120>

8. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / С. Хантингтон. – М. : Астрель, 2011. – 571 с.
9. Coffey L. Russia's Invasion of Ukraine: The U.S. Needs a Strateg [Electronic resource] / L. Coffey, Kochis D. - Access mode: <http://www.heritage.org/research/reports/2014/11/russias-invasion-of-ukraine-the-us-needs-a-strategy>
10. McFaul M. Faulty Powers. Who Started the Ukraine Crisis? / M. By McFaul, S. Sestanovich, J. Mearsheimer [Electronic resource] // Foreign Affairs. - 2014. - № 6. - Access mode: <http://www.foreignaffairs.com/articles/142260/michael-mcfaul-stephen-sestanovich-john-j-mearsheimer/faulty-powers>
11. Migranyan A. What Is at Stake in Ukraine [Electronic resource] / A. Migranyan. - Access mode: <http://nationalinterest.org/feature/europes-nightmare-coming-true-america-vs-russiaagain-10971>
12. Trenin D. Europe's Nightmare Coming True: America vs. Russia...Again [Electronic resource] / D. Trenin // The National Interest. – 2014. – 30th July. - Access mode: <http://nationalinterest.org/feature/europes-nightmare-coming-true-america-vs-russiaagain-10971>

Раскрыта сущность нарастания противостояния между ведущими центрами международного влияния. Украина в силу своего геополитического статуса является основным объектом борьбы, которую ведут США, Россия и ЕС за усиление своего присутствия на евразийском пространстве. Именно поэтому Украину стоит расценивать как одно из ключевых государств процесса трансформации мирового порядка. Борьба за влияние на украинское государство проходит в контексте диалектики двух парадигм будущего развития постсоветских стран - евразийского и евроатлантического.

Ключевые слова: Украина, геополитика, Россия, мировой порядок, противостояния.

The essence of the growth of confrontation between leading centers of international influence. Ukraine due to its geopolitical status is the main object of the struggle waged by the US, EU and Russia to strengthen their presence in Eurasia. That is why Ukraine is regarded as one of the key states of the transformation of the world order. The struggle for influence in the Ukrainian state takes place in the context of the dialectics of the two paradigms of the future development of the post-Soviet countries of the Eurasian and Euro-Atlantic.

Keywords: Ukraine, geopolitics, Russia, World Order, confrontation.

Кондратенко Олег Юрійович — доцент кафедри міжнародної інформації Інституту міжнародних відносин Національного авіаційного університету, кандидат історичних наук.

Рецензент: проф. Наумкіна С. М.

УДК 329.055.1

Стряпко І. О.,
м. Ужгород

ДО ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ФЕНОМЕНУ ПРАВОГО РАДИКАЛІЗМУ

У статті досліджується феномен крайніх правих європейських партій. Оскільки в політичній науці відсутній чіткий підхід до визначення цього феномену, автор аналізує термінологічні підходи та пропонує використовувати термін «праві радикали» як родове визначення даного феномену.

Ключові слова: *правий радикалізм, правий популізм, ультраправі.*

В останні роки в європейських країнах посилюється новий тип політичних партій, які традиційно вважалися маргінальними. Мова йде про праворадикальні партії. На разі вони стали впливовими політичними силами, які створюють новий дискурс європейської політики. Важливо відмітити, що праворадикальні політичні партії визнали так званий референдум в Криму, надіславши своїх «спостерігачів» й визнавши його результати. Власне, вони відверто заявляли про підтримку дій В.Путіна, вбачаючи в ньому свого стратегічного союзника. Незважаючи на посилення їх ролі в Європі, в українській політичній науці цей феномен належним чином не досліджувався.

Домінуючим підходом до вивчення цього типу політичних партій є ще радянська школа, закладена А. Галкіним [2; 3; 4] та Рахмширом [5; 6]. Вони класифікували праворадикальні політичні партії як неофашистські. Їх електоральні успіхи трактувалися як фашистська загроза. Такий підхід був прийнятним в межах науки, що обмежувалася ідеологічними рамками, але він не здатний ефективно пояснити феномен згаданих партій. Зауважимо, що лише декілька праворадикальних політичних партій безпосередньо можна вивести від неофашистських – наприклад «Національний Альянс» в Італії. Він безпосередньо виник з Італійського соціального руху – неофашистської партії, яка ніколи себе не відмежовувала від діяльності Б.Муссоліні. Такі ж політичні сили як «Список Піма Фортейна» (*Lijst Pim Fortuyn*), Йоббик (*Jobbik Magyarorszáért Mozgalom*), Австрійська партія «Свобода» (*Freiheitliche Partei Österreichs, FPÖ*) чи Національний Фронт у Франції (*Front National*) жодного зв'язку з неофашистськими політичними партіями не мали. Більше того, ідеологічно вони також досить сильно від

них відрізнялися, а по низці інших ознак вони були неприйнятні для неофашистів. Наприклад, лідер «Списку Піма Фортейна» був представником сексуальних меншин і одним з пунктів його програми було забезпечення їхніх прав. Відтак, радянський підхід не може дати адекватне пояснення феномену праворадикальних партій.

Новий підхід до пояснення праворадикальних партій здійснили В.Шеховцев [8] та А.Умланд [9]. Вони відійшли від їх означення як неофашистських, хоч і зазначали, що елементи неофашизму можуть бути присутні в їх ідеології. Важливим доробком науковців стало намагання здійснити термінологічне визначення феномену.

У Західній політичній науці також відсутній єдиний підхід до розуміння феномену правого радикалізму. Суперечки ведуться довкола як термінології так й класифікації. Наприклад, німецький науковець В. Віперман вживав термін неофашистські партії і розглядав їх як етап еволюції неофашистської ідеології [1], яка в сучасних умовах змушена мімікрувати. Аналіз останніх публікацій західних вчених дає можливість зробити висновок, що вони наразі використовують різну термінологію щодо визначення феномену, але при цьому єдині в розумінні його природи. Так, Е. Картер [11] використовує термін – правий екстремізм, Т. Гівенс – правий радикалізм [13], а К. Мудде – праворадикальний популізм [15].

Зважаючи на відсутність термінологічного визначення крайніх правих партій, метою нашого дослідження є визначення феномену правого радикалізму.

Радянські вчені, а також європейські марксистичні для позначення феномену ідеології та політичних партій, які займали крайній правий спектр, використовували термін – неофашисти, зрідка неонацисти. Таким чином, вони підкреслювали їх місце в спектрі політичних партій та ідеологій і наголошували на зв'язку з правими тоталітарними ідеологіями – фашизмом та нацизмом [2;3; 4; 5; 6]. У певному випадку вони мали сенс, адже після Другої світової війни в Європі виникло та діяло декілька політичних партій, які мали безпосередню тяглість з НСДАП чи фашистською партією. Досить часто нові партії очолювали колишні члени нацистської чи фашистської партій. В залежності від країни, вони мали на меті ревізію ставлення до певних історичних подій, діячів чи ідеологій. В окремих випадках, вони відмежовувалися від А. Гітлера чи Б. Муссоліні, звинувачуючи їх у спотворенні ідеології. Себе ж позиціонували як прихильників справжньої, чистої ідеології. Прикладом такої політичної партії може бути Італійський соціальний рух (*Movimento Sociale Italiano*, MS), одним з лідерів якого була Олександра Муссоліні, внучка дуче. Проте, застосування даного підходу та термінології до інших політичних партій,

які займали крайній правий спектр було невинуватим. По-перше, в суспільстві відбулося глибоке моральне засудження нацизму/фашизму й вказані партії ніколи не ставили собі за мету ревізю цих поглядів. По-друге, вони жодним чином не пов'язували себе з тоталітарними ідеологіями першої половини ХХ ст. По-третє, діяльність та електоральні успіхи цих партій відбулися в принципово нових умовах. По-четверте, сучасні крайні праві партії є системними партіями, які не виступають проти ліберальної демократії, не відкидають її, не вимагають замінити парламентаризм на диктатуру, а визнають його, приймають та діють в межах системи. По-п'яте, їх програма не пронизана ірраціональними елементами типу «революційної боротьби», а навпаки є дуже раціональна. Відтак аргументація ведеться виключно на цій основі. Зазначимо, що до 90-х рр. ХХ ст. неофашистські та неонацистські партії зникли або маргіналізувалися у позасистемні групи, які переслідуються й мають дуже обмежену можливість вести пропаганду своїх ідей.

Термін «правий популізм» набув широкого поширення в останні роки, завдяки відсутності відверто негативних відтінків значень, які присутні в інших термінах [15, с. 29]. Використання такого терміну є можливим і навіть у деяких випадках доречним, але його важко назвати прийнятним для позначення всієї ідеологічної системи та політичних партій. Як правило, даний термін використовують при дослідженні голландської партії «Список Піма Фортейна» (*Lijst Pim Fortuyn*) та деяких інших політичних партій, діяльність та ідеологія яких далекі від поняття екстремізм. При цьому деякі політичні партії можуть зазнавати трансформації від консервативних до право популістських, або від право популістських до більш радикальних. Прикладом цього є Австрійська партія «Свобода» (*Freiheitliche Partei Österreichs, FPÖ*), яка еволюціонувала від популістської до більш радикальної.

Частина дослідників використовує термін «правий екстремізм», або «правий радикалізм». Зауважимо, що Р. Гріфін, Х.-Г. Бенц вживають їх як слова-синоніми [14]. Інші ж вказують на те, що між ними є суттєві відмінності. Як приклад можна привести розмежування термінів екстремізм та радикалізм в ФРН. Екстремістами вважаються ті політичні суб'єкти, діяльність яких суперечить наріжному принципу німецької конституції – ліберально-демократичному устрою держави. Відповідно до закону, діяльність таких політичних суб'єктів (наприклад, партій) не тільки відстежується, але й може бути насильницьким чином припинена. У свою чергу, радикалами вважаються ті політичні суб'єкти, які піддають глибокому сумніву ліберально-демократичний лад і є його непримиренними критиками. На відміну від екстремістів, радикали не піддаються переслідуванню [10, с. 25].

Спираючись на зазначене розмежування, більшість дослідників схиляються до використання терміну «праворадикальні партії», «праворадикальна ідеологія». Вони вказують, що його використання дає можливість дослідникам звернути увагу на ідеологію та субкультури, які є носіями праворадикальних ідей, до прикладу рух футбольних фанатів – ультрас. Термін «правий радикалізм» у меншій мірі політизований в порівнянні з терміном «правий екстремізм», який не тільки володіє чітко негативним значенням, але й не використовується вказаними партіями як спосіб самоідентифікації. В той час як термін «правий радикалізм» часто використовується ними для самоідентифікації. Зауважимо, що часто термін «правий екстремізм», або «неофашизм» використовуються політичними опонентами з метою дискредитації політичних противників.

Варто наголосити й на тому, що більшість політичних партій, які окремі вчені називають «правоекстремістськими», припускаючи серед іншого антисистемну складову їхньої ідеології, на практиці воліють адаптуватися до системи [8, с. 142; 9]. Прикметним тут є випадок з намаганням заборонити у ФРН «Національно-демократичну партію Німеччини», яку визначали як правоекстремістську, але виграний судовий процес ще раз довів, що існує відмінність між переконаннями громадськості чи політиків та формальними ознаками, за якими можна класифікувати політичну партію. Відтак, ми вважаємо за необхідне вживати термін «праві радикали» як родове поняття, яке охоплює політичні партії та ідеологію крайньо правого спектру. Терміни «правопопулістські» та «правоекстремістські політичні партії» слід розглядати як класифікацію в межах праворадикальних партій.

Використовуючи термін «правий радикалізм» як родовий, французький дослідник Д.Тагієф здійснив класифікацію французьких «правих радикалів». Він виділив націонал-ліберальний, націонал-популістський і націонал-революційний типи правого радикалізму. При цьому «популізм» розглядається в першу чергу як формальний і лише частково як ідейний маркер [7].

До націонал-лібералів входили політичні сили, які були поміркованими й ніколи не виступали з критикою існуючої системи – зокрема Національний республіканський рух (НРР). Відповідно, в рядах популістського, за класифікацією Тагієфа, Національного фронту можуть знаходити притулок як ліберальні (системні), так і революційні (позасистемні) націоналісти. Цією неоднорідністю, а також і зіткненням особистих амбіцій, був, зокрема, викликаний внутрішньопартійний конфлікт 1998 року, підсумком якого став вихід з партії групи «ліберала» Б. Мегре, який створив власний Національне республіканський рух (НРР).

Схожість програм НРР і НФ призводить партії до конкуренції на загальному електоральному полі [7].

До антисистемних «націонал-революціонерів» відноситься значна група організацій, що взяли за основу висунуті ідеологами «нових правих» тези про «третій шлях» і відмову від «іудо-християнства» як основи європейської цивілізації. У 1980-і роки на цьому полі активно діють Націоналістичний революційний рух (пізніше «Третій шлях»), Французька націоналістична партія, Партія нових сил, що відкололася в 1974 році від Національного фронту, Французька і європейська націоналістична партія [7]. Серед груп цього типу вельми популярні ідеї європейського націоналізму, що виникає на базі європейської цивілізаційної ідентичності і по суті своїй протилежної тій, що нині формується в Євросоюзі - європейській громадянській ідентичності. Контингент подібних організацій становить переважно молодь.

Важливою проблемою є визначення особливостей право радикальної ідеології та її відмінностей від інших правих ідеологій. В даному контексті ми використаємо методологію М. Фрідена. Він вважає, що будь-яку ідеологію можна охарактеризувати як структуру, що складається з ядра, суміжних та периферійних конструктів [12, с. 77]. До прикладу, аналізуючи лібералізм, британський вчений виділяє в ньому свободу як ядро, а також суміжні концепти (права людини, демократію, громадянське рівність, правову державу) і периферійні (національну ідентичність, екологічну безпеку та ін.) концепти. Використовуючи цю методологію, можна виділити особливості праворадикальної ідеології та простежити її відмінність від інших ідеологій.

Британський політолог Е. Картер підходячи до визначення особливостей праворадикальної ідеології, визначає її через дефініції на основі негативного підходу. До таких негативних характеристикам або «анти-характеристикам» нового правого радикалізму відносить, наприклад, антилібералізм – як ядро, антидемократизм, антипарламентаризм – як суміжний концепт. Відтак ідеологічна основа праворадикальних партій зводиться до елементів:

1. Відмова від основних цінностей, процедур та інститутів демократичної конституційної держави (ознака, яка робить правий екстремізм екстремістським);
2. Відмова від фундаментального принципу рівності всіх людей (ознака, яка робить правий екстремізм правим)»[11, с. 17].

Американська дослідниця Т. І. Гивенс, проаналізувавши програми праворадикальних партій Європи, вважає, що вони мають наступні спільні ознаки:

- а) анти-іммігрантська позиція;
- б) лояльність до політичної системи;
- в) прихильність ідеї «анти-істеблішменту»;
- г) криза європейської цивілізації.

Суміжними концептами визначаються:

- національна ідентичність;
- християнство;
- свобода, як основа життя;
- церква;
- держава [13, с. 38].

Усі зазначені ознаки найбільш актуалізовані в ідеології правих радикалів. При цьому слід мати на увазі, що частково вони можуть не збігатися, або їх пріоритети можуть бути іншими. Так, для правих радикалів Центральної Європи уже актуальною є проблема ромів. З одного боку, вони не є іммігрантами, але ніколи не сприймаються як «свої».

Відомий британський дослідник Р. Гріфін виділяє наступні ознаки. Як ядро визначаються:

- гібридність ідеології, яка дозволяє змішувати різні, деколи суперечливі системи, які забезпечують виживання та підтримку правих радикалів;
- формування зовнішньої ідеології – вона відкрита всім, та внутрішньої ідеології, яка відкрита лише обраним;
- ідея культурного занепаду, яка визначається як причина соціальних, економічних та інших негараздів.

До суміжних понять відносяться:

- антилібералізм;
- антиконсерватизм (пов'язаний з ідеологемами революції, подолання сформованого порядку в ситуації кризи, підкресленим антиелітаризмом);
- антиматеріалізм і антираціоналізм («ідеалізм» розглядається як потреба в утопічних цілях і міфах; акцентування волі, духу, чуттєвості; «творчий нігілізм», поєднується з опорою на насильство і руйнування як засіб очищення нації і подолання кризи);
- націонал-соціалізм (прагнення подолати класові відмінності в рамках національної єдності);
- різні форми расизму (звеличення «своєї» раси і її історичної долі чи заперечення культурного плюралізму та поліетнічних суспільств);
- маскулінізм (звеличення «чоловічих» принципів героїзму, мілітаризму і дисциплін).

До периферійних структур Р. Гріфін відносить наступні:

- Культ особистості (звеличення лідера, вождя), поєднується з
- Харизматичним, ритуальним, театральним стилем політики;
- Парамілітаризм, який акцентував молодіжні рухи, влада і моральні достоїнства армії;
- Масштабні збори, ходи, прагнення демонструвати єдність;
- Шовінізм;
- Корпоративна економіка [14].

Власне, наведені Р. Гріфіном ознаки скоріше вказують на специфіку функціонування правих радикалів, а не на особливості їх ідеології.

Порівнюючи ядро та суміжні концепти правого радикалізму з консерватизмом, ми констатуємо, що ядра їх відрізняються, в той час як суміжні концепти збігаються. Це свідчить про певну спорідненість між ідеологіями, але не означає, що вони є тотожними. Певна спорідненість може означати, що політичні партії, що є носіями цих ідеологій здатні співпрацювати між собою, але якщо консерватизм є більш мобільним та здатним йти на співпрацю з ширшим колом ідеологічних носіїв, то співпраця правого радикалізму обмежена.

Останнім часом в політичній практиці можна все більше спостерігати за тим, що консервативні політичні сили переймають риторіку правих радикалів та все частіше використовують їх гасла, особливо антиіммігрантську риторіку, в своїй діяльності. Це пояснюється посиленням конкуренції в правому спектрі. Щоб забезпечити себе від конкуренції справа, консерватори змушені використовувати гасла, які прийнятні для значної частини виборців.

Таким чином, в сучасній політичній науці відсутній єдиний підхід до поняття крайніх правих партій. Водночас термін «неофашизм/неонацизм» є застарілим й не може пояснити феномен сучасних партій, більшість з яких дистанціюються від правих тоталітарних ідеологій та не визнають їх ідеологію. Термін «правий популізм» не має методологічної чіткості для використання його у якості родового поняття. Найбільш оптимальним є термін «правий радикалізм», який відображає особливості ідеології та практики крайніх правих політичних партій й може використовуватися у якості родового поняття.

Література

1. Віперман В. Європейський фашизм: порівняльний аналіз 1922 - 1982 / Вольфганг Віперман. – К. : Дух і літера, 2008. – 278 с.
2. Галкин А.А. Германский фашизм / А.А.Галкин. – М.: Наука, 1989. – 352 с.
3. Галкин А.А. 1995. О фашизме – его сущности, корнях, признаках и формах проявления / А. А. Галкин // Полис (Политические исследования). – 1995. – № 2. – С. 6–15.

4. Галкин А.А. Консерватизм в прошлом и настоящем / А. А. Галкин, П.Ю.Рахмшир. – М. : Наука, 1987. – 192 с
5. История фашизма в Западной Европе / Под. ред. П.Рахшмира, С. Пожарской., Г. Горощкова, Л. Гинцберга, В. Давидович. – М. : Наука, 1978. – 601 с.
6. Рахшмир П. Ю. Происхождение фашизма / П.Ю.Рахмшир. – М. : Наука, 1981. – 184 с.
7. Тэвдой-Бурмули А. И. Правый радикализм в Европе - аналитическая статья [Электронный ресурс] / А. И. Тэвдой-Бурмули. – Режим доступа : <http://www.right-world.net/news/475>
8. Шеховцов А. В. Новый правый радикализм: к вопросу об определении / А. Шеховцов// Вісник СевДТУ: Зб. наук. праць. – Вип. 91. – Севастополь: Вид-во СевНТУ, 2008. – С. 141-144
9. Умланд А. Современные концепции фашизма в России и на Западе [Электронный ресурс] / Андреас Умланд. – Режим доступа : <http://magazines.russ.ru/nz/2003/5/umland.html>
10. Aufgaben, Befugnisse, Grenzen / H. Fromm, Hrsg. – Köln: Bundesamt für Verfassungsschutz, Presseund Öffentlichkeitsarbeit, 2002. – 147 s.
11. Carter E.L. The Extreme Right in Western Europe: Success Or Failure? / E. L. Carter. – Manchester: Manchester University Press, 2005. – 271 p.
12. Freedon M. Ideologies and Political Theory: A Conceptual Approach. – Oxford: Oxford University Press, 2009. – 592 p.
13. Givens T.E. Voting Radical Right in Western Europe / T.E. Givens. – Cambridge: Cambridge University Press, 2005. – 188 p.
14. Griffin R. Fascism's New Faces (and New Facelessness) in the «Post-fascist» Epoch / R. Griffin // Fascism Past and Present, West and East: An International Debate on Concepts and Cases in the Comparative Study of the Extreme Right / R. Griffin, W. Loh, A. Umland, eds. – Stuttgart: Ibidem-Verlag, 2006. – P. 29-67.
15. Mudde C. The Ideology of the Extreme Right / C. Mudde. – Manchester: Manchester University Press, 2000. – 212 p.

В статье исследуется феномен крайне правых европейских партий. Поскольку в политической науке отсутствует четкий подход к определению этого феномена, автор анализирует терминологические подходы и предлагает использовать термин правые радикалы как родовое определение данного феномена.

Ключевые слова: *правый радикализм, правый популизм, ультраправые.*

The author researches phenomenon of the right wing radical political parties in Europe. As far as in political science there is no vivid approach towards determination of this phenomenon, author analyzes terminological approaches and offers to use term «right wing radicals» as common for this phenomenon.

Keywords. *Right wing radicalism, right populism, ultra-right.*

Стряпко Іван Олександрович — доцент кафедри політології і державного управління Ужгородського національного університету, кандидат історичних наук.

Рецензент: проф. Барановський Ф. В.

УДК 323.174:656

Бондаренко А. Г.,
м. Маріуполь**ПЕРЕДАТНІ Й СПОЛУЧЕНІ ФУНКЦІЇ ПРИ МОДЕРНІЗАЦІЇ
ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ**

У статті надано пропозиції, щодо пом'якшення ситуації у східному регіоні України, переважна роль віддана культурним чинникам впливу на конфлікт. Підкреслено значення поєднання місцевих традицій із сучасними потребами населення, що знаходить відтворення в економічних показниках.

Ключові слова: стабільні зв'язки, тактичні засоби, алгоритм мурашиних колоній, модель перетворень.

Роль державного управління жорстко зумовлена в обставинах ведення конфлікту, але пом'якшується демократичними інститутами вільного голосування, виборності. Найбільш сприяють згладжуванню напруженості експансія культури, випадіння чужих формувань, залучення генерованих в громадських мережах стійких зигот. Як правило, сукупності укладаються при виконанні певних функцій у комп'ютерних мережах, на транспортних комунікаціях, під впливом виробничих відносин.

Для оновлення соціальної мережі, з врахуванням існуючої традиції, її слід розширити виконанням соціальних, економічних, естетичних сполучних функцій. Для передачі інфраструктури можновладцям допоміжну роль, але аж ніяк не зайву, грає логістика в управлінні потоками [1, 2]. Непрацюючі підприємства пухлиною втягують суміжників, позбавляють соціальних гарантій, політична ліквідація до цього додає колапс освіти, науки, культури. Усунення згубних наслідків наростає з оборотом товарів, при обміні досвідом.

Політичні рішення знаходять соціальний фундамент, який увібрав менталітет, школу взаємодопомоги, сприянню прогресу. Інтерес модернізації та зміни влади мають і галузеві інститути. Очевидно перерозподіл чільної ролі з видобувних на переробні підприємства без зміни осіб додало жару в конфлікт на Донбасі, політика якої є не з боязких. Рішення в енергетиці, транспорті, будівництві можуть виконати сполучну, перехідну функцію для політики і зірвати банк в грі. Однак ставка має бути підвищена до багаторічної віддачі, наприклад будівництва АЕС, успішних

трансферів спортсменів, гастролей артистів, прокату кінострічок, які можуть стати лакмусом реакції суспільства.

В осяжному майбутньому, гарантом щасливого прийдешнього для покоління виступає політична структура, вдалі поєднання в якій навряд чи допоможуть суспільству без транспортної інфраструктури, де висока можливість прихованої монополізації при ліцензуванні, тендерах. Тому заборона діяльності у вигляді превентивних заходів від небезпек повинна долатися бізнес планами, обґрунтованими наявністю ресурсів, страхуванням, територіальним розширенням сфери, оцінці конкурентоспроможності.

Пласт культурної спадщини, художніх експозицій, поетичних зборів, скульптурних виставок, зустрічей бардів сприяють стабілізації суспільства. Призовські меценати надають підтримку зоопаркам, археологам, славним традиціям в кіноіндустрії, театральній діяльності, вивчають донецький досвід артистів балету, цирку. Пожвавлення в суспільній, виробничій діяльності (рис. 1) сприяють політичній активності, проведенню адміністративних рішень, регулюванню фінансів, законодавства, проведенню місцевих виборів після перейняття досвіду у львівських депутатів.

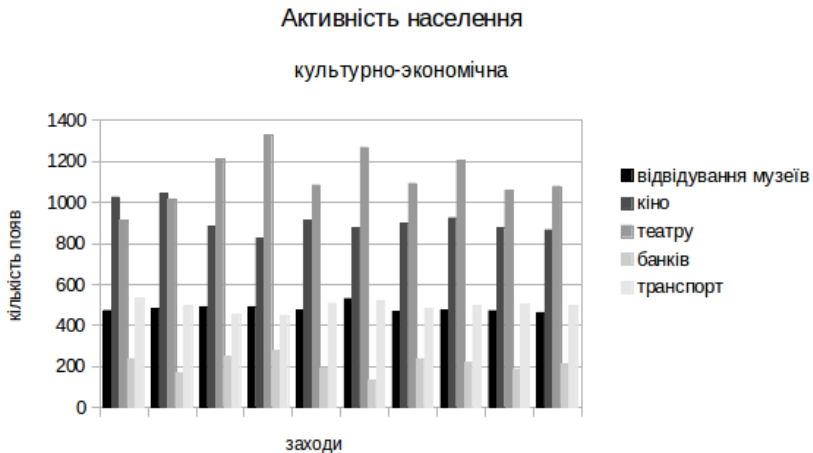

Рис. 1

Задля уникнення збитку через неприйняття актуальних рішень в агросекторі та на транспорті представники відповідних шаблів влади повинні виробляти популярні рішення, які сприяють мінімальним забрудненням навколишнього середовища та зводяться до можливості

максимально використовувати природні ресурси. Кадастрова оцінка території несе в собі транспортну доступність, веде до мобілізації на господарській діяльності її суб'єктів. Віддати пріоритет лише одній стороні було б для політичної сили необачно і призвело б до упередженості, кастовості. Тому юридичне обґрунтування, засноване на публічному римському праві, має більше аргументів, ніж шантаж, залякування опонентів, як лівих, так і правих, реформаторів і популістів, технократів і гуманітаріїв. Оновлення основних фондів, стабільні кооперативні зв'язки, оперативна підтримка культурних, освітніх, медичних програм, що узгоджені політиками зі світовими течіями сприяють формуванню пріоритетних перетворень стратегічних напрямків і закладає спадкоємність в цій галузі.

До пояснення ситуації на південному сході України та її стабілізації найбільш близький принцип поведінки мурашиних колоній при зміні матки, пошук вулика бджолиних сімей. Критеріями при побудові алгоритму мурашиних колоній виступають макроекономічні, демографічні показники, досягнення в послідовних етапах політичної модернізації.

Перший крок. Дозвіл енергетичних труднощів. Варіанти завезення вугілля з ПАР, Австралії, Китаю вимагають щомісячних витрат, більш технологічний скраплений газ із США, Саудівської Аравії, Румунії вимагають розвідки, а якщо ставити питання, чиїм флотом поставляти, то додадуться європейські, азійські учасники, з якими місцеві перевізники не є близькими конкурентами. Реконструкція горілок під топкове польське вугілля, буре підмосковне, східнонімецьке потребують посилити залізничні магістралі, а це сприяє розвитку нової бюрократії. Інвестиції в термоядерний на 100 мегават реактор Lockheed Martin найбільш вдалі, мають невеликий ризик при залученні ядерників Воронежа, Ніжина, інвестиції на 5 років на 2 млрд. аналогічні інвестиціям в роторний двигун, флот, переробку продуктів. Видобуток вугілля, газу знайшли своїх незмінних працівників, власники обслуговуючих фірм перевизначені, тому можливі і плани шельфового буріння, проходка нових стовбурів, але гідророзрив є передчасним, оскільки через зсув породи вірогідні завали. Наближені до густонаселених пунктів, але локальні способи використання відходів пластику, опалого листя, вітру, сонячного світла, є вигідними і для підприємств, і для населення.

Другий крок. Контроль переміщень. У ці дні налагоджується державний контроль над безпілотниками, утриманням танкової дивізії, ракетних, авіаційних, флотських з'єднань на сході, що має на меті насамперед реагування на можливу анексію. Наразі перспективно мати десятки таких навігаційних супутників, що запускаються в Алькантарі

через морський старт. Треба накласти податки на небезпечні та швидкокоштовні вантажі. Це посилить відповідний контроль над їх пересуванням. Однак слід враховувати, що безроздільний контроль нереальний (у штреках, на копанках).

Третій крок. Постачання. Мається на увазі залучення ресурсів та виконавців зі сторони, що прекрасно розряджає ситуацію, особливо залучення нейтральних, освічених, товариських, але не нав'язливих персон. Джерела живлення, кухня, антураж можуть заінтригувати місцевий контингент. Зі східного боку для ознайомлення могли б прибувати відомі артисти, незадіяна готельна інфраструктура при активному обслуговуванні могла б наповнювати місцевий бюджет.

Четвертий крок. Переорієнтація на активне дозвілля. Починаючи з Донбас арени, школи олімпійського резерву, сплаву Донцем, Кальміусом, азовської регати, спелеологічних сходжень ці заходи дозволили б переключити гіперактивних людей на цивільні змагання. Адже суперництво на полях старовинних боїв, з тризною на роботах, муляжах від Батия, навчить перейматися сльозами, кров'ю, горем ворога. Виставки, експозиції, ярмарки з показу місцевої троянди, кованої з рейки, повернуть до завдань випуску на "Азовсталі" шестикратно більш довгих рейок, прокладці з ітрій, барій, мідної основи напівпровідності над полотном магнітно-левітаційні траси до Борисполя.

Модель перетворень призведе до політичних реформацій, як і політична модернізація призвела до пошуку змін, якими крокує прогрес. Використання принципів дешевого товару при ритмічності, безперервності, потужності Г. Форда; вирішена приборканням енергії війна струмів Н. Тесли, які запропоновані у досягненнях сучасників, зможуть допомогти і певним Д. Фірташ і можновладцям.

Коли ми аналізуємо політичні довгострокові негаразди, то бачимо, як це зменшує чисельність населення, додає падіння виробництву, краху імперій. Заходи, що пожвавлюють соціальні, економічні зв'язки, наразі перебувають у просторі покажчиків транспорту: пасажирообігу, навантаженню рухомого складу, пропускної спроможності шляхів, фарватерів, каналів. Пошук споріднених цим двом сферам прийомів, партнерів із співпраці, захожувальних заходів ймовірно буде підвищувати на шаблях влади політичні партії, однак мають місце і пов'язані із цим певні ризики.

Література

1. Губенко В. К. Городская логистика. – Мариуполь: ПГТУ, 2014. – 400с.
2. Майорова І. Н. Інтеграція металургійних підприємств в міжнародні логістичні ланцюги постачання. – Мариуполь, ПДТУ, 2012. – 427с.

В статті представлені пропозиції по з'ягненню ситуації в восточному регіоні України, преобладаюча роль отдана культурним факторам впливу на конфлікт. Підкреслено значення поєднання місцевих традицій з сучасними потребами населення, що находит відображення в економічних показателях.

Ключевые слова: *стабільні зв'язи, тактичні засоби, алгоритм муравьиных колоний, модель преобразований.*

The paper presents proposals to alleviate situation in the eastern regions of Ukraine, the predominant role given to cultural factors influence the conflict. Emphasized the importance of combining local traditions with the modern needs of the population, which is reflected in the economic performance.

Keywords: *stable communication, tactical means, ant colony algorithm, the model transformations.*

Бондаренко Анатолій Григорович — старший викладач кафедри технології міжнародних перевезень і логістики Приазовського державного технічного університету, канд.техн.наук.

Рецензент: проф. Барановський Ф. В.

УДК 32:352.071.6(437.6)

Бобрик В. О.,
м. Ужгород

ОСОБЛИВОСТІ АДМІНІСТРАТИВНОЇ РЕФОРМИ В СЛОВАЦЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ

У статті аналізуються напрямки та результати здійснення адміністративної реформи в Словацькій Республіці. Уточнюється специфіка системи органів державної влади та визначаються особливості перебігу реформ в країні.

Ключові слова: адміністративна реформа, децентралізація, місцеве самоврядування, публічне управління.

Комплекс важливих структурних та функціональних реформ, які були проведені в країнах Центральної Європи після падіння прорадянських авторитарних режимів, сприяв становленню якісно нової моделі адміністрування. Реформи стосувалися зміни адміністративно-територіального устрою країн, зміни взаємовідносин між центральними та місцевими органами влади, а також розмежування повноважень та відповідальності між різними рівнями управління. Зміни одночасно розглядалися як своєрідний механізм захисту від можливої реставрації старого режиму й відіграли важливу роль в процесі консолідації демократії.

Вони функціонують вже протягом тривалого часу, що дає можливість проаналізувати їх переваги та недоліки. Враховуючи той факт, що Україна вже тривалий час декларує бажання здійснити адміністративну реформу, то вивчення успішного зарубіжного досвіду стане в нагоді.

Хоч реформи були здійснені в усіх без винятку країнах Центральної Європи, але аналіз джерельної бази свідчить про те, що українські дослідники здебільшого досліджують польський та чеський досвід. Польща в багатьох випадках вважається найбільш оптимальних взірцем для України. По-перше, Польща є найбільша за територією країна, більше ніж інші подібна до України. По-друге, за кількістю населення вона також є наближеною до нашої держави. По-третє, поляки зберегли трирівневу систему (воєводство/повіт/гміна), що позитивно сприймається українськими дослідниками. Ще одна країна, досвід якої активно вивчається українськими науковцями – Чеська Республіка. На нашу думку, це зумовлене тим, що ця країна дуже сильно відрізняється від України.

Відтак, в науковій літературі спостерігається певна відсутність інтересу до Угорщини та Словацької Республіки. Остання часто розглядається лише в контексті адміністративної реформи в Чехословаччині, або як країна, що у всьому повторює чеський досвід.

Попри відсутність суттєвого інтересу до проблеми адміністративної реформи в Словацькій Республіці ми все ж можемо зазначити, що її окремі аспекти розглядалися українськими дослідниками. Проте більшість з них були частиною комплексних досліджень, що стосувалися адміністративної реформи в країнах Центральної Європи. Прикладами можуть бути праці Л. Приполової [5], Р. Аграноффа [1], М. Лендьел [3], Т. Пустовіт та інших. Досвід словацьких реформ найбільш повно відображений у дослідженнях М. Лендьел [2] та О. Молдована [11]. У першому дослідженні більше уваги приділяється децентралізації. При цьому автор здійснює порівняння польського та словацького досвіду. М. Лендьел досліджувала проблему становлення місцевої демократії в країнах Центральної та Східної Європи і Словаччина розглядається саме в контексті змін, що сталися в країнах регіону. О. Молдован основну увагу приділяє проблематиці фінансової децентралізації та наповнення бюджетів органів місцевого самоврядування. Відтак, метою нашого дослідження є визначення та аналіз особливостей адміністративної реформи в Словацькій Республіці.

Основна частина. Починаючи наше дослідження зауважимо, що вагомий вплив на процес адміністративної реформи в країні мав історичний досвід. Відомо, що подібно до України, Словацька Республіка протягом тривалого часу не мала власної державності, перебуваючи в складі інших державних утворень. Відтак, модель місцевого самоврядування визначалася специфікою та політичним режимом того утворення, до якого в конкретний історичний проміжок входили словацькі землі. До 1918 р. діяла система, запроваджена ще реформою австрійського імператора Франца-Йосипа II у 1860 р. Вона передбачала поділ територій на 18 жуп (слов. *župa*), в межах яких діяли 164 округи (*okres*) та 18 вільних королівських міст. Міста мали право створювати самоврядні органи – муніципалітети, до складу яких входило 50% найбільших платників податків, а інші обиралися з поміж населення. У 1918 р., з виникненням Чехословацької Республіки було введено трьохрівневу систему громада (*obec*)-округ(*okres*)-жупа(*župa*). Було створено 16 жуп, в середині яких виділено 94 округи. В 1928 р. в країні було здійснено адміністративну реформу. Кількість жуп (*župa*) було скорочено до 6, а кількість округів (*okres*) до 59. Керівник жупи – жупан – призначався міністром внутрішніх справ та формував свій кабінет. В свою чергу, він призначав начальників округів, які формували свої кабінети. Таким чином, перевага надавалася

державному управлінню. При жупах та округах діяли ради, повноваження яких були досить вагомими [9]. Такий стан справ можна пояснити тим, що в Чехословацькій Республіці, яка виникла після Першої світової війни, були сильними сепаратистські настрої серед етнічних німців (Судети) та угорців, які населяли смугу вдовж всього кордону з Угорщиною. Питома вага останніх серед міського населення Словаччини була досить значною. Тому влада побоювалася, що органи самоврядування можуть потрапити під контроль проугорськи/пронімецьки налаштованих сил. Це й стало основним аргументом до посилення державного управління та послаблення місцевого самоврядування.

Після Другої світової війни в країні виникли місцеві національні комітети, які перебрали на себе функції окружних та частково жупних адміністрацій. Законодавче закріплення їх діяльності відбулося в 1948 р. Вони стали офіційними органами влади. Одночасно відбулася адміністративна реформа. Було виділено 6 країв, фактично колишніх жуп, Братіслава, Нітра, Банська-Бистриця, Жиліна, Кошіце, Пряшів, в межах яких виділено 97 округів (okres). Також було здійснено перехід на трирівневу радянську систему – муніципалітет-округ(okres)-край(kraj) [9].

В 1960 р. відбулася реформа державного управління. Було виділено 3 краї (kraj): Західнославацький, Центральнословацький та Східнославацький, а кількість округів (okres) скорочувалася до 33. В 1969-1970 рр. були скасовані окружні органи влади, але в 1971 р. їх діяльність було відновлено. До 90-х рр. XX ст. адміністративна система Словаччини в дечому нагадувала сучасну українську. Виборчі органи – місцеві ради співіснували з місцевими адміністраціями, на які центральним урядом покладалася виконавча функція й представництво органів державної влади. По суті, існувало лише державне управління. Виборчі органи не мали права створювати власні структури, жителі майже не могли брати участь процесі вироблення та реалізації рішень, а навіть й впливати на них. Таким чином, в радянський період повноваження місцевого самоврядування були суттєво скорочені, їх можливість впливати на прийняття та реалізацію рішень знизилася. Ми можемо спостерігати тенденцію до посилення впливу держави. Якщо в період Чехословацької Республіки вплив держави сприймався як гарантія протидії відцентрових тенденцій та збереження її цілісності, то в цей період посилення держави відбувається за радянським зразком в потребах режиму контролювати своїх громадян.

Падіння прорадянського авторитарного режиму поставило проблему й адміністративної реформи. Специфікою здійснення реформ державного управління, включно з децентралізацією, в Словаччині, як втім й Чехії, було те, що протягом трьох років (1990-1992) зміни відбувалися в межах

єдиної Чеської та Словацької федеративної республіки. Їй лише після поділу держави та проголошення незалежності Словаччиною і Чехією 1 січня 1993 р., процеси реформування в країнах стали відбуватися порізно. Визначальною ознакою адміністративної реформи в Словацькій Республіці є те, що попри невеликі розміри та унітарний устрій, в ній була створена найбільш децентралізована система в Центральній Європі. Пояснюючи цей феномен британські вчені А. Кемпбел і А. Коулсон наголошують, що коли на зламі 1980 - 1990-х років нова еліта посткомуністичних країн визначила одним з першочергових завдань відновлення чи створення місцевого самоврядування, то його сприймали, в першу чергу, як засіб, що унеможливить реставрацію централізованої держави, механізм, за допомогою якого громадяни зможуть самостійно керувати своїм публічним життям, відроджувати й розвивати свої громади. Ця реформа повинна була вирішити низку інших, деколи взаємовиключних завдань: забезпечити близькість влади до громадян; гарантувати існування необхідних компетенцій та ресурсів у розпорядженні місцевої влади; її незалежність від центрального уряду; ефективне надання громадських послуг [8, с. 543]. Ці вчені також вважають, що в «нових демократіях» місцеве самоврядування все ще сприймається, в першу чергу, як функціонування формалізованого політико-правового інституту, а не як площа для функціонування місцевої демократії і публічного діалогу між громадянами і владою. Це можна пояснити, насамперед, умовами навздогінної модернізації, коли багато апробованих взірців західного суспільства переймаються без усвідомлення їх сутнісного духу та контексту розвитку [8, с. 544].

Водночас ми б хотіли наголосити на факторі, який, на нашу думку, мав значний вплив на перебіг та логіку адміністративної реформи Словаччини, ще в часи перебування її у складі Чеської та Словацької федеративної республіки. Мова йде про боротьбу словацьких політиків за розширення повноважень суб'єктів федерації. На практиці це повинно було означати збільшення повноважень Словаччини в межах федерації. В результаті вони зуміли досягнути певних поступок з боку центральної влади. Відтак, при адміністративній реформі словацькі політики були прихильниками максимальної децентралізації ще й тому, щоб зробити місцеві органи влади більш незалежними від центральними. Адже тоді ми можемо пояснити одностайну підтримку серед політикуму реформ у 1990-1992 рр. і їх поступове гальмування в період президентства В.Мечіара. Відтак, теза угорських науковців Г.Петері та В.Зентаї, про потребу сприятливого політичного середовища для проведення та закріплення реформ, набуває своє підтвердження [13].

У проведенні адміністративної реформи у Словацькій Республіці можна виділити декілька етапів. Перший етап охоплює 1990-1996 р. Деколи науковці поділяють цей період на 2 етапи – 1990-1992 р. та 1993-1996 рр. Причиною цього є різне бачення перебігу реформ після набуття Словацькою Республікою незалежності 1 січня 1993 р. Більшість науковців схильна вважати, що реформи 1993-1996 р. були продовженням змін, започаткованих ще в межах єдиною Чехословацької держави.

У вересні 1990 р. Словацька Національна Рада ухвалила Закон про організацію населених пунктів № 369/1990 р. [4] Згідно нього запроваджувалося місцеве самоврядування на рівні населених пунктів, визначалися їх повноваження, а головне формувалася їх фінансова база. Міста та села у Словаччині на той час уже були значною мірою незалежними від центральних органів. Скасувавши обласні державні адміністрації, Словаччина у 1990-1996 здійснила перехід від 3-рівневої (область, район, населений пункт) до 2-рівневої системи. Органи II-го рівня державної адміністрації лишилися у незмінному вигляді та кількості – райони (*okres*), що залишилися з попередньої системи, а для I-го рівня, який до того часу формувався з населених пунктів, було створено нову структуру державної адміністрації – територіальні одиниці в загальній кількості 121.

Оскільки Словаччини не мала тривалого досвіду розвитку та функціонування місцевого самоврядування, а політичні партії, які здійснювали реформи, не мали серйозного досвіду та фахової підготовки своїх членів. В таких умовах головним напрямком адміністративної реформи стало намагання її ідеологів якомога більше передати повноважень місцевим громадам та ліквідувати виконавчі органи держави на місцях, залишивши низку повноважень, які стосувалися б стратегічного розвитку країни. Першочерговим завданням стало проведення адміністративно-територіальної реформи. На відміну від Польщі, серед словацьких політиків та науковців не було чіткої концепції реформ, а отже й чіткого їх бачення. Проте, на рівні уряду була створена спеціальна посада – заступника міністра внутрішніх справ з питань реформи публічного управління. Урядовець створював Робочий комітет з питань реформи, на який покладалася безпосередня відповідальність за розробку та проведення реформи [4].

Другий етап адміністративної реформи розпочався у 1996 р. Попередні 3 області було реорганізовано у 8 адміністративно-територіальних одиниць – країв (*kraj*), які в свою чергу поділялися на дрібніші одиниці – 79 окресів (*okres*), які складаються з 2891 громад (*obec*). Прикметно, що лише 130 громад є містами, всі інші сільські. Вважаємо за доцільне відмітити, що у

Словаччині переважають громади з малою кількістю жителів: 4% громад мають менше 100 мешканців, а 40% менше 500 жителів [2].

Рис. 1. Краї Словаччини [16]

Рис. 2. Окреси Словаччини [16]

Британський дослідник К. Дейві і польський науковець П. Свяцевич визначають це як феномен *супра-локалізму*, коли жителі навіть невеликих населених пунктів використовували положення нових демократичних конституцій і базового законодавства для формування відособлених

територіальних громад з окремими органами місцевого самоврядування [7, с. 35; 15, с. 23]. На думку дослідників, результатом такої фрагментації стало зниження якості громадських послуг в умовах обмежених ресурсів, незважаючи, принаймні, на вдавене наближення влади до громадян.

Неналежне наближення влади до громадян, на думку П. Свящевича, проявляється у тому, що неможливо простежити безпосередню залежність між розміром громад та рівнем участі громадян у прийнятті рішень. Якщо у малих громадах жителі краще поінформовані і демонструють вищу явку на виборах, то у більших за чисельністю населення муніципалітетах кращі показники участі громадян у прийнятті рішень органами влади. Це пояснюється, насамперед, тим, що значна частина бюджету малих громад є трансферами з державного бюджету і на їх видатковий розподіл громадяни не можуть впливати [15, с. 27]. Окрім того, в малих муніципалітетах інститути громадянського суспільства, як правило, нерозвинуті, а в умовах посткомуністичних суспільств тут переважає патерналістська політична культура, яка не заохочує громадян активно впливати на формування місцевої політики. Важливо розуміти, що окрім феномену супра-локалізму більш важливим, на нашу думку, були географічні та демографічні умови Словачької Республіки. Більшість території країни гірська місцевість, яка ускладнює комунікацію між громадами, через великі відстані. В таких географічних умовах розвинулися невеликі за чисельністю населені пункти. Через їх віддаленість та мало чисельність мешканців, об'єднувати їх в більші громади, як це було в Польщі, було недоцільно та важко. Саме через це специфікою адміністративної реформи в Словачькій Республіці стало формування великої кількості малих громад.

У 1998 році уряд Словаччини затвердив Концепцію децентралізації, 1999 р. була прийнята «Стратегія реформи державного управління СР», а 2000 р. «Концепція децентралізації та модернізації державного управління СР». Ці документи продовжували та розширювали адміністративну реформу в країні. На їх основі відбувається передача повноважень, відповідальності та фінансових джерел від держави до органами місцевого самоврядування та територіальними одиницями вищого рівня.

Подальше реформування ґрунтувалося на трьох складових:

I. Територіальна реформа. У результаті її реалізації було створено другий рівень місцевого самоврядування (так звані вищі територіальні одиниці – обласне самоврядування), завдяки чому розв'язуються спільні проблеми та реалізуються спільні інтереси громад і європейського суспільства на рівні NUTS II;

II. Адміністративна реформа, яка полягала у вдосконаленні системи органів влади та механізмів їх формування;

III. Децентралізація державного управління, яка включає передачу повноважень та відповідальності на рівень місцевого самоврядування. Вона також передбачає впровадження принципів бюджетної децентралізації.

Словаччиною було обрано так звану «роздільну модель» державного управління, організовану на трьох рівнях: громада – обласне самоуправління – держава. Ключовим принципом побудови цієї моделі є високий рівень автономії різних її ланок, їх фінансова самодостатність, відсутність відносин субординації між ними та максимальна децентралізація повноважень і відповідальності.

Після завершення адміністративно-територіальної реформи 2002 р., у Словаччині розпочався перерозподіл повноважень і бюджетних коштів. Починаючи з 2004 року, органам місцевого самоврядування були передано близько 400 повноважень.

Наразі державна влада у Словаччині не має постійно діючих органів на рівні країв (чогось на зразок органів обласної адміністрації в Україні). Функціонують лише департаменти окремих органів виконавчої влади (міністерств, агентств, тощо), які створюються в разі необхідності. Така модель обмежує можливості адміністративного впливу держави економічні, соціальні та інші процеси в краях та окресах.

Органи місцевого самоврядування є юридичними особами, які володіють майном і землею, мають власний бюджет, який робить їх фінансово незалежним від уряду, можуть займатися підприємницькою діяльністю, справляють місцеві податки та збори, беруть участь у міжнародному та транскордонному співробітництві. Фактично саме муніципалітети здійснюють управління соціально-економічними процесами відповідного населеного пункту і несуть повну відповідальність за стан справ. Як правило, свої функції муніципалітети реалізують самостійно. Держава не втручається і не контролює використання коштів при їх реалізації. Державна влада може здійснювати вплив на органи місцевого самоврядування лише через ухвалення законодавчих актів, вона не має в своїй компетенції жодних адміністративних інструментів впливу.

Органи місцевого самоврядування вищого рівня (край) також є юридичними особами, мають власний бюджет, володіють майном і землею, можуть займатися комерційною діяльністю. Вони є незалежними у своїй діяльності від державної влади і муніципалітетів. Вони можуть виступати партнером окремих муніципалітетів у межах перспективних проєктів

Варто відзначити, що адміністративна реформа у Словаччині посприяла формуванню ефективної моделі врядування, яка володіє всією повнотою влади в межах своєї компетенції, має необхідні фінансові

ресурси для виконання своїх функцій й не є тотально підконтрольна держав.

Підводячи підсумки нашого дослідження, зазначимо, що Словацька Республіка тривалий час не мала досвіду власної державності, а перебувала в складі інших країн, що й впливало на тип та досвід функціонування її адміністративної системи. Аналіз цього досвіду свідчить, що протягом короткого історичного проміжку в країні відбулося кілька адміністративних реформ.

Другою особливістю варто відзначити, що адміністративні реформи переважно були пристосовані до існуючого типу політичного режиму. Тому державні органи влади завжди були розвинені дуже сильно. Радянська модель, яка була реалізована в країні, значно посилила вплив органів державної влади й послабила місцеве самоврядування, але не можна говорити про те, що вона перервала тривалий історичний розвиток місцевого самоврядування.

Третьою особливістю ми визначимо, що адміністративна реформа, що розпочалася у 1990 р. не була підготована та продумана, але вона розглядалася політичними силами як засіб, що унеможливить реставрацію прорадянського режиму та надасть словацьким органам самоврядування широку автономію від федеральних органів. Варто також відмітити й той факт, що в Словацькій Республіці яскраво проявилось правило, що успіх реформи залежить від сприятливого політичного середовища. Оскільки реформи успішно проводилися у 1990-1992 рр., але зупинилися при В. Мечіарі.

Четвертою особливістю адміністративної реформи варто визначити явище супра-локалізму, тобто тенденції малих громад до забезпечення своєї самостійності, що супроводжувалося виникненням великої кількості громад з малою кількістю населення, але цей процес визначався рельєфом та демографічними особливостями країни. Відтак він може бути використаний при проведенні адміністративної реформи в гірських районах Закарпатської, Львівської, Івано-Франківської та Чернівецької областей.

Література

1. Агранофф Р. Напрямки адміністративної реформи [Електронний ресурс] / Роберт Агранофф. – Режим доступу : <http://pdf.org.ua/analytics/local-government/978-210-a5---visnyk----->
2. Лендьел М.О. Місцева демократія у країнах Центральної і Східної Європи: Монографія [текст] / Мирослава Олександрівна Лендьел. – Ужгород: Мистецька лінія, 2011. – 688 с.

3. Лендьял М. Передумови та особливості децентралізації влади у Центральній та Східній Європі / Мирослава Лендьял. – Режим доступу: <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=1&n=74&c=1749>
4. Нижник Н. Адміністративна реформа в країнах Центральної Європи: досвід для України / Н.Нижник, В.Лемак. - Режим доступу : http://guds.gov.ua/govservice/control/uk/publish/article;jsessionid=B4410113C0FC128B680244A8412A6244?art_id=37467&cat_id=37402
5. Приполова Л. Європейський досвід запровадження номенклатури територіальних одиниць для статистики (NUTS) та перспективи для України [Електронний ресурс] / Людмила Приполова. – Режим доступу : <http://www.viche.info/journal/3722/>
6. Пустовіт Т. Процеси децентралізації та розвитку місцевого самоврядування у країнах Центрально-Східної Європи: досвід для України / Т.Пустовіт [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Edu/2008_16_17/fail/Pustovit.pdf
7. Davey K. Decentralization in CEE Countries: Obstacles and Opportunities. Mastering Decentralization and Public Administration Reforms in Central and Eastern Europe / K. Davey // Ed. Peteri G. – OSI/LGI, 2002. – pp. 31 - 42.
8. Campbell A. Into the Mainstream: Local Democracy in Central and Eastern Europe / A.Campbell, A.Coulson // Local Government Studies. - November 2006. - Vol. 32. - No. 5. – pp. 543 – 561.
9. Gurňák D. Formovanie územia Slovenska a jeho vnútorného administratívneho členenia od najstarších čias do súčasnosti v rôznych súvislostiach / Daniel Gurňák [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.fyzickageografia.sk/geovedy/texty/gurnak.pdf>
10. Klimovsky D. Public administration reform in Slovakia 20 years of experience with different institutional settings at the local and regional levels / D.Klimovsky [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://pdc.ceu.hu/archive/00006030/01/Danie_KLIMOVSKY.pdf
11. Moldovan O. Fiskalna decentralizácia: skusenosti efektívnej reformy na Slovensku pre Ukrajinu / Бюджетна децентралізація: Досвід ефективної реформи Словаччини для України // О. Moldovan. – Кієв, 2010. – 40 с.
12. Niznansky V., Pilat J. Public Administration Reform in the Slovak Republic - Management of the Process / V.Niznansky, J.Pilat // Mastering Decentralization and Public Administration Reforms in Central and Eastern Europe / Ed. Peteri G. – OSI/LGI, 2002. – pp. 215 - 232.
13. Peteri G., Zentai V. Lessons on Successful Reform Management / G.Peteri, V.Zentai // Mastering Decentralization and Public Administration Reforms in Central and Eastern Europe / Ed. Peteri G. – OSI/LGI, 2002. – pp. 13 - 30.
14. Ross C. The Tortuous Path of Local Government Reform in the Russian Federation / C.Ross // Local Government Studies. - November 2006. - Vol. 32. - No. 5. – pp. 639 - 658.
15. Swianiewicz P. Is There a Third Road Between Small Yet Ineffective and Big Yet Less Democratic? Comparative Conclusions and Lessons Learnt / P.Swianiewicz //

Consolidation or Fragmentation: The Size of Local Governments in Central and Eastern Europe. – Budapest: Local Government and Public Service Reform Initiative, Open Societies Institute, 2002. – pp. 293 – 326.

16. Vyvoj štatneho uzemia a hranic / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.kgrr.fpv.ukf.sk/GSR/pdf/1vyvoj_uzemia.pdf

В статье анализируются направления и результаты осуществления административной реформы в Словацкой Республике. Уточняется специфика системы органов государственной власти и определяются особенности хода реформ в стране.

Ключевые слова: административная реформа, децентрализация, местное самоуправление, публичное управление.

The paper analyzes the trends and results of administrative reform in the Slovak Republic. Clarifies the specifics of the system of government and defines the peculiarities of reforms in the country.

Keywords: administrative reform, decentralization, local government, public administration.

Бобрик Валентин Олександрович — здобувач кафедри міжнародних економічних відносин Ужгородського національного університету.

Рецензент: проф. Новакова О. В.

УДК 321.01 : 330.133

Коваль Н. І.,
м. Ужгород

СТАН НАУКОВОГО ОПРАЦЮВАННЯ ДЕФІНІЦІЇ ТА ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИЧНОГО МАРКЕТИНГУ

У статті з'ясовано стан наукового опрацювання дефініції та проблем дослідження політичного маркетингу. Встановлено основні чотири підходи до визначення політичного маркетингу. Сформовано авторську дефініцію поняття «політичний маркетинг». Окреслено перспективи подальшого дослідження проблематики політичного маркетингу.

Ключові слова: політичний маркетинг, некомерційний маркетинг, політичний ринок, політичний товар.

На сучасному етапі функціонування політичного життя зростає зацікавленість у науковому дослідженні політичного маркетингу. Однак, зважаючи на багатоаспектність цього поняття, досі існує різноманіття і дискусійність, як у дефініції поняття «політичний маркетинг», так і у теоретико-методологічних підходах до його вивчення.

Метою представленої статті є вивчення стану наукового опрацювання дефініції та проблеми дослідження політичного маркетингу. Завданнями цієї статті є:

- 1) розгляд стану наукового опрацювання означення та проблеми дослідження політичного маркетингу;
- 2) аналіз теоретичних підходів до вивчення політичного маркетингу;
- 3) визначення авторської дефініції політичного маркетингу;
- 4) визначення перспектив подальшого дослідження проблематики політичного маркетингу.

Поняття політичного маркетингу увійшло в політичну науку нещодавно. Спершу термін «маркетинг» з'явився в сфері економіки для визначення системи цінового, товарного та інформаційного впливу на ринок з метою підвищення ефективності діяльності фірми [1, с. 13].

Слід звернути увагу, що ще наприкінці 1980-х років Ф. Котлер і С. Леві задекларували можливість застосування маркетингу до некомерційних сфер діяльності, оскільки вбачали його мету в задоволенні потреб клієнтів державних установ, суспільно-політичних і релігійних організацій.

Передумовами виникнення некомерційного маркетингу вважаються:

- 1) об'єктивне існування некомерційної сфери і некомерційної діяльності;
- 2) вільний обмін результатами цієї діяльності;
- 3) наявність конкуренції у некомерційній сфері [2, с. 5].

Некомерційний маркетинг охоплює різні сфери людської діяльності, а саме: політику, освіту, спорт, здоров'я, релігію, науку, мистецтво. Найбільшого розвитку отримав політичний маркетинг, який в ідеальному варіанті має задовольняти такі базові потреби особистості, як реалізація громадських прав і свобод, принципів соціальної справедливості, участь в управлінні державою [3].

Виокремлення політичного маркетингу як галузі політичних досліджень науковці пов'язують з виборчою кампанією Д. Ейзенхауера. Його політичні консультанти під час президентських перегонів 1952 року випустили серію кіносюжетів, що популяризували передвиборчу платформу майбутнього президента США, що в подальшому посприяло його перемозі.

У цьому випадку йшлося саме про вибори та виборчі технології. Проте Е. Золотухін стверджує, що розуміння політичного маркетингу лише як технології організації виборчої кампанії збіднює сутність маркетингового підходу до політики.

Дослідник Е. Золотухін описує, що в основі концепції політичного маркетингу лежить твердження про поведінку людини в політичній сфері, яка має багато спільного з поведінкою в економічній галузі. Як під час голосування, так і примірюючи одяг в магазині, люди керуються одним і тими ж механізмами сприйняття, запам'ятовування, впізнавання, формування власної думки. Крім того, політичний «товар» – політичні лідери, партії, рухи, програми – подібні до товарів на економічному ринку [1, с. 14].

Відомий фахівець з маркетингового аналізу Т. Примак говорить: «Маркетинговий аналіз передбачає постійне порівняння існуючих теоретичних даних з одержаними на практиці результатами, що досягаються систематичними маркетинговими дослідженнями. Як наслідок, формується інформаційна база, необхідна для складання різноманітних прогнозів» [4, с. 13].

Дослідник С. Шубін затверджує, що політичний маркетинговий аналіз, як найефективніший спосіб виявлення чинників політичної дії, що сприяють її різноманіттю і одночасно непередбачуваності, необхідно провести одночасно на двох рівнях – теоретичному і прикладному. На думку дослідника у теоретичному маркетинговому дослідженні та аналізі

чинників політичного процесу необхідно включити політичні інститути, політичну владу, політичну поведінку, лідерів політичного процесу, політичну культуру суспільства і політичну ідеологію суб'єктів політичного процесу [5, с. 128].

На думку С. Шубіна, теоретичний політичний маркетинговий аналіз політичних процесів як складова політичного маркетингового аналізу являє собою важливий елемент досліджень широкого кола феноменів політичних дій. Розглядаючи і вивчаючи політичні інститути, політичну владу, політичну поведінку і політичну діяльність, політичне лідерство, політичну культуру суспільства, а також політичну ідеологію, можна ретельніше і продуктивніше скласти картину всього політичного поля, його суб'єктів і об'єктів [5, с. 134].

Прикладний політичний маркетинговий аналіз принципово зорієнтований на відображення унікальних, одиничних подій і ситуацій. Прикладна орієнтація його передбачає вирішення певних універсальних завдань при дослідженні ситуації: розподілу умов, зовнішнього контексту і локалізованих в їх кордонах подій, виявлення просторово-часових параметрів ситуації, що показують основні обмеження діючих акторів, відокремлення всіх діючих в даних обставинах акцій та інтеракцій, конкретних передмов, причин і чинників, що впливають на поведінку суб'єктів, наслідки виникаючих подій [5, с. 135].

На сьогодні не існує єдиного визначення поняття політичного маркетингу. Деякі дослідники вважають політичний маркетинг різновидом політичних технологій і наголошують саме на прикладній складовій даного процесу [6; 7]. Американський політолог Г. Маузер вважає маркетинг однією з технологій менеджменту, придатною для вирішення окремих соціальних і політичних проблем в умовах конкуренції [1, с. 15].

Ряд авторів визначає політичний маркетинг як діяльність в період виборів. Описують політичний маркетинг як методи впливу на виборців з метою здобуття влади.

Вчений К. Гаджієв вбачає суть політичного маркетингу в дослідженні кандидатом на виборчий пост кон'юнктури ринку «свого» округу, в оцінці складності проблеми для визначення передвиборчої тактики [8, с. 382]. Ми погоджуємось з твердженням Е. Золотухіна, що доцільність застосування такого підходу обумовлена тим, що електоральна складова дослідження глибше, адже вибори – плідний ґрунт для застосування маркетингового інструментарію, оскільки в цьому випадку чітко простежується механізм обміну голосів на представництво у владі [1, с. 16].

Е. Золотухін вважає доцільним розглядати політичний маркетинг як теорію і сукупність практичних засобів, які використовуються політичними

суб'єктами для визначення своїх цілей, програм, цінностей, для дослідження суспільних потреб та їх одночасного формування, для забезпечення політичних і управлінських рішень.

Деякі українські науковці також вважають політичний маркетинг різновидом політичних технологій. Так, В. Бебик під політичним маркетингом розуміє «сукупність форм, методів і технологій дослідження, проектування, регулювання і впровадження у суспільно-політичну практику тих чи інших настанов суспільної свідомості з метою завоювання та утримання контролю за ринком влади» [9, с. 173–174]. «Дослідження політичного ринку, – наголошує дослідник, – передбачає використання переважно класичних методів політології: системного та порівняльного аналізу, експертних та соціологічних опитувань, соціально-політичних досліджень, моделювання, математично-систематичних методів обробки даних [9, с. 82].

Доречною видається позиція О. Морозової, яка вважає політичний маркетинг сплавом теорії і практики, академічною і практичною дисципліною, завдяки якій політика є не лише мистецтвом, а й наукою [10, с. 58–59].

Слід відзначити, що специфікою маркетингового підходу є направленість не просто на вивчення ринку, але й на управління ним. Російський політолог С. Пшизова стверджує, що маркетинг – не просто нова технологія забезпечення демократичного представництва. За маркетингового підходу принципово змінюється взаємовідносини між агентами політичного ринку [11].

Процес виокремлення характерних атрибутів політичного маркетингу дає перспективу сформулювати його як нову, комплексну теорію, яка постає на підвалинах політології, соціології, економіки, психології.

Зважаючи на викладені вище, теоретичні підходи до дефініції політичного маркетингу, автор підводить підсумки та виокремлює основні напрямки до розуміння поняття «політичний маркетинг». Відтак: 1) деякі дослідники вважають політичний маркетинг ефективним засобом управління для вирішення соціальних і політичних проблем у діапазоні суспільного життя; 2) представники другого підходу вважають політичний маркетинг різновидом політичних технологій; 3) ряд вчених визначають політичний маркетинг виключно як політичну діяльність в період виборчих процесів (виборчий маркетинг або/та електоральний маркетинг); 4) інших поглядів притримуються вчені (наприклад, Д. Ліндон, О. Морозова Е. Золотухін), які підсилюють статус політичного маркетингу, визначаючи його повноцінною теорією.

Опрацьовані підходи дають підстави автору виділити своє розуміння досліджуваного поняття. Політичний маркетинг – це сукупність атрибутів, які володіють теоретичною, організаційною і практичною функціями, і сукупністю процесів створення, просування та реалізації політичної стратегії на основі аналізу політичного ринку. Аналіз передбачає постійне порівняння існуючих теоретичних даних з одержаними на практиці результатами, що досягаються систематичними електорально-маркетинговими дослідженнями. Як наслідок, відбувається формування інформаційно-аналітичної бази, яка необхідна для складання різноманітних прогнозів та прийняття політичних рішень.

На завершення слід відзначити, що проблематика дефініції політичного маркетингу як технології чи як теорії залишається відкритою. Припускаємо, що це зумовлюється безумовною новизною політичного маркетингу, який сьогодні охоплює все більше суб'єктів політичного ринку. Продаж політичного товару виборцям, який організовано за усіма правилами маркетингу, дає приголомшені результати, а помилки в маркетинговій політиці призводять до серйозних витрат та наслідків. Досліджені автором теоретичні джерела дають підстави визнавати, що політичний маркетинг – це відносно нова, але перспективна галузь, за допомогою якої видається можливим регулювання політичного ринку. Внаслідок цього дослідження політичного маркетингу стає надзвичайно актуальним.

Література

1. Золотухін Е. Політичний маркетинг : багатозначність поняття / Едуард Золотухін // Політичний менеджмент. – 2007. – № 5. – С. 13–22.
2. Андреев С. Основы неkomмерческого маркетинга / С. Андреев, Л. Мельниченко. – М. : Прогресс-традиция, 2000. – 250 с.
3. Голубков Е. Маркетинг как концепция рыночного управления [Електронний ресурс] / Евгений Голубков. – Режим доступу : http://sbiblio.com/biblio/archive/golubkov_mark3/.
4. Шубін С. Політичний маркетинговий аналіз як метод дослідження політичних процесів / Сергій Шубін // Політичний менеджмент. – 2005. – № 2. – С. 127–137.
5. Примак Т. Маркетинг : Навч. посіб. / Тетяна Примак. – К. : МАУП, 2001. – 200 с.
6. Анохин М. Политические технологи / Михаил Анохин // Весник российского университета дружбы народов. – 2000. – № 2. – С. 101 – 104.
7. Соловьев А. Политология : Политическая теория, политические технологи / Александр Соловьев. – М. : Аспект Пресс, 2003. – 559 с.
8. Гаджиев К. Политическая наука / Камалудин Гаджиев. – М. : Междунар. отношения, 1996. – 400 с.

9. Бебик В. Менеджмент виборчої кампанії і ресурси, технології, маркетинг / Валерій Бебик. – К. : МАУП, 2001. – 216 с.
10. Морозова Е. Политический рынок и политический маркетинг : концепции, модели, технологии / Елена Морозова. – М. : «Российская политическая энциклопедия», 1999. – 247 с.
11. Пшизова С. Демократия и политический рынок в сравнительной перспективе / Сусанна Пшизова // Полис. – 2000. – № 2. – С. 30–44.

В статье установлено состояние научной проработки дефиниции и проблем исследования политического маркетинга. Установлены основные четыре подхода к определению политического маркетинга. Сформировано авторскую дефиницию понятия «политический маркетинг». Определены перспективы дальнейшего исследования проблематики политического маркетинга.

Ключевые слова: политический маркетинг, некоммерческий маркетинг, политический рынок, политический товар.

The scientific study of the problems of definition and study of political marketing was found. Four main approaches to the definition of political marketing are defined. Author's definition of "political marketing" is formed. Prospects for further research of political marketing issues are outlined.

Keywords: political marketing, nonprofit marketing, a political market, political commodity.

Коваль Наталя Іванівна — аспірант кафедри політології і державного управління Ужгородського національного університету.

Рецензент: проф. Поліщук І. О.

УДК 323.269.3

Ониськів М. В.,
м. Сєверодонецьк**ВПЛИВ «МАЙДАНУ-2014» НА ФОРМУВАННЯ ФЕНОМЕНУ
ГРОМАДСЬКОЇ МОБІЛІЗАЦІЇ**

Досліджено феномен громадської мобілізації в Україні, активізованої під час Революції Гідності. Визначено, що «Майдан-2014» вивів політичну участь громадян в Україні на новий рівень і окреслив її основні риси такі, як самоорганізація, відсутність єдиного керівного центру, усвідомленість та мобільність.

Ключові слова: держава, громадська дія, політична активність, громадська мобілізація, політична влада, демократія участі.

«Носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ. Народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування. Право визначати і змінювати конституційний лад в Україні належить виключно народові», – така норма закладена в Основний Закон нашої держави з 1996 року [4], але необхідні були ще 17 років, аби український народ дійсно зрозумів ці слова, згуртувався і виступив проти авторитарних тенденцій, які поширювалися в інститутах політичної влади. Громадяни України нарешті чітко усвідомили, до яких цінностей тяжіють і в якій країні хочуть жити. І це усвідомлення прийшло доволі швидко, коли протягом одного місяця мітинг на підтримку євроінтеграційного курсу перетворився на багатотисячну Революцію, що ставила на меті зміну політичного режиму, зміну інституцій влади та призначенням нових, схвалених громадою, лідерів. Завдяки «Майдану-2014» Україна зробила значний крок уперед у своєму шляху до справжньої суверенної, демократичної, правової та соціальної держави.

Крім того, «Майдан» дав привід науковцям дослідити нові політичні феномени, народжені на тлі революції, найбільш цінним з яких ми визначили «громадську мобілізацію». Метою даної статті є визначення сутності феномену «громадської мобілізації» на прикладі подій «Майдану-2014», дослідження мотивів її зародження, цілей здійснення, визначення специфічних ознак, а також форм впливу на політичний процес у державі.

Відмітимо, що проблематика мобілізації груп та ресурсів у різних контекстах висвітлена в наукових працях Е. Хоффера, С. Терроу,

А. Обершала, С. Школьніка, Ч. Поулсена, Дж. Катсифікаса, К. Л. Кроунс, Д. Дусона, В. Гемсона, П. Ленга, Р. Васкеза, К. Шеркі, Е. Нельсона та ін. На пострадянському просторі дослідженню мобілізації присвячено роботи О. Яницького, С. Долгова, І. Задоріна, Д. Гончарова, Г. Мельника, Ю. Ільчевої, І. Савченко, Д. Талалай, Т. Кремень та ін.

Для визначення сутності «громадської мобілізації» необхідно насамперед зрозуміти, що означає «мобілізація» в цілому. Термін «мобілізація» є об'єктом дослідження декількох наук, а саме соціології, політології, філософії, психології, а також військової справи. Так, у «Глумачному словнику» С. Ожегова і Н. Шведової поняття «мобілізація» трактується таким чином:

1) переклад збройних сил з мирного стану в повну бойову готовність; заклик військовозобов'язаних запасу в армію під час війни; переклад на воєнний стан економіки та державних інститутів країни;

2) приведення кого-небудь або чого-небудь в стан, що забезпечує успішне виконання будь-якого завдання [2].

«Соціальна мобілізація» є близьким за значенням терміном, який означає спланований процес, де всі основні сектори суспільства діють разом задля досягнення спільної мети. Специфікою саме соціальної мобілізації є її спрямованість на соціально незахищені верстви населення. Тобто волонтери, зазвичай медичної спеціальності, згуртовуються заради допомоги хворим дітям, самотнім людям похилого віку або інвалідам.

У контексті розробки суспільно-політичних теорій мобілізації – теорії мобілізації має Е. Хоффера та А. Обершала, теорії мобілізації ресурсів В. Гемсона – автори активно оперують такими поняттями як «конфлікт», «мобілізація», «солідарність». В цьому напрямку «мобілізація» визначається, як загальне поняття, що поєднує «процеси, за допомогою яких незадоволена певними подіями (проблемами) група збирає ресурси й використовує їх для досягнення групових цілей» [6, с. 28].

У вузькому значенні «політична мобілізація» інтерпретується як «збір та активізація людей, а також ресурсів державою, політичною партією або соціальним рухом» [2]. Важливим фактором тут є те, що рушійною силою активізації мобілізаційних процесів у політичній сфері завжди виступає влада. Як стверджує Е. Обершала, політична мобілізація можлива «лише в результаті залучення об'єднань людей, які вже добре організовані й готові діяти спільно» [6, с. 49]. Як приклад політичної мобілізації в Україні можна навести Помаранчеву революцію, або «Майдан-2004 року», коли велика група людей була організована і спонсорувалась конкретною політичною силою і заради перемоги конкретного політичного лідера, экс-президента України Віктора Ющенка. Тодішній польовий командир, экс-народний

депутат Володимир Філенко, згадуючи події 2014 року в інтерв'ю виданню «BBC UA», визнав: «У нас було єдиноначалля. Організацією і підготовкою всіх акцій на Майдані займався конкретний штаб. Кожна акція у нас була розписана по хвилинах і метрах. На кожен акцію малювалися схеми і маршрути руху» [7].

Поняття «громадської мобілізації» у цьому пункті різко відрізняється від «політичної» саме тим, що тут відсутня єдина певна організація, яка б здійснювала повноцінний контроль та вказувала на необхідні рухи чи дії.

Громадська мобілізація – це процес вільного об'єднання активних, політично свідомих громадян зі спільними цілями та мотивами для впливу на державну владу та контролю за ефективною реалізацією суспільних інтересів, гарантій прав і свобод громадян.

Поняття «громадської мобілізації» корелюються із категоріями «політичної участі», «політичної/громадянської дії», «громадської залученості», «громадської самоорганізації» тощо. Поява такого визначення політичної активності, як «громадська мобілізація» є продуктом саме Майдану-2014, тому розвиток і смислове наповнення цього терміну виходить із етапів, які пройшла Революція на зламі 2013-2014 років. Таким чином, ми пропонуємо таку періодизацію політичної активності українців, щоб зрозуміти, як формувався у політичному середовищі процес громадської мобілізації.

На нашу думку, необхідно враховувати, що перший етап – зародження протестного руху на початку президентства Віктора Януковича – розпочинається наприкінці 2010 р. і триває протягом 2012 р. й ілюструється подіями Податкового і Мовного Майдану, коли акції протесту в Україні набули масового характеру, та через протидію режиму не мали можливості і сили вилитись у щось більше.

Наступний період – липень 2013 року – «Врадійський» Майдан, коли людей обурило свавілля міліції та суддів. На цьому етапі настрої українців стають радикалізуються.

Третій етап – поява організованого протестного руху під назвою Євромайдан, у рамках якого пропонуємо виділити декілька підетапів:

1. 21-29 листопада 2013 р. – «романтичний» етап розвитку Майдану, коли особливо яскраво були виражені проєвропейські настрої громадян, переважна участь молоді у протестах, слабкість, проте помітність антивладної риторики, порівняно невелика кількість учасників протесту та разом із тим його абсолютна мирність.

Проте вже тоді проявились радикальні тенденції розвитку протесту: у соцмережах з'явились заклики до можливого силового варіанту розвитку руху, так як мирний не давав очікуваних результатів; до протестів

долучились радикально налаштовані громадяни, зокрема 29 листопада 2013 р. на Майдані з'явився осередок «Правого сектору», члени якого активно відстоювали радикальні дії проти влади; 24 листопада 2013 р. відбулась перша бійка мітингувальників із правоохоронцями під будівлею Кабінету Міністрів.

При цьому тодішня опозиція вважала Євромайдан одним з етапів своєї передвиборчої кампанії і, очевидно, не була готова до розгортання цього руху.

В ніч з 29 на 30 листопада 2013 р. стався силовий розгін Майдану, у ході якого було побито багато студентів. Ця подія запустила невідворотній процес мобілізації руху. Уже 30 листопада тисячі обурених киян вийшли на Михайлівську площу з протестом проти жорстокої зачистки «Беркутом» Майдану.

З цього моменту почався новий етап розвитку Євромайдану.

2. Етап, що тривав з 1 грудня 2013 р. до 16 січня 2014 р., визначаємо як активну фазу Майдану, у ході якої можна було спостерігати унікальне явище процесу швидкої та ефективної мобілізації громадян:

- активно розбудовувалась інфраструктура Майдану;
- антивладність спротиву набувала більш яскравого характеру, з'явилися гасла: «Банду – геть!», «Революція!» тощо;
- ігнорування вимог протестувальників з боку влади мотивувало активістів на нові, оригінальні форми протесту;
- була створена революційна база в КМДА та Будинку профспілок, створено загони народної самооборони. Сам Майдан перетворився на організовану Січ з добре вистроєною мережею барикад.

На цьому етапі кількість громадян на Майдані постійно збільшувалася. Громадська мобілізація досягла високого рівня. За даними соціологічних досліджень групи «Рейтинг» і центру «Социс», проведених 25 грудня 2013 р. серед дорослого населення України, в акціях протесту проти влади активно вже виступали або були готові виступати понад 23% населення України, ще 22% підтримували такі акції, але не були готові брати в них участь. Відставку экс-міністра МВС В. Захарченка підтримували 53,3%, відставку уряду М. Азарова – 50,9%, дострокові вибори Президента – 46%, дострокові вибори Верховної Ради України – 46,1%, а не підтримували, відповідно, 42 і 41%; не визначились із відповіддю 12 і 13% [5].

Як показало опитування учасників Майдану, проведене 7-8 грудня 2013 р. Фондом «Демократичні ініціативи» та КМІС, на Майдані виявилось 50% киян і 50% приїжджих, причому абсолютна більшість приїжджих учасників Майдану (92%) приїхали самотужки, приїзд лише 6% був організований певною громадською організацією або громадським рухом і

2% – однією з партій. На Майдані були представлені різні демографічні й соціальні верстви суспільства: чоловіків – 56%, жінок – 44%, віком від 15 до 29 років – 38% , 30-54 роки – 49% , 55 років і старше – 13%; середній вік учасника Майдану – 36 років. 64% учасників Майдану мали вищу освіту. За родом занять переважали спеціалісти з вищою освітою (40%), далі йшли студенти (12%), підприємці та пенсіонери (по 9%), керівники (8%), робітники (7%) [5].

Усіх цих людей, які ще кілька місяців тому здавалось не налаштовані на активний захист своїх прав та інтересів, в одну мить мобілізували ідеї європейського вибору, зміни влади і створення нової України на засадах правової держави. Причому 72% заявляли про свою готовність бути на Майдані «стільки, скільки буде треба», серед відповідей киян таких було 83%, а серед приїжджих – 62% [5].

Проте слід відмітити також, що на цьому етапі партія влади організовувала і свої мітинги Антимайдану, також з'являється протидія Майдану у вигляді так званих «тітушок».

3. Протягом 16 січня – 21 лютого 2014 р. триває фаза остаточної радикалізації руху.

Після декількох невдалих спроб розігнати Майдан стало зрозуміло, що нецивілізованим чином мітинг буде важко ліквідувати, так як кожна спроба розгону сприяє мобілізації повстанців. Тоді влада змінила свою тактику боротьби з Майданом: це був перехід до тактики індивідуального терору проти активістів руху, в якому активну участь приймали «тітушки». У цей час найбільш активно себе проявлять громадські організації, створені Майданом – Автомайдан, Євромайдан-SOS, «StopFake» – групи волонтерів, які шукали зниклих безвісті майданівців, проводили благодійну діяльність, протидіяли неправдивій інформації, яка компрометувала активістів руху.

Та після того, як 16 січня Верховна Рада України VII скликання у порушення установчих норм регламенту та без попереднього обговорення в профільних комітетах проголосувала за поправки до законів, які обмежували права громадян, надавали органам державної влади більшу свободу дій у сфері покарання учасників акцій протесту і мали на меті криміналізувати опозицію та громадянське суспільство, мобілізований рух Майдану кількісно зріс утричі.

19 січня 2014 р. на Майдані до 500 тисяч чоловік зібрались на Народне Віче. На радикальні дії найбільше народ підбурювали такі організації, як «Правий сектор», «Громадянський сектор Майдану», «Спільна справа», ПО «Сила людей», ГО «Українське сучасне козацтво (УКРАЇНИНІВ)» та інші козацькі організації, об'єднання «Не ЗЛИЙ майдан», організація «Воля» тощо. Відповідно дії влади по відношенню до протестувальників також

ставали все більш агресивними. У МВС України повідомляли, що щоденно за допомогою до медпунктів звертались більше сотні громадян з черепно-мозковими травмами, переломами, забиттями. Тоді майданівці вже озброїлись палицями, бітами, коктейлями Молотова, намагались захиститись щитами, касками, надягали балаклави. Та це, нажаль, не зберегло життя десяткам протестувальників, які попали під снайперські кулі під час кровавого розстрілу Майдану. З 20 по 21 лютого загинуло 75 українців, більше 500 було поранено. У цей час всім нарешті стало зрозуміло, що політичний режим України активно набував ознак жорсткого авторитаризму.

4. З 22 лютого – 25 травня 2014 р. Майдан став своєрідним інститутом, який мав значний вплив на процес реалізації влади в Україні. Віктор Янукович разом з олігархами та багатьма народними депутатами від «Партії регіонів» втекли з країни, уряд Миколая Азарова подав у відставку, але майданівці, добившись основної вимоги, не були остаточно задоволені. Вони поставили нові вимоги владі: «Негайна тотальна люстрація», «Перевибори до Ради», «Перевибори Президента», «Покарання винних у смерті Небесної сотні», «Амністія всіх затриманих злочинною владою мітингувальників» тощо. Так, 22 лютого 2014 р. Верховна Рада зібралась на засідання, де:

- була прийнята відставка спікера В. Рибака, новим головою ВРУ став О. Турчинов, в.о. МВС – призначено А. Авакова;
- було виражено недовіру Генеральній прокуратурі та прийнято постанову про самоусунення экс-президента В. Януковича;
- було відмінено рішення Конституційно Суду 2010 р. про повернення до Конституції редакції 1996 р., яка значно розширює повноваження Президента, Україна повернулась до Конституції 2004 року і разом із тим до парламентсько-президентської форми правління;
- були призначені перевибори Президента України;
- Рада доручила урядові передати резиденцію Президента у Межигір'ї та «Пущі Водиці» у державну власність;
- була декриміналізована стаття, за якою засуджено Юлію Тимошенко.

Згодом на Народному Вічі Майдану активісти узгодили склад уряду та посаду Прем'єр-міністра. Так, А. Яценюк був призначений в.о. Прем'єра і було сформовано новий тимчасовий склад Кабінету Міністрів.

Складність цього періоду полягає в тому, що Україна фактично вступила в фазу війни з зовнішнім ворогом – Російською Федерацією. 16 березня 2014 рр. на території півострова Крим було проведено неконституційний референдум, за результатами якого РФ фактично

анексувала у України Крим. А у квітні 2014 р. РНБО України проголосило початок антитерористичної операції на Південному Сході країни з метою очистити його від сепаратистських настроїв і бойовиків, яких теж підтримує і фінансує Російська Федерація.

5. Основними завданнями останнього на сьогодні етапу Майдану є формування владної верхівки держави демократичним і цивілізованим способом. Так, 25 травня 2014 р. відбулись вибори Президента України, на яких 54,70% українців обрали Главою держави Петра Порошенко. Згодом, 26 жовтня 2014 р. відповідно до ст. 90 Конституції України відбулись і позачергові вибори народних депутатів Верховної Ради України VIII скликання. Було встановлено 5%-ий прохідний бар'єр і змішану систему, таким чином, по багатомандатним округам у парламент пройшли 6 партій: «Народний Фронт» (22,14%), «Блок Петра Порошенко» (21,81%), Об'єднання «Самопоміч» (10,97%), Опозиційний блок (9,43%), Радикальна Партія Олега Ляшка (7,44%) та ВО «Батьківщина» (5,68%). На мажоритарних округах перемогу на виборах, виходячи з сучасних тенденцій, отримували загалом лідери громадської думки, найчастіше ті, хто позитивно показав себе під час Майдану та командири батальйонів і бійці, які воювали за Україну на Сході. Так, наприклад, першим номером у списку ВО «Батьківщина», лідером якої є Юлія Тимошенко, стала Надія Савченко, яка була викрадена з території Луганської області, перевезена в Росію та звинувачена Московським судом у вбивстві російських журналістів на Донбасі.

Але перед тим, 16 вересня, Верховна Рада України зробила довгоочікуваний крок, через який вийшов Євромайдан, вона ратифікувала Угоду про асоціацію з Європейським Союзом. 1 листопада політична частина цієї Угоди вже вступила в силу.

Таким чином, ознаки «Майдану» нерозривно пов'язані з характеристиками громадської мобілізації українців, завдяки якій держава познала таких, загалом позитивних, зрушень. Виділимо декілька з цих ознак. Насамперед, «Майдан-2014» був відзначений високим рівнем самоорганізації та дисципліни. Кожен займався власною справою: приготуванням їжі чи побудовою барикад, збиранням бруківки чи забезпеченням охорони, прибиранням території чи наданням медичної допомоги. Кожен відповідав за певну частину роботи, але всі разом працювали на спільну мету. Цю характеристику можна визначити, як системність, коли багато різних елементів у купі дають єдиний організм.

Іншою важливою і найбільш помітною ознакою Майдану була дружба, приязна атмосфера взаємодопомоги. Кожен, кому довелось побувати на Майдані у Києві, відчув себе включеним у певне протестне дійство.

Вважаємо, що такий ефект досягнуто завдяки вродженій схильності людей відповідати приязню на приязнь. Власне, це також один з ефектів «громадської мобілізації», який дуже яскраво характеризує «Майдан».

Ще однією важливою характеристикою мобілізації громадян, на відміну від політичної, є усвідомленість учасників протесту їхньої готовності взяти на себе особисту відповідальність. Цю рису характеризує значна кількість людських жертв, «Небесна сотня», яка, з одного боку, шокувала, а з іншого – мотивувала українців на продовження боротьби за гідність і свободу.

Також окремою рисою треба виділити таку ознаку, як відсутність єдиного лідера та авторитета. Соціолог І. Бекешкіна відмітила, що близько 80% учасників Майдану-2014 приєдналися до нього з власної волі, а не за чийсь заклик. Відповідно, більшість присутніх на Майдані не відчували необхідності підкорятися будь-кому [7].

Трьох голів тодішньої опозиційних фракцій – Віталія Кличка, Олега Тягнибока та Арсенія Яценюка – на Майдані не раз засуджували, а слово нікому не відомого сотника Володимира Парасюка, промовлене зі сцени у правильний момент, значило набагато більше, ніж промови політиків з багаторічним стажем.

Це говорить про те, що громада свідомо відмовилась від авторитарного способу управління в державі і тяжіє до демократії участі.

Крім того, можна визначити такі риси громадської мобілізації:

- мобільність (швидке реагування на дії влади і постійна зміна форм протестних дій з мирного (захисного) на активний (наступовий);
- толерантність (на Майдані брали участь люди різних національностей і віросповідань, але це не заважало їм боротися за незалежність України);
- оригінальність і винахідливість «майданівців» (підпалення шин та коктейлі Молотова стали символом боротьби народу з владою в усьому світі);
- ініціативність (громада не тільки виражала свій протест, але і видавала пропозиції по реформуванню політичної системи держави. Так, на Майдані була присутня значна кількість політичних партій і громадських об'єднань, в середовищі яких народжувались нові ідеї, ініціативи та конкретні справи без очікування на підтримку великих політиків. Як приклад, можна навести ініціативи ГО «Українське сучасне козацтво (УКРАЇНИНІВ)» щодо формування Рад Майданів по всій Україні, створення Загальних Народних зборів (Віче) і електронного дистанційного голосування на них, про проведення безстрокової загальноукраїнської акції «10 побажань кожного для оновлення життя на краще в Україні».

– активність (протестувальники постійно тиснули на владу та представників опозиції, ставили вимоги, які формували у коротких лозунгах «Банду Геть!», скасування «диктаторських законів», «Перезавантаження влади (Люстрація)», «проведення дострокових парламентських і президентських виборів» тощо).

Також, виходячи з досвіду «Майдану», можна визначити важливий інструмент громадської мобілізації – соціальні медіа. Вони є ідеальним засобом розповсюдження інформації, акумуляції підтримки, створюючи емоційний фон залучення окремої особи до спільної справи. Саме завдяки соціальним мережам ефективно діяли створені під час Майдану волонтерські рухи, благодійні організації, які і досі працюють, допомагаючи українським бійцям у зоні АТО.

Щодо ефективності і результатів громадської мобілізації можна виділити такі:

– формування оригінальних форм взаємовідносин між владою та суспільством;

– підвищення рівня політичної участі громадян у державотворчих процесах, коли кожен відчуває свою значимість і силу впливати на політичне життя в країні;

– створення нових інституцій (громадських рад) у структурах органів вищої виконавчої влади, які стали ефективним важелем у системі струмувань і противаг.

Серед форм впливу, які є в арсеналі мобілізованої громади, можна виділити такі, як пропозиції, тиск і контроль.

Необхідно відзначити, що справжній ефект – позитивний чи негативний – від результатів «Майдану-2014» можна буде об'єктивно оцінити лише через 10 років. Та вже зараз можна з упевненістю зазначити, що рівень політичної та громадської активності в Україні, навіть за 9 місяців після закінчення активних протестних дій на Майдані, значно підвищився. Люди вже не вважають, що прийняття найважливіших рішень у державі – то не їх сфера діяльності. Громадськість постійно тисне на владу, на відміну від «Майдану-2004», коли громадяни просто поклали всі важелі впливу у руки «нових» політичних лідерів, яких піднесла до гори хвиля революції.

Виходячи з даних соціологічних досліджень і порівнявши рівень громадсько-політичної участі за 2006, 2011, 2013 рр., можна однозначно стверджувати, що Революція Гідності показала найвищий рівень активності громади.

Так, 41,3% серед опитаних Центром соціологічних і маркетингових досліджень «Социс» протягом 7-17 грудня 2013 р. впевнені, що

громадянська активність населення може вплинути на зміну політичної ситуації в Україні. Водночас, майже кожен п'ятий опитаний (18%) вважає, що громадянська активність населення зовсім не вплине на ситуацію в державі. Ще 11% – не визначилися з даного питання. (Схоже опитування у 2006 р. показало результат у 35,3% громадян, які виступали за активну політичну позицію, у 2011 р. – всього 17,6%) [5].

Це доводить, що раніше люди не мали достатнього рівня мотивації на активну громадсько-політичну дію. Бо, як відомо, для активної суспільно-політичної діяльності, яка, втім, не дає жодних особистих переваг, необхідною є певна міра ідеалістичного настрою, чимало часу і, окрім цього, значні матеріальні можливості. Зміна такої ситуації потребує саме громадської мобілізації з метою підвищення рівня політичної мотивації та активності громадян. Важливе значення під час мобілізації громадськості має й переконаність людей у тому, що їхні власні інтереси та інтереси інших людей збігаються, є спільними, а спільна активна діяльність громадян може ефективно вплинути на реалізацію їхніх інтересів, і, водночас, на різноманітні чинники та умови їхнього життя. Через мобілізацію громадян можливе розкриття їхніх внутрішніх сил, загального соціального потенціалу, про який громадяни часто навіть не підозрюють.

Таким чином, після «Майдану-2014», після Революції Гідності ми спостерігаємо народження нових ініціатив, відбувається сплеск громадської активності. Нове завдання політичної влади – підтримувати ці тенденції, розвивати їх, надавати додаткові інструменти та розуміння, як ці інструменти використовувати у розвитку демократії участі та місцевої демократії в Україні. Бо такі ефективні зв'язки між різними групами дозволять досягти відповідного рівня якості громадянського суспільства та мобілізації його на нові позитивні зрушення.

Література

1. Горбач В. Майдан – це активна форма існування громадянського суспільства [Електронний ресурс] / В. Горбач // Третя Українська Республіка. — 2013. — 20.12. — Режим доступу : <http://www.3republic.org.ua/ua/news/12180>.
2. Ильичёва Ю. А. Мобилизационные технологии: сущность, предпосылки возникновения, основные инструменты и средства [Электронный ресурс] / Ю. А. Ильичёва // Медиаскол. — 2013. — Вып. № 2. — Режим доступа : <http://www.mediascope.ru/node/1335>.
3. Колодій А. Феномен Майдану в контексті пошуку моделі врядування в Україні [Електронний ресурс] / А. Колодій // Агора. — 2014. — Вып. № 13. — Режим доступу : <http://political-studies.com/?p=1039>.

4. Конституція України [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
5. Майдан-2013: хто стоїть, чому і за що? [Електронний ресурс] // Сайт Фонду «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва». — Режим доступу : <http://dif.org.ua/ua/events/gvkrigkaeths.htm>.
6. Oberschall A. Conflict and Social Movements / A. Oberschall. — Englewood Cliffs, N. J. : PrenticeHall, 1973. — 371 p.
7. Хоменко С. Два Майдана – две истории [Электронный ресурс] / С. Хоменко // BBC Украина. — 2014. — Режим доступа : http://www.bbc.co.uk/ukrainian/ukraine_in_russian/2014/11/141121.

Исследован феномен общественной мобилизации, активизировавшийся во время Революции Достоинства. Определено, что «Майдан-2014» вывел политическое участие граждан в Украине на новый уровень и очертил его главные характеристики, такие как самоорганизация, отсутствие единого центра, сознательность и мобильность.

Ключевые слова: государство, общественное действие, политическая активность, общественная мобилизация, политическая власть, демократия участия.

The phenomenon of public mobilization, which gave birth during Revolution of Dignity is studied. The Maidan-2014 showed out the political participating of citizens in Ukraine on a new level and outlined it basic lines such, as independent organization, absence of unique leadership, realized and mobility.

Key words: the state, community action, political activity, public mobilization, political power, democracy of participation.

Ониськів Марина Васи́лівна – аспірант кафедри політології та міжнародних відносин Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

Рецензент: проф. Новакова О. В.

УДК 323.21 (477)

Поліщук О. О.,
м. Харків**ФАКТОРИ ЕЛЕКТОРАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ**

У даній роботі розглядаються різні аспекти виборчого процесу і фактори, які визначають результат виборів. Акцентується увага на необхідності планування політичного процесу і врахування об'єктивних факторів для отримання оптимального результату. Здійснюється спроба виявлення причини незадоволення виборців отриманим результатом виборів. Виділяються чинники, які впливають на стабільність в державі.

Ключові слова: політичний процес, виборчий процес, електорат, електоральний процес, демократичний транзит.

Актуальність проблеми. Перед початком «виборчих перегонів» громадяни, які мають наміри приймати участь у виборах, часто впевнені в тому, що новообрані представники влади, Президент докорінно змінять ситуацію в державі. Однак, невдовзі після виборів, електорат відчуває себе обманутим. Громадяни нарікають на відчуженість влади від їх інтересів і визнають, що їх сподівання не виправдалися. Результатом цього є соціальна напруга суспільства і недовіра до влади. В свою чергу це призводить до втрати політичної активності в політичному житті держави. Посилення цього негативного явища здійснюється за рахунок тенденції зростання кількості апатичних до політики громадян. Якщо цю проблему не вирішити в найближчий час, то про громадянське суспільство, яке є невід'ємним компонентом демократії, важко вести мову. Україна ж обрала демократичний шлях розвитку, тому актуальність цієї проблеми поза сумнівом.

Розробленість наукової проблеми. Регіональну специфіку голосування досліджували: В. Колосов, Р. Туровський, Н. Петров, В. Лісничий. Інституційний підхід в аналізі ефектів виборчих систем аналізували В. Лисенко і Г. Голосова. Культурологічний підхід для аналізу виборчої кампанії відстоює М. Кошелюк. Вибори як процес формування органів державної влади розглядає С. Лисенков. Різні аспекти застосування виборчих технологій досліджує І. Поліщук.

Мета статті. Метою даної роботи є пошук детермінуючих факторів, що визначають результат виборчого процесу, а також виявлення диспропорції між очікуваннями виборців і результатами виборів

Спочатку розглянемо ситуацію, в якій сподівання виборців не співпадають з кінцевим результатом виборів. Це є дуже важливо, тому що дає можливість зрозуміти виборчий процес з точки зору очікувань виборців. Можна зрозуміти, чим керується електорат, коли приймає рішення, стосовно підтримки певного кандидата чи політичної партії. Найбільш прикладно цю ситуацію висвітлює й пояснює Ніколо Макіавелі у своєму трактаті «Державець». Він говорить: «Люди, вірючи, що новий правитель виявиться кращим, із задоволенням повстають проти старого, але невдовзі вони на досвіді переконуються, що обманулися, бо новий правитель завжди виявляється гіршим старого» [1, с.4]. Дійсно якщо провести паралель з Україною, то можна відзначити те, що після обрання президентом Л. Кравчука сподівання виборців виявилися марними. В. Кремень, Д. Табачник та В. Ткаченко дають жорстку оцінку правління Л. Кравчука: «У перехідний період від патерналістського типу суспільства до правової держави, як відомо, велика роль належить харизматичному лідерові, вождеві народу. В Україні теж були сподівання, що з'явиться лідер, який візьме на себе відповідальність за наведення порядку і прокладання шляху до реформи. Але Леонід Кравчук, обраний Президентом у грудні 1991 р., таких сподівань не виправдав. Скидалось на те, що він і сам був вражений глибиною економічних проблем України і не має ні бачення шляхів їх розв'язання, ні політичної волі до того [2, с. 500]. Те ж саме відбулося з приходом Л. Кучми, його «багатовекторна політика» нічого конкретного не вирішила. Ситуація із президентом В. Ющенко мала кардинально все змінити. Всі ми можемо згадати захват від «Помаранчевої революції», що в результаті виявилася черговою «казкою» для всього українського народу. Передбачався ж зовсім інший розвиток подій. Прибічники В. Ющенко були переконані в швидкому демократичному переході, однак результату ми не побачили. Як зазначають Чигрінов В. І. і Поліщук І. О. «Доводиться констатувати, що навіть якщо скорегувати результати повторного голосування другого туру з урахуванням залишкових фальсифікацій та орієнтуватися на данні екзит-полів, то близько 40% українських виборців не зрозуміли або не прийняли ідей «Помаранчевої революції». Багато хто з них виявив себе як переконаний противник революції» [3, с.245]. В свою чергу висновок з цього можна зробити такий, що український електорат – розділений, а отже нація не є єдиною. Це являє собою не аби яку перешкоду для процесу демократизації. Розділеність українського суспільства обумовлена певними причинами. В першу чергу це проявляється в розбіжності традицій Східної і Західної України. Додаткову відмінність обумовлює релігійна приналежність. Далеко не останню роль відіграє економічна нерівність. Невелика частина

громадян – олігархи, а абсолютна більшість – вкрай незаможні громадяни, при цьому середній прошарок відсутній. Гірше це проявляє себе в соціальній напрузі в середині суспільства, дестабілізації. Найбільшою загрозою цих негативних явищ, при відсутності компромісу є небезпека розколу українського суспільства і втрати територіальної цілісності держави або громадянська війна. Макіавеллі, стосовно цього, відзначає той факт, що володіння може мати одну мову, або різні мови і традиції. В першому випадку, владу втримати не так важко, а в другому необхідне велике везіння і велике мистецтво. Для того щоб зрозуміти причину різниці між сподіваннями і результатом, необхідно зрозуміти співвідношення очікуваного і отриманого результату. В цьому сенсі прикметним є те, що виборець не здатний цілковито зрозуміти можливості і масштаби змін від приходу нового Президента. Та й самі кандидати, далеко незавжди, адекватно оцінюють стан справ в країні, коли перемагають на виборах.

Головна причина цього полягає в тому, що виборці часто не знають особливостей функціонування інституту Президента. Вони не розуміють, де закінчуються межі компетентості, що може здійснювати Президент, а що є за межами його можливостей. У даному контексті необхідно ретельніше розглянути поняття політичний і виборчий процес. Виборчий процес – один із найважливіших політичних процесів. Спочатку потрібно зрозуміти роль виборчого процесу для демократичного переходу. У випадку зміни патерналістського типу правління на демократичний, виборчий процес детермінує всю подальшу політику в державі. Прикладів можна навести відразу декілька. Перший – вибори Президента у 2004 році, коли був зроблений європейський вибір подальшого розвитку України. Другий – вибори Президента у 2014 році, коли співпраця з Євросоюзом стала більш тісною. Україна розпочала інтегруватися в Євроспільноту. Таким чином, виборчий процес детермінував функціонування політичної системи. Однак, усладнюється все тим, що в Євросоюзі діють зовсім інші правила і норми. Нікколо Макіавеллі з цього приводу відзначає: «Треба знати, що не має справи, вирішення якої було б важче, ведення небезпечніше, а успіх сумнівнішим, ніж зміна старих порядків новими» [1, с.17].

Розглядаючи поняття «політичний процес», потрібно зауважити те, що в перекладі з латинської мови він означає «просування». В енциклопедичному словнику «Політологія» можна виокремити такі підходи до визначення поняття «політичний процес»:

1) форма функціонування політичної системи суспільства, яка еволюціонує в просторі і часі;

2) як один із суспільних процесів, на відміну від правового, економічного, ідеологічного та інших процесів;

3) означає конкретний з кінцевим результатом процес певного масштабу (формування якої-небудь партії, проведення виборів) [4, с. 294-295].

Політичний процес може сприяти розвитку політичної системи, чи навпаки здійснити її занепад. Політичні процеси відбуваються у відповідному їм політичному просторі. Далі, доречно розглянути, з яких елементів складається політичний процес: з суб'єкту процесу (здійснювачі владних повноважень), об'єкту, як мети процесу та ресурсів, засобів, виконавців процесу. Таким чином, суб'єкт процесу має мати план, в якому він реально оцінює мету і засоби процесу. Від цього буде залежати якість і успішність процесу. Окрім цього, на результат процесу впливають і об'єктивні фактори, такі як: сукупність необхідних ресурсів, умови процесу, зовнішнє середовище. Все перелічене має бути враховане в плані процесу.

Особливість політичних процесів транзитних суспільств полягає в тому, що участь громадян обмежується лише голосуванням. Від його якості залежить рівень демократії.

Необхідно дати визначення поняттю виборчої кампанії, яка є одним із складових проміжків електорального процесу, його скорочений варіант, а сам електоральний процес є сукупністю виборчих кампаній [5, с.124]. Від чесності, прозорості, рівності участі у виборах залежить легітимність обраних представників влади. Більшість дослідників виборчого процесу намагаються визначити об'єктивні фактори, які вирішальним чином впливають на результати виборів. Ці фактори залежать від наукового підходу, що займається їх пошуком. Такими факторами в межах соціологічного підходу (П. Лазерсфельд, С. Ліпсет) називають соціальні розколи, які викликані ціленаправленими діями політичних еліт. У соціопсихологічному підході О. Мелешкіна – партійну ідентифікацію. В раціонально-економічних моделях (В.Нечасев, М.Фіоріна), такими факторами вважають намагання індивідів мінімізувати власні витрати та їх утримання оцінити своє та суспільне економічне положення. Також потрібно відзначити один з найвпливовіших факторів виборчого процесу – політико-культурний. Для того щоб вплинути на кінцевий результат виборів, необхідно враховувати фактори мікро і макро рівня, а також мотивацію виборців. У даному контексті доречно звернутися до психології для розуміння механізму прийняття рішень виборців в період виборів. Якщо ж вести мову про вплив партійної приналежності електорату на голосування, то можна констатувати, що для українського виборця

пріоритетним є особисті якості лідера, а вже потім ідеологія, передвиборча програма, партійна приналежність. Досліджено, що для визначення свого кандидата партія або група підтримки повинна визначити образ ідеального кандидата, який присутній у певних груп виборців; виробити власну уяву про кандидата з відповідними до нього вимогами; зробити огляд існуючих кандидатів. Співставити образ ідеального кандидата виборців зі своїм, а потім зробити вибір на користь одного з існуючих кандидатів, якого вона вважає перспективним. Образ обраного кандидата використовують у виборчій кампанії.

На основі аналізу результатів соціологічних досліджень було встановлено, що є кілька рівнів формування образу кандидата. Перший рівень – морально-етичні якості: чесність, непідкупність, принциповість, загострене почуття справедливості, відповідальність за свої слова і вчинки, сміливість і рішучість при захисті інтересів виборців. Другий рівень – компетентність, ділові якості: знання потреб виборців і загальної ситуації в країні, знання закону, здатність виділити головне і другорядне, наявність досвіду управління, уміння зрозуміло донести свої ідеї і пропозиції до виборців. Третій рівень – «пробивні здібності» кандидата: знання порядку роботи державних закладів, входження до коридорів влади, уміння налагоджувати корисні знайомства, цілеспрямованість і наполегливість у досягненні поставленої мети, характер лідера (уміння об'єднати і повести за собою людей). Четвертий рівень – зовнішні дані: особиста привабливість, солідність і презентабельність, вишуканість манер.

Аналіз діяльності українських партій показав, що вони йдуть шляхом створення зв'язків «лідер-партія». Це пояснюється тим, що реакція виборців на конкретних політиків, у своїй більшості, емоційна й тому більш суттєва для впливу на електорат [6, с.12].

У виборчих кампаніях найчастіше використовують таку форму мобілізуючих політичних технологій, як політичний мааркетинг. Політичний маркетинг – сукупність методів і способів цілеспрямованого впливу того чи іншого суб'єкта політики на різні соціальні групи задля донесення до них вигідної про себе інформації у найдоступнішій формі та через найефективніші джерела її поширення. Маркетинг потребує відповідних способів вироблення і донесення до виборців привабливого іміджу політика. Іміджем називають цілеспрямовано створений образ-уявлення про певний об'єкт (явище, особу, партію), який за допомогою асоціацій наділяють додатковими якостями (соціальними, політичними, соціально-психологічними), завдяки чому формується його позитивне сприйняття народом.

Створення політичного іміджу здійснюється за такою схемою:

- засоби масової інформації формують сприятливий образ політика, апелюючи до емоцій виборців;
- систематичні опитування дають змогу визначити рівень популярності кандидата, його особливості та політичні позиції;
- на основі особливостей та політичних позицій видаються рекомендації щодо необхідності корегування іміджу й персоналізованого зв'язку кандидата з виборцями.

Стратегія виборчої кампанії може бути реалізована лише в конкретних справах кандидата і його команди. Вибір тих чи інших методів безпосередньо залежить від обраної тактики, сукупності методів та способів дії, які залежать від розвитку ситуації та намірів діючих осіб.

Можна визначити кілька основних напрямків у виборчому процесі:

- створення гасла, тобто короткого звернення до виборців, яке стає «лейтмотивом» усієї виборчої кампанії;
- створення інформаційних приводів;
- підготовка та поширення політичної реклами.

У сучасних умовах гострої конкурентної боротьби за голоси виборців виокремлюють такі напрямки:

- просування позитивного іміджу кандидата та його програми;
- критика, викриття недоліків суперників;
- захист недоліків кандидата та його програми від критики з боку суперників.

Під час виборчої кампанії доводиться вирішувати питання про співвідношення цих трьох напрямків. Передвиборча боротьба може бути побудована на пропаганді своєї програми. Переважно цей шлях обирають партії та кандидати, які перебувають при владі та досягли значних позитивних результатів. Можна обрати основним напрямком критику, викриття конкурентів. Зазвичай, цей шлях обирають опозиційні сили, або кандидати, які перебувають при владі, але не змогли досягти вагомих позитивних результатів. Якщо ж у передвиборчих змаганнях пріоритетним стає третій напрям – захист іміджу, програми, то це вказує на слабкість кандидата та його команди.

На перебіг виборчого процесу значний вплив здійснює тип партійної системи, в якому він проходить. Конкретніше, двопартійна чи багатопартійна система. Різниця у них проявляється через рівень конкурентності. Прикладом двопартійної системи є Великобританія. В цій країні відбувається жорстка конкуренція, бо переможець отримує більшість повноважень, порівняно з переможеним (формує Уряд). У більшості країн Західної Європи функціонує багатопартійна система, в ній передбачене подальше формування коаліції. Тому, замість слова боротьба, більш

доцільним буде змагання. В даному випадку необхідно зауважити той факт, що в Україні діє багатопартійна система, але боротьба тут є на стільки конкурентною, як у двопартійній. Це показує, скоріше демократичну незрілість України і відсутність політичної культури у політичній еліті. Проявом цього є застосування «брудних» виборчих технологій під час виборчих кампаній.

Щодо використання нечесних методів, необхідно зазначити, що вони можуть мати найрізноманітніший зміст. Головна задача – маніпулювати свідомістю виборців, схилити їх до певних висновків стосовно політиків, партій, явищ, процесів. Найчастіше використовують маніпуляцію рейтингами. Рейтинги на основі вибіркового опитування, коли респондент вибирає між варіантами суджень самого експерта – це лише модель реальної думки мас, яку експерти нібито «оживляють» [7, с. 203].

Виділяють методи маніпулятивних технологій:

Метод фрагментації передбачає подання інформації єдиним потоком, щоб певну ідею піймати було досить складно, а для масової аудиторії взагалі неможливо. Для цього в процесі передачі інформації вводять недостовірні коментарі, які не відповідають реальним фактам. Взагалі подання інформації стосовно певних проблем здійснюється таким чином, що необізнана людина нездатна самостійно розібратися в них. Іншими словами, відбувається позбавлення можливості самотійного аналізу проблем.

Метод створення фактів полягає у поданні дійсних фактів, правдоподібних, неправдоподібних, вигідних правдоподібних фактів. У даному випадку здійснюють маніпуляцію фактами таким чином, щоб подати бажане за дійсне.

Метод історичних аналогій вигідний можливістю знаходження прикладів в історії, і апелюванням до них як до авторитетного джерела підтвердження, яке важко піддати сумніву.

Метод «закидання багном» полягає в підборі такої термінології, що задає предмету розмови негативно оцінюючі судження.

Метод семантичного маніпулювання полягає в прискіпливому відборі слів і зв'язку їх з позитивними або негативними асоціаціями.

Використання дезінформації. В даному випадку використовують спотворену інформацію про певні події, явища чи осіб яка на момент виявлення правди вже створила негативний ефект.

До вищеперелічених методів потрібно додати пропагандистські повідомлення, які впливають на несвідоме, вони спрямовані на маніпуляцію страхами й бажаннями. Повідомлення апелює до підсвідомого приховано, подаючи свідомості безпечну нейтральну інформацію,

створюючи, за висловом Бодрійара, «алібі для свідомості» [8, с.47]. Таким чином, можна зробити висновок про те, що у виборчому процесі можуть бути задіяні, як конструктивні, так і деструктивні методи. Від того як буде змінюватися їхній зміст, наскільки вони будуть «брудними» в своїй сукупності буде залежати і рівень демократії в Україні. А до того часу про чесну передвиборчу боротьбу важко вести мову. Можливо це пов'язано з незрілістю культури виборчого процесу.

Для розуміння зв'язку результату виборчого процесу і подальшої стабільності в державі, доречно розглянути поняття політична стабільність і фактори, які на неї впливають. Політична стабільність – складова частина стабільності держави. Вона розглядається, як психологічна спроможність населення зберігати спокійну поведінку, незважаючи на зовнішні чи внутрішні несприятливі умови. До порушення стабільності призводить збільшення напруги в проблемних зонах суспільства. Тобто наявність у суспільстві та ескалація дестабілізуючих факторів. Рівень політичної стабільності можна виміряти. Показником політичної стабільності є співвідношення соціальної, політичної агресивності населення та рівня соціальної, політичної підлеглості. Про те стабільність зовсім необов'язково означає відсутність змін або реформ. Рівень політичної стабільності може змінюватися від широкомасштабної громадянської війни до абсолютної незмінності політичних форм. Крім рівнів політичної стабільності виділяють типи політичної стабільності: динамічна стабільність (адаптивна), яка відкрита для змін і впливу середовища; мобілізаційна (статична), що функціонує за допомогою інших механізмів.

Стабільність розглядається і як функція демократії, що передбачає участь громадян в управлінні державою через інститути громадянського суспільства.

Стабільність інтерпретують як функціонування одного уряду протягом тривалого періоду часу. Визначальним фактором стабільності може вважатися і наявність конституційного порядку. С. Хантінгтон визначає стабільність за формулою «порядок плюс спадковість», при цьому модель організації влади протягом тривалого періоду часу зберігає свої суспільні характеристики [9, с.149]. Таким чином, у стабільній системі, або політичний процес не призводить до радикальних змін, або ці зміни підпорядковані стратегії, заделегідь розробленою політичною елітою.

Політичну стабільність слід також розглядати як складову частину загального стану стабільності держави. Неодмінною умовою політичної стабільності є стійкі відносини між народами, які проживають на території держави.

Висновки. По-перше, успіх виборчого процесу визначається стратегією, яка має враховувати об'єктивні і суб'єктивні фактори, що впливають на виборчий процес.

По-друге, виборчий процес в значній мірі впливає на демократичний перехід, від його якості залежить рівень демократії в державі і в певній мірі політична стабільність.

По-третє, в період демократичного переходу виборчий процес стає головним політичним процесом.

По-четверте, виборчі технології, які використовуються в ході виборчого процесу, можуть бути позитивними за своїм впливом на електорат, або ж негативними, маніпулюючими свідомістю громадян.

Література

1. Макиавелли Н. Государь // Макиавелли Н. Государь: Сочинения – М. : ЗАО. Изд-во ЭКСМО – Пресс; Харьков: Изд-во «Фолио», 1999 (серия «Антология мысли»).
2. Кремень В. Г. Україна: альтернативи поступу (критика історичного досвіду) / В. Г. Кремень, Д. Табачник, Л. В. Ткаченко – К.: ARS-UKRAINE, 1996. – 793 с.
3. Політико-культурний фактор в електоральному процесі постсоціалістичних суспільств / В. І. Чигринов, І. О. Поліщук – Харків: ХІБМ, 2014. – 229 с.
4. Политология: Энцикл. словарь / Общ.ред и сост. : Ю. И. Аверьянов. – М. : Из-во Моск. комерц ун-та, 1993. – 431 с.
5. Поліщук І. О. «Електоральний процес» та «електоральна кампанія: спроба понятійного розмежування / І. О. Поліщук // Грані. – 2005. – 6. с. 121-124.
6. Становлення та розвиток політичних виборів в Україні (управлінський аспект) / Автореферат дисертації, Шкурат І. В. – Київ, 2002.
7. Поліщук І. О. Складові масової свідомості в контексті сучасних маніпулятивних технологій / І. О. Поліщук // Зб. наук. праць. – Вип 2. – Миколаїв, Одеса, 2004. – С. 196-204.
8. Фром Э. Бегство от свободы / Э. Фромм // – М. : Прогресс, 1990. – 269 с.
9. Макаричев А. С. Стабільність і нестабільність при демократії: Методологічні підходи та оцінки / А. С. Макаричев // Поліс. – 1998. – №1.

В данной работе рассматриваются различные аспекты избирательного процесса и факторы, которые определяют результат выборов. Акцентируется внимание на необходимости планирования политического процесса и учитывания объективных факторов для получения оптимального результата. Осуществляется попытка выявления причины недовольства избирателей полученным результатом выборов. Выделяются факторы, которые влияют на стабильность в государстве.

Ключевые слова: *політичний процес, виборчий процес, електорат, електоральний процес, демократический транзит.*

This paper discusses the various aspects of the electoral process and the factors that determine the outcome of elections. Attention is focused on the political process necessary planning and consideration of objective factors for optimal results. Attempting to identify the causes of dissatisfaction voters receiving the results of elections. There are the factors that affect the stability of the state.

Keywords: *political process, electoral process, voters, electoral process, democratic transit.*

Поліщук Олег Олександрович — аспірант кафедри політології, соціології та культурології Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди

Рецензент: проф. Щедрова Г. П.

Наукове видання

ПОЛІТОЛОГІЧНІ ЗАПИСКИ

Збірник наукових праць

№ 2(10)

Оригінал-макет

Л.І. Павлова
Т.В. Погорелова

Підписано до друку 21.12.2014
Формат 60×84 ¹/₁₆. Гарнітура Times.
Умов. друк. арк 10,7. Обл.-вид. арк. 11,2.
Тираж 300 прим. Вид. № 3006. Ціна договірна

**Видавництво Східноукраїнського національного університету
імені Володимира Даля**

Свідоцтво про реєстрацію: серія ДК № 1620 від 18.12.03 р.

Адреса університету: просп. Радянський 59-А
м. Северодонецьк, 93400, Україна
e-mail видавництва: vidavnictvosnu.ua@gmail.com.

**Надруковано у видавництві Східноукраїнського національного університету
імені Володимира Даля**